

Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle

Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle

INCA
100
anys
CIUTAT

SAQUARTERA
CENTRE D'ART
Plaça de la Quartera, s/n. 07300 Inca, Mallorca. Tel. 971 880150

"SA NOSTRA" Obra Social i Cultural

Ajuntament d'Inca

Consell de Mallorca

B. CL 21.215
INC
Sig. D 7433

NO PRESTEC

BIBLIOTEQUES MUNICIPALS · INCA ·

Producció
Ajuntament d'Inca. Àrea de Cultura i Educació

Comissariat, coordinació i disseny del llibre
Maria Josep Mulet

Ajudants de comissariat i de coordinació del llibre
Francesc Bonnín
Bartomeu Martínez

Catalogació de l'exposició
Francesc Bonnín
Bartomeu Martínez
Maria Josep Mulet

Fotografies en blanc i negre
Taller Fotográfico Carlos Barrantes (positivat i retoc)
Joan Rosselló i Bauzà (fotografies núm. 28, 29, 30, 31,34, 38, 40, 41, 43, 72, 73)
Casa Bestard (núm. 64)
Pepe Cañabate (núm. 23, 57, 68)

Fotografies en color
Laboratori Argent

Reproducció d'originals
Foto Hobby

Assessoria lingüística
Joan Pizà

Textos
Francesc Bonnín
Lluís Maicas
Bartomeu Martínez
Maria Josep Mulet
Gabriel Pieras
Miquel Pieras
Pere Rayó

© dels textos, els autors
© de les imatges, els autors

Foto Portada
Vianants pel carrer del Bisbe Llompart.
Rafel Payeras i Genovart. 1956. Arxiu Payeras

Muntatge
Art Ràpid
Cliché (*Foam Block*)

Impressió
ingrama/sa (GRAFICAS GARCIA)

Dipòsit Legal
PM - 1847 - 2000

ISBN: 84-931894-0-5

AGRAÏMENTS

Miquel Aguiló i Serra
Carmina Albadalejo
Miquel Alcover i Femenies
Arxiu Bestard (Pollença)
Arxiu del So i de la Imatge del Consell Insular de Mallorca
Sebastià Balaguer i Riusech
Carlos Barrantes
Barrats
Josep Busquets i Barrera
Camper
Pepe Cañabate
Centre d'Impressió (CDI)
Joana Coli i Corró
Pere Colom
Josep Córcoles i Tugores
Santiago Cortès i Forteza
Nadal Crespí i Bestard
Marisa Duran (SFM)
Guillem Far i Estades
Filmoteca Nacional (Madrid)
Can Florencio
La Florida
Foto Hobby
Can Fullana
Fusteria Garzón-Guirado
Sebastià Garcies i Ramis
Miquel Genestra i Alomar
George's
Maria Grimalt i Barceló
Simón Gual i Truyol
Heitorn
Manel Homs i Muntó
Can Janer
J'suis desolé
Laboratori Argent
Laboratori fotogràfic Cliché
Joan Llompart i Cabrer
Jordi Llompart i Mulet
Glòria Lorente Solivellas
Lottusse
Antoni Lozano Ruiz
Lluís Maicas i Socias
Família Martínez Oliver
Llorenç Massutí i Nicolau (OCB)
Antoni Mateu i Garau
Can Melis
Joana Melis (Grup Serra)
Celler Molí Vell
Antonio Moreno Milán
Munper
Andreu Muntaner i Darder
Xavier Oliver i Martín
L'Orfeó l'Harpa d'Inca
Família París Ramon
Josep Pastor Perea
Rafel Payeras i Genovart
Irene Peukes (Camper)
Gabriel August Picó i Pons (Alexandro)
Gabriel Pieras i Salom
Mateu Xavier Pieras i Villalonga
Miquel Pieras i Villalonga
Joan Pizà i Oliver
Fra Jaume Puigserver TOR
Família Pujol i Brunet
Andreu Quetglas i Martorell
Pere Quetglas i Martorell
Can Ramis
Pau Ramis i Fiol
Pere Rayó i Bennàssar
Miquel Àngel Rayó i Martín
Jaume Riera i Massanet
Celler Can Ripoll
Emilia Risco García
Família Rosselló i Bauzà
Miquel Rosselló i Bauzà (Guelmy)
Fills de Llorenç Rovira i Morro
Josep Francesc Sampol i Mairata
Gabriel Sampol i Rodríguez
Serveis Ferroviaris de Mallorca (SFM)
Bernat Torrandell i Beltran
Família Torrens i Font

SALUTACIÓ

Em plau molt de presentar-vos aquesta exposició i el seu corresponent catàleg com a batle de la ciutat d'Inca.

Gràcies a la dedicació i a la feina d'investigació de moltes persones, és innegable que tenim un millor coneixement del medi en el qual ens movem i en el qual desenvolupam la nostra activitat. Un dels objectius d'aquesta exposició, realitzada per l'Ajuntament d'Inca i ubicada temporalment al centre d'art Sa Quartera, és el benefici que s'extreu del patrimoni de tota la societat inquera perquè constitueix un dipòsit cultural que es va incrementant. Aquests tipus d'esdeveniments han de servir-nos, doncs, per comprendre el més immediat i interpretar així els esdeveniments generals.

Inca vol retre homenatge a tots aquells fotògrafs professionals i aficionats que, des de principis de segle fins a l'actualitat, han treballat a la nostra ciutat i que donaren lloc a una realitat que suposà un dels períodes més importants per a la nostra història cultural del segle XX.

Gràcies a aquest esperit de col·laboració dels investigadors, col·leccionistes i particulars, l'exposició permet la recreació del propi espai individual i familiar al llarg de cent anys de fotografies a Inca.

Estudiar el nostre entorn no ha de reduir les nostres mires, sinó que ens ha d'animar a entendre el món i ser més oberts envers tot allò que ens arriba i que volem assimilar. Aquesta aventura per mitjà de la fotografia, mereixedora de qualsevol esforç, serveix perquè les noves generacions gaudeixin d'unes reproduccions entranyables del nostre entorn. Tot l'esforç que aquesta exposició suposa serà sobradament recompensat si ens serveix per prendre consciència de la importància que l'art de la fotografia tingué i encara ara té a Inca.

Com a batle vull expressar el més sincer agraïment a tots els qui han col·laborat a fer possible aquest esdeveniment, d'on podrà sorgir, sens dubte, un desig viu de compartir tot allò que enriqueixi la nostra ciutat, que ens identifica i ens defineix.

Inca, cent anys ciutat no vol dir fermat al passat i al redol, sinó l'establiment d'una base ferma, d'unes arrels que ens permetin una projecció futura.

Deixau-me cloure aquest llindar esperant que aquesta presentació inclosa en el programa d'actes de la commemoració d'Inca com a ciutat, que porta per títol *Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle,* sigui el bressol per lluitar amb totes les forces perquè Inca esdevingui un espai humà, educatiu i cultural.

Gràcies novament a tots per la vostra col·laboració.

Pere Rotger i Llabrés
Batle-president

PRESENTACIÓ

Estam a les portes del segle XXI. Feia segles que aquesta ciutat no vivia tan intensament ni tan oberta al món. És per això que Inca, geogràficament situada en el cor de Mallorca i estratègicament en un enclavament cultural de la Mediterrània, es prepara per entrar al nou mil·lenni.

La millor manera de reconèixer els nostres avantpassats i l'oportunitat de conservar i de preservar el nostre patrimoni és la realització d'aquesta exposició: *Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle.*

Els investigadors d'aquest llenguatge artístic reforcen l'opinió que les imatges en si mateixes són el patrimoni de la ciutat, testimonis de fets i d'esdeveniments. Per tant, expressen uns valors i unes formes de vida ben determinats.

El punt de partida és, doncs, la conservació d'aquesta herència i la difusió del llegat artístic dels fotògrafs del segle XX.

Com a regidora de Cultura i Educació de l'Ajuntament d'Inca és una gran satisfacció presentar a tots els inquers i inqueres l'exposició de fotografia que commemora la ciutadania de la vila d'Inca el dia 13 de març de 1900.

El centre d'art Sa Quartera es vesteix de gala amb una exposició que pretén ser una representació viva i actual del que ha estat i és la ciutat d'Inca.

L'Ajuntament se sent orgullós de poder acollir durant aquest any ple de joia una exposició que hauria estat impossible sense l'inestimable col·laboració de fotògrafs, investigadors, col·leccionistes i particulars.

Es tracta d'un treball fet a consciència, un treball que comporta molta dedicació i esforç, però sobretot que deixa entreveure una pinzellada de sentimentalisme: l'amor per la pròpia història.

Aquest catàleg que presentam ha estat redactat i elaborat per un equip expert en la matèria, fet que significa l'assentament del present i del futur sobre uns fonaments sòlids basats en les nostres arrels històriques.

La realitat, teixida generació rere generació, ens condueix als inquers al que som actualment: una referència obligada en la globalització del món actual. Però la vida de cada dia és la de la ciutat sotmesa als vaivens constants de les necessitats i els interessos de cada moment.

L'objectiu fonamental de l'exposició i d'aquest catàleg, de la qual gaudireu després d'un intens recorregut per Sa Quartera, és donar a conèixer l'obra dels fotògrafs que han treballat i treballen a la ciutat d'Inca al segle XX. És per això que l'ambient representat al centre és més una fotografia que una mirada històrica.

Seguint l'itinerari, podem intuir que darrere de cada fotografia sempre hi ha una persona. Aquest fet sembla quelcom evident perquè la càmera i la imatge no es disparen ni es revelen soles.

Enmig de la rutina que vivim en l'actualitat, aquesta exposició evoca la mirada de l'artista atret per la percepció d'una ciutat que és el marc paradigmàtic on transcorre el nostre temps i on s'esdevé la nostra cultura.

De la commemoració dels cent anys d'Inca com a ciutat en podem extreure les alegries i les penes de les persones que l'han protagonitzada, les aspiracions comunes d'un poble, com pensa, com viu, com treballa...

Els responsables de l'exposició i redacció del catàleg no han volgut oblidar aquelles persones que, amb el seu amor per aquest art i el respecte per la història, han conservat i preservat el passat de la fotografia a Inca. L'excel·lent recopilació ens proporciona documents escrits i fotogràfics que han seleccionat per posar-los a l'abast de tota la comunitat inquera.

No hem d'oblidar que aquest esdeveniment ha de servir perquè la ciutat prengui consciència que la millor defensa i estendard del nostre patrimoni fotogràfic és recuperar-lo i conservar-lo, sempre tenint present l'educació que podem rebre mitjançant l'estudi de les imatges.

Gràcies a tots ells tenim avui la satisfacció de gaudir d'aquestes imatges d'ahir que han marcat el darrer segle del mil·lenni i el seu treball és digne d'agraïment.

Tal vegada, i amb l'ajut de tots, no serà el darrer. Per molts d'anys!

Joana Rosselló Morales
Regidora de Cultura i Educació

Els fotògrafs d'Inca

Josep Campins i Seguí. (Inca 1848-?).
Fotògraf professional.

Marià Aguiló i Fuster (Inca, 1869- ?).
Fotògraf professional.

Estudi fotogràfic professional.

Bartomeu Payeras i Tortella
(Inca, 1870-1948).
Fotògraf professional.

Francesc Fiol i Amengual
(Inca, 1885-?).
Fotògraf professional.

Miquel Pieras i Beltran (Inca,
1902-1991).
Fotògraf aficionat.

Gabriel Pujol i Palmer (Palma, 1903-1968).
Fotògraf professional.

Bartomeu Payeras i Mulet
(Inca, 1904-1983).
Fotògraf professional.

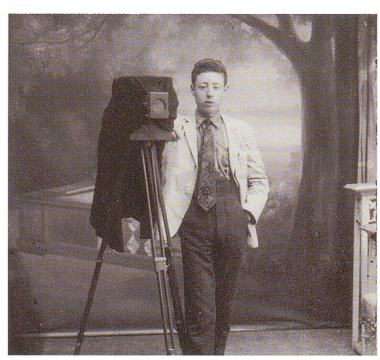

Joan Rosselló i Salas
(Inca, 1905-1996).
Fotògraf professional.

Llorenç Rovira i Morro
(Inca, 1905-1972).
Fotògraf aficionat.

Josep Busquets i Barrera
(Inca, 1920).
Fotògraf professional.

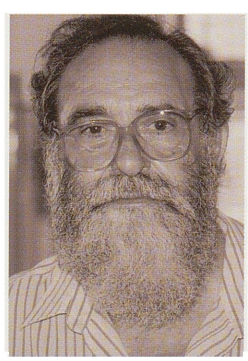

Gabriel Picó i Pinya
(Muro, 1927- Pòrtol, 1995).
Fotògraf professional.

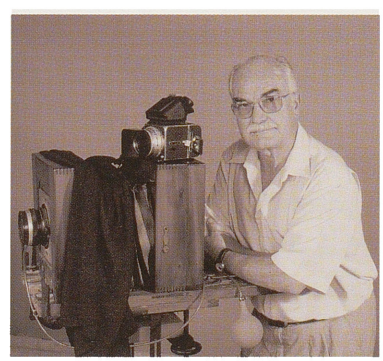

Rafel Payeras i Genovart
(Inca, 1932).
Fotògraf professional.

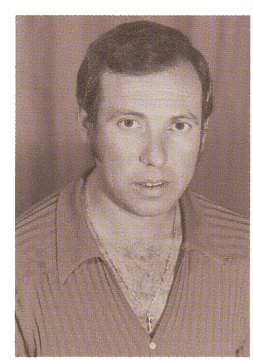

Rafel Pujol i Brunet
(Palma, 1935).
Fotògraf professional.

Antoni Pujol i Brunet
(Palma, 1938).
Fotògraf professional.

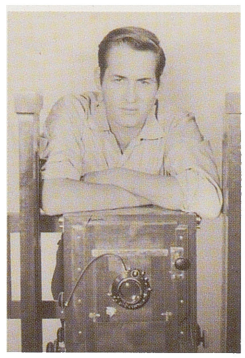

Gabriel Sampol i Rodríguez
(Cartagena, 1942).
Fotògraf professional.

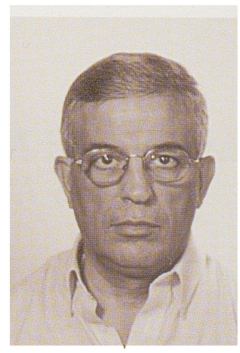

Andreu Quetglas i Martorell
(Inca, 1944).
Fotògraf aficionat.

Joan Rosselló i Bauzà
(Inca,1945).
Fotògraf professional.

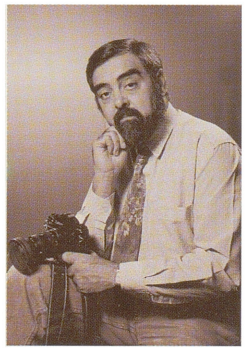

Jordi Llompart i Mulet
(Alaró, 1945).
Fotògraf aficionat.

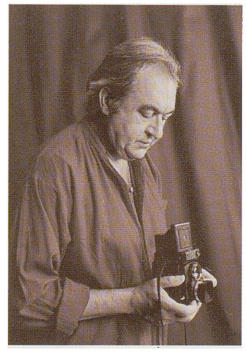

Gabriel Augusto Picó i Pons
(Sant Lluís, Menorca, 1948).
Fotògraf professional.

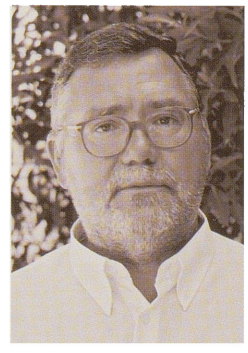

Pere Rayó i Bennàssar
(Inca, 1951).
Fotògraf aficionat.

Miquel Rosselló i Bauzà (Inca, 1951).
Emilia Risco García
(Madrigalejos, Cáceres, 1952).
Fotògrafs professionals.

Manel Homs i Muntó (Cartagena, 1958).
Fotògraf professional.

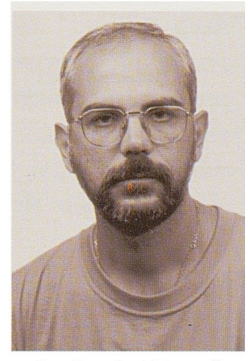

Pere Quetglas i Martorell
(Inca, 1964)
Fotògraf professional.

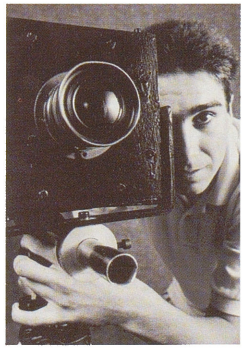

Nadal Crespí i Bestard
(Inca, 1972).
Fotògraf aficionat.

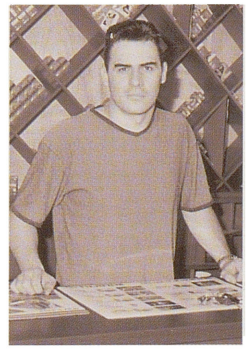

Josep Francesc Sampol i
Mairata (Inca, 1972).
Fotògraf professional.

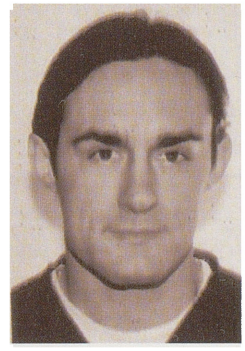

Xavier Oliver i Martín
(Inca, 1974).
Fotògraf aficionat.

RECORREGUT PER LA HISTÒRIA DE LA FOTOGRAFIA A INCA

Maria Josep Mulet
Francesc Bonnín
Bartomeu Martínez

INTRODUCCIÓ

Reconstruir el teixit fotogràfic dels darrers cent anys de la ciutat d'Inca és una tasca complexa per molts factors: el principal és la dificultat per localitzar els arxius i les col·leccions fotogràfiques i per accedir-hi; un altre és l'absència d'una bibliografia sobre el tema, a excepció del breu article de Lluís Maicas "Primers fotògrafs d'Inca"[1] ; per últim, també cal indicar la urgència de l'encàrrec i el curt espai de temps per dur a terme la investigació.

Per tot això, el present text s'ha d'entendre més com una primera passa sobre el desenvolupament històric de la fotografia a Inca que no com un estudi profund i complet sobre el tema.

El primer apartat es dedica a una qüestió fonamental per a l'investigador: la problemàtica de les fonts. És a dir, els inconvenients bàsics que assolen l'estudiós quan s'inicia en un nou tema; les dificultats, i sovint penúries, que l'acompanyen —en aquest com en qualsevol altre cas— per trobar les imatges adients i la documentació pertinent; unes imatges que sovint no han estat les esperades i una documentació aconseguida principalment mitjançant entrevistes orals amb els protagonistes i un anar d'ací a allà amb fotògrafs, familiars de fotògrafs, historiadors i gent del carrer, als quals s'agraeix intensament la seva col·laboració.

Finalment, el segon apartat està consagrat a donar cos i estructura a les informacions disperses que es tenen sobre l'ampli ventall de fotògrafs vinculats a Inca bé per naixement, bé per treball. S'inclouen en aquest àmbit les dades biogràfiques i professionals que s'han pogut reunir, tant dels fotògrafs contemporanis com dels antics, i tant dels que varen fer de la fotografia un ofici com dels que en feren un passatemps, una eina d'expressió o de documentació al marge de la professió. Possiblement, hi manquen noms i, de tots ells, se n'hauria pogut donar molta més informació. Conscientment, s'ha procurat dir allò bàsic, tot esperant futures investigacions que ajudin a prendre consciència de la necessitat de aprofundir en el patrimoni fotogràfic inquer.

Aquest apartat té, així mateix, la intenció de mostrar els gèneres fotogràfics més habituals entre els professionals i els aficionats de la càmera. No es tracta d'enumerar la tipologia d'imatges fetes pels fotògrafs, sinó d'aconseguir establir i centrar la seva actuació en uns quants gèneres o, millor, en uns quants temes bàsics, que són els que més es repeteixen i als quals els fotògrafs dediquen una major atenció. La segmentació de la iconografia del fet fotogràfic que fa l'autor inquer és semblant a la que, coetàniament, feia el fotògraf espanyol i també l'europeu. És a dir, que des del punt de vista temàtic, els

fotògrafs s'adequen al panorama general, malgrat que com és natural hi haurà uns temes tractats i registrats amb més interès i d'altres deixats completament de costat.

Com qualsevol altre fotògraf, l'autor local ha registrat de tot, sense limitacions tècniques ni temàtiques. La qüestió, per tant, no és la quantitat de treball, sinó la qualitat; és a dir, com ho ha fotografiat, què ha considerat pertinent i què ha seleccionat en aquest repàs pels cent anys de fotografia a Inca.

PROBLEMÀTICA DE LES FONTS

Col·leccions i arxius fotogràfics

Inca és una comunitat que ha conservat part del seu patrimoni fotogràfic gràcies a la tasca d'alguns fotògrafs actuals que heretaren la professió familiar, com Rafel Payeras i Genovart o els germans Rosselló i Bauzà; i gràcies, també, a diferents estudiosos i col·leccionistes que han anat arreplegant imatges de la ciutat, com Gabriel Pieras i Salom, Andreu Quetglas i Martorell i Antoni Mateu i Garau, entre d'altres. Malgrat això, el patrimoni fotogràfic ha patit unes pèrdues considerables perquè no s'ha conservat bona part dels fons dels fotògrafs professionals, possiblement per mor de la inèrcia del mateix fotògraf, el qual, i com passa en altres comunitats, anava llençant als fems periòdicament la seva producció, a conseqüència de la fragilitat del material i del seu volum, sobretot quan es tractava de negatius de vidre.

Altres causes de pèrdues s'han produït per no aplicar unes mínimes condicions de control ambiental, principalment de temperatura i d'humitat, fet que ha provocat la deterioració de l'emulsió fotosensible i diverses fractures del suport. Motius de caire fortuït, com fugides d'aigua i petits incendis són altres factors de risc, perquè sovint els arxius s'emmagatzemen en els baixos o soterranis dels estudis. És el cas, a manera d'exemple, de l'arxiu fotogràfic Payeras, iniciat devers el 1898 i encara actiu, el qual perdé el fons antic a conseqüència d'una inundació d'aigua del taller veí.

Finalment, altre factor que ha contribuït a la minva del patrimoni fotogràfic ha estat el desinterès mostrat pels hereus dels fotògrafs —i, ja s'ha dit, també pels mateixos fotògrafs—, els quals amb el decurs del temps oblidaren o, fins i tot, destruïren els negatius i les còpies positives, sovint per manca de coneixement del que tenien o bé per indiferència, perquè les imatges registraven retrats d'estudi que el temps va fer anònims o vistes urbanes i paisatgístiques que no podien identificar. En qualsevol cas, no foren conscients del llegat cultural que custodiaven.

En resum, aquests factors heterogenis han provocat que avui Inca tan sols pugui disposar d'una petita part de la seva producció fotogràfica. El mateix procés ha sofert la infraestructura dels laboratoris i l'escenografia dels estudis utilitzats pels fotògrafs professionals, malgrat que s'han conservat alguns objectes i accessoris. En aquest sentit, i gràcies a l'afany dels familiars, avui encara existeixen les càmeres de gran format dels fotògrafs Bartomeu Payeras i Tortella, Joan Rosselló i Salas i Francesc Fiol i Amengual, i possiblement altres de fotògrafs de mitjans del segle XX, a les quals no s'ha pogut accedir. També s'han conservat diferents eines de laboratori, com una balança de precisió, utillatge de revelat i retocadors de negatius, de Payeras i de Rosselló; i instrumental d'estudi, com focus i mobiliari, de Payeras, i fons pictòrics, dels germans Rosselló, de començament del

segle XX, els quals, segons informacions orals, provenen d'un fotògraf francès establert a Inca a les darreries del segle XIX.

Són pocs els elements, però suficients per distingir Inca d'altres localitats de les Balears, les quals han vist desaparèixer per la indiferència privada i pública la major part d'aquest patrimoni historicoartístic. Cal assenyalar, en l'estat actual de les nostres recerques sobre fotografia a Mallorca, que els fons fotogràfics en propietat dels germans Rosselló són els únics antics que es conserven a l'illa i que càmeres de gran format i amb trípode que provinguin d'estudis locals no en resten gaires, a excepció, per exemple, de la càmera de Gaspar Rul·lan i Garcías, un fotògraf de Palma que inaugurà estudi al carrer del Palau Reial el 1918. En l'actualitat, aquest i altres aparells, com també tot els fons Rul·lan, es conserven a l'Arxiu de la Imatge i del So del Consell de Mallorca (1999). En conseqüència, malgrat que Inca té minvat el seu llegat fotogràfic, és indiscutible que la ciutat i principalment els familiars dels fotògrafs i els estudiosos locals han realitzat una lloable tasca de custòdia del patrimoni visual.

Càmera d'estudi de Bartomeu Payeras i Tortella. L'objectiu és modern. Arxiu Payeras.

El fons Payeras, iniciat devers el 1898 o el 1900, per Bartomeu Payeras, i continuat pel seu fill Bartomeu i pel seu nét Rafel, conserva poc material antic per l'accident fortuït abans esmentat i per la tradició de desfer-se dels negatius cada cert temps; això no obstant, manté càmeres i accessoris i bona part dels negatius 6 x 6 cm i 35 mm de Rafel Payeras i Genovart.

El fons Rosselló, iniciat per Joan Rosselló i Salas devers el 1920 i actualment distribuït entre els seus fills Joan i Miquel, disposa de càmeres, d'algun utillatge de laboratori i d'estudi i, especialment, de negatius de vidre del patriarca de la família i de negatius flexibles dels fills. Malgrat que no s'ha pogut accedir directament al material, allò vist assenyala la importància i la magnitud del seu contingut, amb àlbums de còpies positives (que remeten mitjançant una numeració als respectius negatius) i plaques de vidre.

L'arxiu de Francesc Fiol i Amengual, un fotògraf inquer que inicià la seva professió devers el 1910, no s'ha conservat, emperò la família, i en especial Pau Ramis i Fiol, ha guardat un petit grup de negatius de vidre de 18 x 24 cm i de 13 x 18 cm que integrava el fons de la galeria, amb retrats individuals i de grup fets a l'estudi, i també positius d'època que registren diferents membres del nucli familiar. Així mateix, conserva dos

documents destacables: una foto de l'interior de la galeria i una altra de la façana.

D'altres professionals no se n'ha aconseguit gaire informació —ni biogràfica, ni del material conservat.

Quant als fotògrafs aficionats, sovint els més difícils d'investigar perquè romanen en l'anonimat, s'han conservat algunes imatges i càmeres, encara que és un patrimoni força desconegut. Es pot remarcar l'arxiu de caire familiar de Miquel Pieras i Beltran, pare de l'historiador Gabriel Pieras i Salom; la família ha guardat amb cura les fotografies de to domèstic i la càmera portàtil que emprava el fotògraf. De Llorenç Rovira i Morro es disposa de positius de petit format que registren esdeveniments, com el passeig pels carrers de la ciutat del fèretre del *novillero* Àngel Carratalà, i vistes d'Inca datades en la primera postguerra. Segons el seu fill Llorenç, l'arxiu comprèn nombroses imatges i algunes càmeres.

Capítol a part és el dels historiadors i erudits de la ciutat, els quals, paral·lelament, en les seves investigacions de caire documental sobre la història militar, econòmica i social d'Inca, han recopilat fotografies i han custodiat les imatges familiars. En aquesta tasca cal indicar els treballs de Simón Gual i Truyol, Andreu Quetglas i Martorell, Gabriel Pieras i Salom i Santiago Cortès i Forteza, entre d'altres. Simón Gual conserva una petita col·lecció de fotografies i postals relacionades amb la vida militar d'Inca, de la qual ha publicat diversos llibres; Andreu Quetglas, des del setmanari *Dijous*, ha arreplegat originals i còpies modernes del desenvolupament urbà i de la vida esportiva i quotidiana de la localitat; Gabriel Pieras, cronista de l'Ajuntament d'Inca, té un important recull fotogràfic local i conserva —com s'ha dit— el fons del seu pare. D'altres, com Antoni Mateu, Santiago Cortès, Sebastià Balaguer i Riusech, etc., disposen d'imatges de la ciutat i de caire familiar.

Malauradament, els actuals propietaris de comerços i de fàbriques no guarden gaire material, a excepció d'algunes imatges de la façana de Can Florencio i dels interiors de Can Fullana i de La Florida.

Pel que fa a les indústries, especialment les de calçat i de pell, les investigacions dutes a terme no han tingut èxit. El material antic del qual disposen és pobre, malgrat que tenen un fons modern de fotografies de caire publicitari, amb reportatges i treballs d'encàrrec molt interessants i amb imatges de les diferents seccions de fabricació. L'empresa Quely va perdre fa uns anys tot l'arxiu a conseqüència d'un important incendi.

Finalment, cal destacar la producció dels fotògrafs actuals. Generalment, desenvolupen un treball aliè a l'estudi o recopilació del patrimoni fotogràfic antic, perquè es mouen dins els paràmetres de la fotografia comercial, però sense deixar de banda alguns aspectes, com els esdeveniments de caire institucional. Potser els autors més lligats a la mutació que caracteritza els darrers anys d'Inca són els fotògrafs aficionats. La seva tasca actual assolirà un paper important amb el decurs del temps, perquè al marge de l'aspecte creatiu, les seves càmeres han registrat elements urbans, com mobiliari i detalls arquitectònics, que ja no existeixen o que estan condemnats a la desaparició.

A manera de conclusió es pot afirmar que Inca ha perdut una important part del seu llegat fotogràfic, però que la seva situació no és gaire diferent de la de la resta de Balears. Potser encara hi ha temps de prendre consciència del panorama i, des de propostes privades o públiques, de mantenir el que fins ara s'ha conservat.

Altres fonts

Lligada al tema anterior es pot situar la problemàtica de les fonts documentals, ara ja no vinculades directament a les imatges, sinó a la documentació d'aquestes imatges. El primer inconvenient és la manca de bibliografia. Malauradament, no hi ha investigacions publicades sobre el tema i només es compta amb l'article citat, capdavanter, de Lluís Maicas, que versa sobre els primers fotògrafs d'Inca; per tant, s'ha d'entendre com una introducció en un període molt específic, el dels orígens. El que sí hi ha són publicacions de diferent índole que introdueixen fotografies antigues i modernes. Com a referents documentals són de bona utilitat, però sovint hi manquen a peu de foto la indicació d'autor, de procedència i de tipologia de la il·lustració, informacions que ajudarien a fer un seguiment del patrimoni conservat.

Però una història de la fotografia a Inca no es pot resoldre només amb imatges, siguin originals o impreses, sinó que, paral·lelament, cal un treball d'arxiu, d'hemeroteca i de biblioteca. És imprescindible buidar els diaris de l'època, els anuaris comercials, els directoris per localitzar seus de galeries i notícies sobre els fotògrafs que publiquen en la premsa local i nacional, que exposen o que concursen en certàmens; també és bàsica la tasca a l'Arxiu Municipal, perquè permet establir els anys d'activitat dels fotògrafs, la data d'obertura o/i remodelació dels estudis, el pagament de taxes i altres dades de caire biogràfic i comercial. Finalment, és indispensable la localització i consulta dels arxius privats dels fotògrafs o, si escau, la documentació de caire personal i laboral —a més del fons visual— per analitzar com va ser l'aprenentatge en el mitjà, la infraestructura de feina, els encàrrecs, les factures, les fórmules de laboratori, etc.

Són fonts que directament i indirectament ajuden a determinar el teixit fotogràfic d'una localitat i la presència més o menys acusada dels seus fotògrafs. En aquest sentit, la nostra investigació ha volgut desenvolupar-se al bressol d'aquestes fonts, encara que poques vegades amb èxit, a excepció de les entrevistes amb els familiars dels fotògrafs, amb els mateixos fotògrafs i amb els col·leccionistes.

ELS FOTÒGRAFS I LES SEVES OBRES

Panorama general

La intenció d'aquest segon apartat, a més de donar a conèixer la relació de fotògrafs lligats a Inca, és, principalment, la de situar-los en un panorama molt més ampli que és el de la fotografia mallorquina i, no cal dir-ho, que el de la fotografia europea. De poc serveix la tirallonga de dades i de noms si no va acompanyada d'unes referències contextuals que posin en connexió el desenvolupament fotogràfic local amb l'internacional. En són exemples significatius alguns aspectes: un sistema comú de formació, una molt semblant infraestructura de feina i el conreu d'uns mateixos gèneres.

La formació dels fotògrafs inquers, sobretot la de l'actual generació de major edat, segueix la tònica general europea: l'aprenentatge dins el taller familiar i, fins i tot, i pel que es refereix als casos més antics, l'aprenentatge des de ben joves en un estudi fotogràfic veí. Es tracta d'un sistema quasi gremial, pel qual el jove, des dels nou o deu anys, entra en un taller fotogràfic proper i, a poc a poc, ascendeix fins a poder instal·lar el seu propi estudi, o bé es tracta de l'aplicació de l'ensenyament al si de la família, pel qual el fill hereta el

negoci i, a la vegada, prepara el camí als seus fills. Aquesta metodologia d'aprenentatge s'aplicà a la fotografia europea des dels seus inicis, és a dir, des del 1839, data de la presentació pública i oficial de l'invent de la fotografia a Europa, concretament a París, i principalment s'aplicà des del 1841, data d'obertura del primer estudi fotogràfic especialitzat en retrat, a Londres. Consegüentment, la norma habitual a Europa fou també el sistema comú a Inca i a la resta de Mallorca. Són els casos, per exemple, de la família Balaguer, a Palma, i de les famílies Payeras i Rosselló, a Inca.

Quant a les generacions més joves de fotògrafs, cal indicar que més que una continuació de la professió paterna, l'aspecte que aquí s'imposa és el de la formació acadèmica mitjançant estudis sobre el tema o assistència a cursets d'especialització fotogràfica. És el cas, a Inca, de Manuel Homs i Muntó. La seva trajectòria no és gaire diferent de la d'altres professionals mallorquins, com Miquel Font o Gabriel Lacomba, que inicien la seva professió amb una sòlida preparació, allunyada de l'autodidactisme. El mateix es pot dir d'altres fotògrafs actuals, molts dels quals han cursat estudis universitaris sobre la imatge i la comunicació audiovisual. Cal precisar que aquesta tendència no començà ara, sinó a la dècada del 1960, com es fa palesa a la biografia del fotògraf inquer Rafel Payeras i Genovart, que tot i el seu aprenentatge al taller familiar, assistí a seminaris de formació a Barcelona i a Bèlgica.

L'excepció són els anomenats fotògrafs aficionats, una manera d'assenyalar aquells que utilitzen la càmera però que no fan del mitjà una manera de sustentar-se. Generalment, la seva formació en el camp fotogràfic és autodidacta, com fou la de Miquel Pieras i Beltran, que conreà la fotografia des de començaments dels anys vint, i la dels actuals Jordi Llompart, Xavier Oliver i Nadal Crespí. Això no obstant, fins i tot ells han acudit sovint a demanar ajuda i guia als fotògrafs professionals.

A més d'una formació comuna al nivell internacional, l'altra element que ha potenciat una certa uniformitat és la infraestructura de treball. Que la situació actual sigui així és lògic, perquè són les grans indústries del món visual les que dominen el mitjà, i als seus productes se subjecten la majoria dels fotògrafs, tant aficionats com professionals, i independentment que treballin a Palma, Londres o Inca.

En el nostre sistema tardocapitalista i en el context d'una economia i d'una comunicació globals, els fotògrafs professionals ofereixen productes molt semblants, tant en una petita ciutat de província com en una capital cosmopolita, i a la vegada les grans empreses del sector ofereixen càmeres, eines d'estudi i de laboratori sense discriminació geogràfica. Si aquesta és la situació actual, caracteritzada per una certa uniformitat tècnica, no fou gaire diferent el panorama dels antics fotògrafs. S'ha de dir, però, que en els inicis del mitjà dominava la fabricació manual de càmeres i, en especial, d'accessoris de laboratori, però que aviat sortiren empreses destinades a proveir l'abundant segment de fotògrafs, professionals i aficionats. Precisament, aquestes empreses, amb seu als Estats Units, França i Alemanya, ja estaven consolidades a l'última dècada del segle XIX, que són els anys dels quals es tenen notícia dels primers fotògrafs d'Inca. Amb tot, l'ofici fotogràfic va tenir un caire artesanal fins als anys cinquanta o, fins i tot, els seixanta del present segle. Si el negoci passava de mestre a deixeble i de pare a fill, el mateix va ocórrer amb les fórmules de revelat i de viratge, i amb el retoc dels negatius. Cada fotògraf disposava de la seva personal alquímia, d'un lèxic tècnic i d'un bagatge propi que poques vegades donava

a conèixer o que tan sols transmetia oralment al seu íntim redol. Quan la feina de galeria, és a dir, el retrat d'estudi, entrà en crisi els anys seixanta, possiblement per la irrupció dels *fotomatones* i la comercialització de càmeres a l'abast de tothom, lleugeres i fàcils d'utilitzar, el fotògraf professional va haver de modificar la seva estratègia d'actuació basada en el llegat de la tradició. L'aficionat va irrompre amb força i féu trontollar la tasca de la galeria, perquè prengué funcions pròpies del professional, com el reportatge de noces, el document de les primeres comunions, el registrament d'un aniversari o, fins i tot, qualque esdeveniment col·lectiu i públic. El professional degué sortir al carrer a cercar la notícia, introduir el reportatge en color i augmentar les distàncies amb l'aficionat de cap de setmana mitjançant la utilització de càmeres sofisticades i de gran format.

Aquesta situació va conduir al fet que l'alquímia personalitzada del fotògraf del segle XIX, continuada en part a la primera meitat del segle XX, restàs oblidada o arraconada al soterrani de l'estudi i que el fotògraf de la segona meitat de segle s'acollís amb ganes a la infraestructura uniforme oferida per les grans empreses del sector. El panorama s'aguditzà quan el professional deixà de treballar al laboratori i centrà la feina a l'estudi, a l'enquadrament, composició i escenografia de la imatge; és a dir, quan es basà principalment en la càmera i abandonà els processos de revelat dels negatius i d'ampliació de les còpies positives, àmbits que cedí a uns quants laboratoris centralitzats en una capital. Aquest també fou el cas d'Inca.

L'altre element comú als fotògrafs és l'aplicació d'uns mateixos gèneres fotogràfics. L'habitual entre els fotògrafs professionals fou el retrat, amb un desenvolupament lligat a motivacions de caire social, com el registre de noces, comunions i bateigs. A més del retrat, es conrearan altres temàtiques. A Inca, sembla que es mostrà un interès particular per alguns esdeveniments lligats a la religiositat popular, a la vida militar i a les visites d'alguns membres de la monarquia espanyola, com en són mostres les imatges captades per Marià Aguiló i Fuster, Francesc Fiol i Amengual, i d'altres d'autors desconeguts, datades entre el 1900 i el 1927. Malgrat tot, i pel tipus de fotografies localitzades, l'esdeveniment no fou un gènere freqüent i menys encara associat a disturbis de carrer i al moviment obrer.

Possiblement, és la vida quotidiana de caire col·lectiu el tema preferit pels fotògrafs que treballaren a Inca, juntament amb la plasmació del desenvolupament urbà. Així ho indica la sèrie d'imatges que s'ha pogut contemplar de l'arxiu de Joan Rosselló i Salas; i les poques fotografies a l'abast de l'aficionat Llorenç Rovira i Morro. El tema del mercat a l'aire lliure, el passeig pels carrers i les places, la creació de nous edificis i les intervencions urbanístiques són altres dels instants i de les situacions captades pels fotògrafs. Finalment, cal assenyalar l'interès per alguns espectacles col·lectius, en especial els dels bous, i en concret el trasllat pels carrers de la ciutat del fèretre amb el cos sense vida del *novillero* Àngel Carratalà, mort el 30 de juliol de 1929 a la Plaça de Toros d'Inca; un fet que ha restat gravat a la imatgeria de la gent malgrat el pas del temps.

Els inicis del mitjà

Com passà en altres localitats, com Felanitx, Sóller i Manacor, els primers fotògrafs que s'estableixen a Inca ho fan perquè poden oferir al públic un petit estudi, amb un fons pintat amb motius paisatgístics o, fins i tot, neutre, i una senzilla escenografia composta

d'una tauleta, una bona cadira de braços, un gerro amb flors i una catifa decorada. Amb aquest repertori d'objectes realitzen els retrats d'estudi, tot ubicant el client al centre de la imatge, assegut o dret. Així són els retrats fotogràfics més antics que la nostra precipitada recerca ha pogut localitzar. Per tant, la tipologia del retrat a Inca no difereix gens de la treballada en qualsevol ciutat mallorquina i és semblant a la practicada coetàniament arreu d'Europa.

Sens dubte, l'aspecte més interessant és la relació que s'estableix entre creació i estabilitat d'un estudi i desenvolupament del gènere retratístic, en el sentit que el retrat és la causa i el motor de l'obertura d'estudis fotogràfics estables. En l'àmbit local, aquesta situació s'esdevé primer a Palma, des del 1843, i després, i no abans de la dècada del 1880, en altres localitats de l'illa[2]. Com indica Pierre Bourdieu[3], la fotografia arrela allà on abans s'introdueixen valors urbans i això sembla vàlid per al cas d'Inca.

La causa fou, possiblement, una conjuntura socioeconòmica favorable, primer amb la inauguració del ferrocarril Palma-Inca el 1875, poc després amb les línies Inca-sa Pobla (1878) i Inca-Manacor (1879); altre factor que cal considerar fou l'inici d'una infraestructura industrial amb la introducció de sistemes moderns de fabricació tèxtil, com els aplicats el 1884 per Vicenç Ensenyat i, entre el 1880 i el 1890, per Antoni Fluxà.

La situació permeté així mateix el desenvolupament d'una creixent vida sociocultural, amb el naixement de diverses publicacions periòdiques i l'aparició d'un fort moviment de caire associatiu, de to social, d'esplai, esportiu i polític. Paral·lelament, tenen lloc altres esdeveniments d'importants conseqüències, com l'arribada de la il·luminació pública de gas (1889), que anuncia la propera instal·lació de l'enllumenat elèctric als primers anys del segle XX. Es pot dir que el període es tanca simbòlicament amb la concessió a Inca, el 13 de març de 1900, del títol de ciutat per la reina María Cristina.

No és estrany que en aquesta conjuntura, alguns membres de la localitat considerassin adient fer de la fotografia la seva professió per tal d'afermar l'economia familiar. Com després es precisarà, una part important del grup de fotògrafs capdavanters provindrà de l'esfera pictòrica i combinarà ambdues pràctiques, la pintura i la fotografia. En són exemples Bartomeu Payeras i Tortella i Francesc Fiol i Amengual.

Segons Lluís Maicas[4], les primeres referències sobre fotògrafs d'Inca pertanyen a la dècada del 1880. En el padró d'habitants del 1900 consten com a fotògrafs professionals Marià Aguiló i Fuster i Josep Campins i Seguí. Segons informacions orals aportades per Gabriel Pieras, el 1898 hi ha constància que Bartomeu Payeras i Tortella exercia activitat comercial. Per tant, els inicis de la fotografia a Inca es conformen amb seguretat entorn d'aquests figures. A més, cal afegir el treball d'un fotògraf d'origen francès que, amb el nom de Fotografía Franco-Española, tenia taller al centre de la ciutat.

El fet que s'instal·lin a Inca d'una manera estable un nombre considerable de professionals entre les acaballes del segle XIX i els començaments del segle XX, és indici del desenvolupament econòmic i comercial de la ciutat, a la vegada que exemplifica la situació general del teixit fotogràfic a tota Mallorca. Els nostres estudis han confirmat que d'ençà de la difusió del mitjà fotogràfic el 1839, comencen a transitar per les Illes alguns fotògrafs ambulants provinents de la península, França i Alemanya, els quals obren temporalment, durant una o dues setmanes, un taller fotogràfic a Palma. La creació d'estudis més o menys estables comença vers el 1862, tots centralitzats a la capital. Fins a

la dècada del 1880 no hi ha referències de fotògrafs fixos en altres localitats; és en aquests anys quan es dóna la descentralització i quan alguns fotògrafs inauguren en altres pobles i ciutats. Així passà, per exemple, a Eivissa, on hi ha constància de l'activitat professional de Carles Bertazioli abans del 1884[5] i de Narcís Puget i Viñas des del 1897[6], que esdevindrà un dels principals fotògrafs i pintors de l'illa; a Felanitx treballen aquests anys Francesc Abad Pérez, actiu el 1884, i Wilson, des del 1890[7]; a Pollença, el 1891 hi és Antoni Ferrer[8] i, poc després, Guillem Bestard i Cànaves[9]. D'aquesta manera, amb un o dos fotògrafs distribuïts per algunes localitats, s'inicia la configuració d'un teixit fotogràfic que augmentarà considerablement fins a l'actualitat.

Inca corrobora aquesta situació amb el treball de tres o quatre fotògrafs a les acaballes del segle XIX. Les primeres imatges de la ciutat es degueren fer abans, segurament a càrrec d'ambulants i, possiblement, vers el 1875, amb motiu de la inauguració del ferrocarril. No és descartable, emperò, avançar la data a la dècada del 1850, perquè el marquès de Vivot, propietari de la possessió de Son Vivot, ubicada al terme municipal d'Inca, era un bon aficionat a la fotografia.

Fons pictòric de l'estudi de Joan Rosselló i Salas. c. 1910. Arxiu Rosselló.

Entre el 1885 i el 1889, els germans Sellarès registraren la ciutat. La foto passà a la fototípia i es divulgà com a una làmina més de la col·lecció *Álbum de Mallorca*, lliurada periòdicament des del 1889. Els Sellarès eren dos germans catalans establerts a Palma, al carrer d'en Brossa, on tenien un taller de litografia i eren membres de la Societat Arqueològica Lul·liana. Del 1889 és també una altra imatge de la ciutat, ara captada per Sastre, segons indica Lluís Maicas. El 1900, l'editor Josep Tous publicà *Portfolio de las Islas Baleares*, on s'inclou altra vista d'Inca.

El problema és que la informació i la documentació que es té del treball dels primers fotògrafs és pobra, de manera que només es poden fer conjectures. El nombre d'imatges localitzades és insuficient per establir les seves línies d'interès, malgrat que diverses informacions orals han indicat que es conserven més fotografies en arxius i en col·leccions de la localitat. El material que està a la nostra disposició difícilment ens permet esbossar la metodologia concreta de feina d'aquests fotògrafs. El que sí que es pot afirmar és que els primers fotògrafs amb estudi estable es caracteritzen per ubicar-se en llocs cèntrics, per conrear els gèneres de retrat i d'esdeveniment i per procedir de la pròpia ciutat, excepte algun cas. El comportament sembla, doncs, idèntic al mantingut per altres professionals del mitjà, els quals registren els clients que acudeixen als tallers, però també surten pels carrers del poble i per altres indrets per captar festes i fires; per tant, tenen molt d'ambulants i així es mantindran al llarg de la primera meitat del segle XX. Altre tret comú és que tècnicament treballen còpies positives d'albúmina i de gelatina. Anys abans,

aproximadament des de mitjan de la dècada del 1850, la còpia habitual per tota Mallorca era la d'albúmina, tot seguint la tònica europea; des del 1880, algunes empreses de fora comercialitzaran els papers amb emulsió de gelatina bromur, els quals aviat difondran internacionalment fins a eclipsar els mètodes precedents. El pas de l'albúmina a la gelatina fou gradual i lent a les Balears i durant unes dècades es practicaran ambdues modalitats, sobretot entre el 1890 i el 1910[10].

Lluís Maicas considera que Josep Campins i Seguí fou el primer fotògraf d'Inca i que, a més, exercí de mestre d'altres fotògrafs. Va néixer el 1848 i es casà amb Paula Fornés i Planas. El seu malnom va ser en Pep Ceba. El 1900 ja consta en la documentació de l'Arxiu Municipal com a fotògraf amb taller al carrer de la Creu. Aquesta localització, juntament amb la de carrer del Torrent, 11, està impresa sobre el cartó de protecció de les seves imatges. Campins va fer nombrosos retrats en el seu estudi, però també fora, als pobles propers, com Maria de la Salut. Aquests darrers són retrats d'exterior, malgrat que escenogràficament segueixen els paràmetres clàssics del retrat de galeria, amb un fons decorat i un senzill mobiliari. Així mateix, féu altres tipus d'imatges relacionades amb actes lúdics d'Inca.

El 1900 també consta inscrit com a fotògraf Marià Aguiló i Fuster, nat a Inca el 1869, i amb estudi al carrer de Sant Francesc, 8. Segons Gabriel Pieras, el 1899 ja exercia aquesta activitat i el 1901 la manté. Malauradament, tan sols s'han localitzat dues imatges seves, datades del 1901, i que registren la processó del Corpus i un arc efímer de la ciutat. Ambdues són còpies positives albuminades. Lluís Maicas informa que va ser deixeble de Josep Campins.

Possiblement altre estudi fos Fotografía Franco-Española. Potser guardi relació amb Fotografía Francesa, establerta a Felanitx el 1890 i regentada per Wilson, emperò també és possible que no hi hagi cap vincle, perquè era freqüent la procedència francesa de molts de fotògrafs ambulants per Mallorca a la segona meitat del segle XIX. Certament, d'aquest taller no s'ha pogut trobar cap imatge segura. Tant la família de Joan Rosselló Bauzà com Gabriel Pieras indicaren que existí a començament del segle XX un fotògraf francès a Inca, sembla ser que mestre dels posteriors professionals Rosselló Salas i Fiol Amengual. El mateix Rosselló Salas assenyalà en una entrevista emesa per televisió fa uns anys que aquest personatge francès —el nom del qual obvià— tenia estudi al carrer del Bisbe Llompart i que heretà d'ell tres fons pictòrics que emprava per fer retrats.

Segurament, el 1898 començà l'activitat fotogràfica de Bartomeu Payeras i Tortella, nat a Inca el 1870 i mort el 1948, pare i padrí de fotògrafs i fundador de Can Payeras, encara activa. Fou una figura de renom com a fotògraf i com a pintor, amb una obra fotogràfica de gran qualitat i amb una producció pictòrica, a l'oli i al fresc, guanyadora d'alguns certàmens locals.

A les darreries del segle XIX, Payeras inaugurà estudi al carrer de Mallorca. Abans del 1907, passà a Sant Bartomeu, 15, cantonada amb Garroves, 2. Posteriorment, es traslladà al carrer del Comerç. El 1932, el seu fill Bartomeu Payeras i Mulet obrí un nou estudi al carrer del Bisbe Llompart, actualment regentat per Rafel Payeras i Genovart.

Pràcticament, tota la seva producció amb la càmera s'ha perdut i el que es conserva són retrats de família en habitatges particulars. Payeras conreà nombrosos gèneres, però l'obra de la qual ara disposa és majoritàriament retratística.

En els retrats d'estudi, l'escenografia és senzilla i austera, perquè l'atenció recau en l'expressió i la posició del client. Recorre als fons pictòrics, de vegades paisatgístics i d'altres que simulen un interior domèstic, segons el tipus i la funció de la imatge; és a dir, segons que es tracti d'un retrat destinat a un fet de caire social, com unes noces o una primera comunió, o d'un retrat sense cap vincle representatiu. Sovint empra el fons neutre, principalment si són retrats de mig cos o bust i si són els anomenats mosaics, destinats a orles escolars i del regiment d'infanteria del quarter d'Inca.

Per la seva condició de pintor és molt probable que ell mateix hagués realitzat els fons, fet freqüent entre els fotògrafs-pintors mallorquins, com Guillem Bestard i Cànaves, de Pollença.

Les seves imatges d'estudi incorporen, a més dels fons, un mobiliari sobri i en concordança estilística amb l'època; pot ser de to clàssic, com una balustrada amb garlandes i fust estriat, o d'estil modernista, com una cadira de fusta tallada, d'estructura curvilínia i motius florals.

Emperò els elements bàsics de les seves fotografies són la figura i la il·luminació. Valora la presència en si mateixa del retratat i modela els rostres i els cossos amb la llum. Els clients, siguin nins, homes o dones, i se situïn en posició sedent o drets, són enquadrats de cos sencer o de mig pla i, generalment, ubicats al centre de la imatge. La llum, que sempre és natural, té la missió d'afirmar la corporeïtat de les figures i, en el cas de les dones, també serveix per realçar els cabells i els vestits, especialment els jocs de plecs i la caiguda ondulant de la roba. La il·luminació, l'aconsegueix mitjançant el sòtil i una paret lateral de vidres, i amb dobles cortines —unes blaves, altres blanques— que es corrien i descorrien segons la intensitat del sol. Aquesta manera acurada i preciosista de composar delata la bona formació pictòrica del fotògraf.

Altre tipus de retrats són els d'exterior. Alguns, com el del regiment del 1905, es poden entendre com a retrats de galeria però fets a l'aire lliure per motius pràctics. D'altres, tanmateix recorden la manera de treballar del fotògraf ambulant, el qual disposa enmig de la plaça o al corral d'una casa, una petita escenografia portàtil, composta de fons, catifa i un moble lleuger.

La càmera utilitzada a l'estudi era de gran format i requeria d'un trípode ferm. Ambdós —que es conserven— són de fusta. La càmera és d'acordió i pot registrar des de 18 x 24 cm fins al tipus carnet. L'objectiu actual no és l'original, sinó un altre —Rodenstoc Euynar— que va col·locar el seu fill cap els anys quaranta.

Devers el 1929, quan tenia prop de 60 anys, Bartomeu Payeras i Tortella es retirà, passà l'estudi al seu fill, i se'n va anar a viure a Palma, als barris de Son Alegre i de Son Armadams. Aquí es dedicà únicament a pintar, una afició que sempre havia compaginat amb la fotografia, però que segurament no era suficient per mantenir la família.

Com a pintor, creà a la seva casa del carrer de Sant Bartomeu una acadèmia nocturna de dibuix i pintura. El 1907[11] i el 1908[12] el quinzenari local *Ca-Nostra* informa del fet. No podem confirmar la seva formació pictòrica, malgrat que per tradició se'l suposa deixeble de Ricard Anckermann i de Llorenç Cerdà. En qualsevol cas, fou un pintor de tall acadèmic, que conreà principalment els gèneres costumista, religiós i paisatgístic i també s'interessà per la natura morta i pel retrat. La família conserva diferents llenços a l'oli que assenyalen el seu domini compositiu i la destresa en la representació de situacions i en la plasmació fidedigna dels personatges.

La temàtica religiosa fou la més freqüent, per mor dels nombrosos encàrrecs rebuts del Bisbat. L'església de Santa Maria la Major d'Inca té nombrosa obra del 1907 i del 1916[13]. També hi ha obra a l'ermita del Puig de Santa Magdalena i als santuaris de Lluc, de Sant Salvador (Felanitx) i del Toro (Menorca). A Palma es conserva la seva producció en diferents convents, al Seminari i a l'Ajuntament. Precisament, amb les representacions a l'oli de les maredeédeus realitzà fotomuntatges, de manera que la imatge mariana se situava a dalt, al cel, i a baix col·locava una vista del poble. Fou una pràctica estesa entre alguns fotògrafs mallorquins, com Pere Mascaró i Castelló[14].

Al llarg de la seva trajectòria pictòrica rebé diferents distincions i participà en algunes Exposicions Balears organitzades per la Diputació provincial, malgrat que no era partidari de difondre la seva obra ni d'entrar en el joc comercial del mercat artístic[15].

Francesc Fiol i Amengual tanca la primera generació de fotògrafs inquers. Va néixer a Inca el 1885, en el si d'una família nombrosa. Devers el 1910 inaugurà estudi al carrer de Lloseta, a Villa Teresa, una bella casa familiar d'estil modernista. Al darrere, al jardí, hi construí un recinte destinat a laboratori i a galeria, amb una façana vistosa i senzilla, blanca, possiblement de fusta. A dalt inscriví el seu nom.

L'interior de la galeria era plena d'objectes, mobiliari i complements destinats als diversos usos de les fotografies: cadires, sofàs, reclinatoris, maredeédeus, gerros modernistes, cortines amb motius vegetals i monocromes, joguines, diaris i revistes il·lustrades, llibres amb làmines... Com era també pintor —i així consta el 1948 a la seva targeta d'identitat—, degué executar els fons, avui desapareguts, de temàtica molt heterogènia: marines, interiors d'arquitectura clàssica, núvols, jardins, traceries... Com féu Payeras, l'estudi era de vidre al sòtil i en un lateral, de manera que controlava la llum solar mitjançant unes cortines fosques.

De Fiol se n'han localitzat retrats i imatges de la visita a Inca de la infanta Isabel el 1913 i d'un espectacle taurí —potser una correguda de vedells— a la Plaça de Toros. El gros de l'arxiu es va perdre fa uns vint anys, encara que la família conserva una càmera, algunes plaques de vidre i alguns objectes que integraven l'escenografia.

No s'ha pogut aconseguir —per la urgència de l'exposició— gaire informació sobre la seva formació i tasca laboral. Sembla que també tingué galeria al carrer Major, que aprengué amb un fotògraf francès, possiblement l'autor abans esmentat, i que compaginà la fotografia amb la pintura, perquè fou professor de dibuix artístic a l'Escola Municipal de Belles Arts d'Inca, situada a la plaça dels Pins, de la qual arribà a ser director. Lluís Maicas informa que els dijous i els diumenges acudia des de Palma a l'estudi de Fiol un fotògraf anomenat A. Amadeo. Es tractava d'un professional amb galeria al carrer de Sant Nicolau, 19, especialitzat en retrat i que entre el 1919 i el 1926 publicà sovint en la premsa local *(Baleares, Majorica, Arte e Industrias)*. Era una pràctica habitual el desplaçament dels fotògrafs des de Palma a altres indrets per tal d'aconseguir nova clientela; el mètode més comú era llogar un estudi estable i així no haver d'exercir de manera itinerant.

Del conjunt de retrats conservats de Fiol cal assenyalar-ne dos aspectes que permeten enllaçar la seva feina amb la trajectòria local, mallorquina i europea. Per una part, i al marge dels seus retrats de caire representatiu, protocol·lari i social —noces, comunions, etc.— cal destacar la manera com articula la relació i connexió entre els personatges quan es tracta de retrats de grup, perquè cerca una certa complicitat entre les figures, ja sigui

mitjançant el contacte físic, o bé per mitjà de la mirada. Per altra part, algunes composicions denoten la influència dels corrents pictorialistes que dominaven la fotografia europea entre les acaballes del segle XIX i els començaments del XX, pel tipus d'il·luminació d'alguns retrats individuals —especialment els de les seves germanes—, tot aplicant l'efecte Rembrandt, és a dir, jugant amb els clarobscurs, i pel tipus d'intervenció manual en alguns retrats familiars de gran format. No treballa processos pigmentaris, que són els habituals del pictorialisme, però sí manipula el negatiu o la còpia positiva per aconseguir un cert il·lusionisme pictòric.

La generació nascuda a la dècada del 1900

Al desembre del 1905 neix a Inca Joan Rosselló i Salas, fill del cap d'estació Joan Rosselló i Bibiloni, En Joan de s'Empalme, pintor aficionat.

Des de ben jove entrà d'aprenent al taller d'un fotògraf francès localitzat al carrer del Bisbe Llompart, possiblement el propietari abans esmentat de Fotografía Franco-Española. Als tretze anys feia fotos i als catorze el seu pare li muntà un estudi als baixos de la casa familiar, on ara té habitatge i taller fotogràfic el seu fill Joan Rosselló i Bauzà, al carrer del General Luque.

El 1920 inaugurà la galeria amb mobiliari encarregat a un fuster de la zona, una càmera de gran format —una Globus amb trípode de taula, que encara es conserva— comprada per son pare i alguns fons pictòrics donats pel francès. Degué ser semblant a les de Payeras i de Fiol: de vidre i amb cortines per controlar la llum solar. És probable que fos del seu pare un avís inserit a *Es Ca d'Inca* el 1903: "Cuadros al oli sen fan al natural y per medi de fotografia. Joan Rosselló. Estació des Carril"[16] . Era un fet corrent que molts de pintors treballassin a partir de fotografies, sobretot retrats, que passaven a una quadrícula per fer-ne una reproducció ampliada sobre llenç. De vegades, era el fotògraf qui demanava al pintor la còpia i, a més, afegia instruccions: posar sabates als personatges fotografiats, posar daurat a les joies de les dones, canviar el fons natural per un altre arquitectònic, etc. En els tallers del segle XIX, si el fotògraf no reunia la condició de pintor contractava miniaturistes per acolorir les imatges, i alguns artistes de renom, com Octavià Carlotta, s'anunciaven en premsa com a il·luminadors de fotografies.

Rosselló treballà tot sol fins que els fills Joan i Miquel, als catorze o quinze anys, pogueren col·laborar amb ell. Als inicis conreà principalment el retrat i, en especial, els de caire social. La família conta que la proximitat del quarter afavorí la visita de molts militars i que el fet de tenir l'estació a prop beneficià l'estudi perquè la gent dels pobles veïns prenien el tren cap a Inca per tal de fer-se un retrat amb la indumentària millor.

Aviat començà a exercir de fotògraf ambulant per les cases i possessions del terme i per altres localitats, tot aprofitant els recorreguts per registrar els indrets de la costa, de manera que aconseguí arreplegar un important fons d'exterior i, a la vegada, anà rebent nous encàrrecs. L'exercici itinerant de la professió era un costum estès entre els fotògrafs, per mor de la competència de cada vegada més intensa. Palma comptava amb nombrosos tallers i a moltes localitats de l'illa s'havien establert fotògrafs. Anar a cercar l'encàrrec era, doncs, una necessitat per subsistir. La situació d'Inca degué ser semblant, perquè als anys vint hi treballaven Payeras i Fiol i, a més, un petit segment de població es traslladava a

Palma a fer-se fotos, principalment als estudis de Gaspar Rul·lan i d'Ernest Guàrdia. A això cal afegir l'actuació d'altres fotògrafs que s'aturaven a Inca, com Guillem Bestard —des de Pollença—, Pere Mascaró —des de Maria— i Josep Truyol —des de Palma.

Potser l'activitat menys coneguda de Rosselló són els retrats. Pel material que s'ha pogut veure i per les informacions de la família, és indubtable que valorava aquest gènere i que invertia en infraestructura per desenvolupar-lo. A les dècades del 1930 i del 1940 aplicava als seus retrats alguns recursos d'ús internacional, com l'efecte flou per suavitzar els rostres, tot mantenint el detall i crear un ambient eteri. L'aconseguia mitjançant objectius del tipus Eidoscope, Burch i Delmeyer. Així mateix, era habitual aplicar alguna estratègia comercial per captar nous clients, com rebaixes a grups i a col·lectius. Es conserva una composició a manera de cartell amb una sèrie de retrats carnets de membres de la Falange d'Inca i un petit text manuscrit que anuncia la tarifa rebaixada.

Indubtablement, la tasca més difosa de Rosselló són les seves imatges d'Inca, sovint impreses en publicacions locals i, fins i tot, penjades com a quadres en comerços i institucions de la ciutat. El fons que acumulà en la seva dilatada trajectòria és avui imprescindible per a la història de la localitat, perquè registrà carrers i places, remodelacions urbanes, edificis emblemàtics, escenes de mercat i la vida quotidiana de la comunitat. A més d'aquest ampli repertori urbà, fotografià alguns esdeveniments com una concentració a la plaça de l'Ajuntament el 1936, la visita de Franco el 1947 i altres situacions com un descarrilament del tren al desembre del 1961.

Cal remarcar especialment la captació de la Mallorca preturística al llarg de les dècades del 1930 al 1960, amb fotografies que inicialment feia amb la seva feixuga càmera d'estudi, però que aviat substituí per una altra més lleugera per a plaques de 10 x 15 cm. Després positivava per contacte i feia postals de format 9 x 14 cm, a les quals donava una difusió comercial; és a dir, un tipus de treball semblant al que practicaven Guillem Bestard i Pere Mascaró, amb els quals mantenia una bona amistat. Emprava sovint filtres per realçar el cel i els núvols i enquadrava les imatges per aconseguir vistes generals o panoràmiques dels paisatges naturals. També és característic el seu interès per treure el màxim rendiment als efectes de llum solar, com contrallums i matisos lluminosos i l'òptim control tonal.

Tot el procés de revelar els negatius i de positivar les còpies el feia ell mateix, com també la fabricació dels líquids de laboratori, les màscares, els retocs i l'aplicació d'anilines. Altrament eren procediments artesans ben assentats entre els fotògrafs.

Publicà en la premsa local, en el diari *La Almudaina*, el 1927, i en la revista *Brisas*, el 1936, amb un reportatge sobre el Cafè Mercantil. A la postguerra col·laborà amb *La Última Hora* i *Baleares*. Morí a Inca el 1996.

Coetani de Rosselló fou Bartomeu Payeras i Mulet, fill del fundador de Can Payeras. Nat a Inca el 1904 i mort el 1983. Des de ben petit ajudà son pare en el taller fotogràfic, de manera que quan aquest es retirà i marxà a Palma, encapçalà el negoci sense dificultats. Fou fidel a la infraestructura creada pel seu pare i continuà la tasca d'estudi amb l'antiga càmera de gran format, primer al carrer del Comerç i després al del Bisbe Llompart. Des dels seus inicis comptà amb la col·laboració de Josep Busquets i Barrera (Inca, 1920), que entrà de nin en qualitat d'aprenent al carrer del Comerç i, anys més tard, va ser el seu principal ajudant del laboratori.

Fou essencialment fotògraf de galeria, poc partidari de sortir a cercar la notícia i de

rebre encàrrecs que forçaven els desplaçaments. Excepcionalment, fotografiava a domicili i quan el compromís era irremeiable substituïa la càmera de sempre per una altra de la casa Voigtländer, de plaques 10 x 15 cm, amb objectiu Campur; una bona càmera de doble acordió i amb descentraments, que generalment usava a pols malgrat el pes.

Bartomeu Payeras i Mulet, com Rosselló i Fiol, visqueren anys difícils per mor de la Guerra Civil i la precària situació de la primera postguerra. La matèria primera dels seus treballs provenia de l'exterior i es veien condicionats per la producció de les indústries alemanyes i americanes. És per això que durant molts anys l'únic negatiu a l'abast fou la placa de vidre i que el negatiu flexible, creat abans de la Guerra Civil, no s'utilitzava per la dificultat dels encàrrecs. Fins i tot, els rodets varen entrar a Mallorca amb certa tardança.

A la primera postguerra, entre els anys quaranta i cinquanta, la demanda de fotografies de caire social-representatiu donà impuls als estudis. Era habitual l'arribada en autocar de grups de nins de primera comunió que davallaven al carrer del Bisbe Llompart i s'adreçaven en grups als diferents fotògrafs: uns, a Can Payeras; altres, a Can Fiol, i altres, a Can Rosselló. Passat un cert temps, l'autocar recollia els nins i els tornava als seus respectius pobles.

Bartomeu Payeras i Mulet mantingué el caire artesanal de la professió, tot aplicant les fórmules de laboratori transmeses oralment pel seu pare, fabricant reveladors lents per a negatius (amb productes químics com hidroquinona, metol, sulfit, carbonat, bromur i acetona), reveladors normals per a negatius i positius i reveladors amb contrast, entre d'altres. Cap els anys seixanta, quan feia feina amb el seu fill Rafel, optà per la utilització de reveladors i productes comercials.

Paral·lelament a la tasca dels professionals, es desenvoluparà la dels aficionats, una figura que assolirà de cada vegada més importància dins el teixit fotogràfic. Neixen amb el mitjà, però serà a la dècada del 1890 quan la seva actuació esdevindrà un dels eixos del comerç fotogràfic internacional. Per cobrir les seves necessitats es crearan noves empreses i les de sempre faran productes adequats al seu perfil. L'exemple paradigmàtic fou el de George Eastman en treure al mercat el 1888 l'aparell Kodak —amb una denominació inventada expressament per adaptar-se a qualsevol idioma[17]— i dissenyar una campanya de propaganda per cobrir amb la càmera els temps d'oci de la societat. La presència de l'aficionat és molt important a Mallorca, sobretot des dels anys deu i vint, perquè compren material en els comerços especialitzats i sovint encarreguen el revelat i les còpies positives als laboratoris locals, de manera que molts professionals, com Rosselló i Payeras, dediquen part del temps als seus treballs, la qual cosa suposarà un cert complement econòmic.

A més, la pràctica fotogràfica de l'aficionat no està subjecta als mateixos convencionalismes que la dels fotògrafs de galeria. De fet, els aficionats rebutgen les típiques imatges d'estudi, especialment les de caire social, i opten per desenvolupar altres gèneres i temes, com el paisatge, l'esdeveniment i el folklore; també publiquen en la premsa il·lustrada local —*La Roqueta, Baleares*...— i participen en concursos d'àmbit internacional organitzats per les societats fotogràfiques i els fotoclubs.

Com que no estan condicionats pels gustos i els desigs de la clientela, són més lliures a l'hora d'interpretar el mitjà i la seva concepció és sovint més anecdòtica, cosa que els permet aprofitar el vessant més banal de la càmera i fotografiar qualsevol situació i en qualsevol moment.

En aquest context es pot situar l'activitat dels aficionats mallorquins Jaume Escalas i Real i Josep Pons i Frau i és en aquest panorama on cal ubicar l'actuació de l'inquer Miquel Pieras i Beltran, nat el 1902 i mort el 1991. Als 24 anys adquirí a Can Payeras una càmera de la firma Ernemann, fabricada a Dresden. Es tractava d'un aparell per a plaques 6 x 9 cm dissenyat especialment per als aficionats, de petit format, portàtil i lleuger, amb el qual practicà principalment entre el 1922 i el 1948.

Les seves imatges es mouen entre la quotidianitat i l'esdeveniment, perquè registrà principalment la seva família i alguns fets de to festiu d'Inca, com la nevada del 1956. L'aspecte que destaca és la captació de l'instant anecdòtic amb els amics i el nucli familiar, emfasitzant la instantània, el moviment detingut, la situació plàcida i la posició informal i atzarosa.

Llorenç Rovira i Morro, nat a Inca el 1905 i mort el 1972, fou un altre aficionat a la fotografia, de formació autodidacta. No s'han pogut localitzar moltes imatges seves, però el material vist indica que treballava amb una càmera portàtil, de format mitjà, i que se sentia especialment atret per la captació de la seva ciutat. Potser les fotografies més interessants són les que registren l'activitat entorn de l'estació, datades abans de la Guerra Civil, com també edificis emblemàtics, barris, escenes de corregudes de bous i de mercat i l'ambient de la plaça de l'Ajuntament amb el típic mobiliari urbà —fanals, bústies— i els tradicionals quioscs de gelats i de refrescs, totes aquestes realitzades durant la postguerra. El seu fill Llorenç, també aficionat i amb una botiga de material de drogueria i fotogràfic des del 1960, informa que la família ha conservat l'arxiu del pare.

Els fotògrafs de la postguerra. Els anys cinquanta i seixanta

La Guerra Civil suposà per als fotògrafs un tall brusc i traumàtic en la seva trajectòria. La primera postguerra, l'aïllament internacional i l'autarquia tornaren difícil la professió i exercir de forma itinerant fou altra vegada un recurs imprescindible. Renovar càmeres i adquirir nous objectius eren somnis a l'abast d'un grup força reduït; conseqüentment, calia mantenir la infraestructura d'estudi i de laboratori de la preguerra i, fins i tot, continuar amb les fórmules de revelat artesanal, la fabricació manual de les emulsions dels positius i l'aprofitament al màxim de les plaques. El material no sempre es trobava al mercat i sovint calia esperar el viatge a l'estranger d'un conegut per comanar productes. Amb tot, l'empresa espanyola Negra y Tort reinicia el 1939 la fabricació de paper fotogràfic i, entre el 1940 i el 1941, es creen Fundación de Productos Fotográficos Valca (a Llòdio) i la planta Negtor (a Barcelona)[18], les quals alleujaran la precària situació, malgrat que molts fotògrafs s'estimaren més no modificar la seva metòdica feina basada en l'experiència i en la tradició.

En aquests anys, estan actius a Inca Payeras i Mulet i Rosselló i Salas, els quals aviat donaran el relleu als seus fills, que des de petits coneixen el taller, han vist retocar negatius, han fet netes les cubetes de zinc i han acompanyat els pares a fer encàrrecs d'exterior. Des del 1947 també té galeria Gabriel Pujol i Palmer (Palma, 1903-1968). S'inicià a Palma el 1915, amb només 12 anys, en entrar d'aprenent a l'estudi Amer, regentat pel català Ernest Guàrdia i Llauradó. El 1944 inaugurà estudi a sa Pobla i, tres anys més tard, a Inca, al carrer d'en Palmer, 17. Inicialment, rebé l'ajuda del seu fill major, Rafel Pujol i Brunet (Palma, 1935), que continuà el negoci fins al 1968 i des del 1956 hi col·laborà també l'altre

fill, Antoni Pujol i Brunet (Palma, 1938) qui, a més de reportatge social i feina d'estudi, s'especialitzà en fotografia industrial, fins que el 1979 hagué de deixar la professió per l'excessiva supeditació a les crisis cícliques del sector sabater i de la pell d'Inca, perquè bona part dels encàrrecs provenien d'aquest tipus d'indústria.

Sobre el 1950 comença la trajectòria professional de Rafel Payeras i Genovart, fill de Bartomeu Payeras i Mulet, nat a Inca el 1932. De petit, en sortir de l'escola anava a l'estudi, i als disset anys ja treballava amb son pare, primer en qualitat d'aprenent, després d'ajudant i, des del 1971, com a director de la galeria.

Els fotògrafs de la seva generació es veuran obligats a dissenyar noves estratègies per tal de fer créixer el taller i consolidar la professió, perquè foren conscients que la tasca d'estudi era insuficient. El principal canvi va ser sortir al carrer a cercar la notícia i exercir el fotoperiodisme. Així, mentre que el pare restava a la galeria fent allò que més li agradava, els retrats d'interior, el fill desenvolupava la tasca de repòrter fotogràfic per cobrir les informacions esportives, institucionals i de successos d'Inca. La dinàmica del repòrter era feixuga, perquè estava condicionada per la urgència, en el sentit que la foto no esdevenia notícia fins que no arribava a la redacció dels diaris. En conseqüència, el fotògraf havia d'anar al lloc dels fets —un partit del Constància, un accident, una inauguració... registrar les imatges, tornar al laboratori a revelar el negatiu i positivar la còpia i córrer a l'estació del tren per deixar el treball. A l'estació de Palma hi esperava un missatger del diari, que amb presses duia les fotografies a la redacció, després es redactava la crònica (a càrrec d'Antoni Pons, Miquel Vidal *Rat* i *Avespa*, entre d'altres) i finalment tot anava a impremta. Durant molts d'anys així fou el mètode de feina dels fotògrafs i dels cronistes de la premsa mallorquina, del *Correo de Mallorca, Baleares, La Última Hora, La Hoja del Lunes, Diario de Mallorca*, etc. Precisament, la urgència del treball ha estat la causa principal de la deterioració de les imatges, perquè es revelaven, positivaven i fixaven en unes condicions inadequades i precàries i d'acord amb l'horari de sortida del tren cap a Palma.

A més dels treballs per a la premsa diària local, Rafel Payeras i Genovart s'obrí a altres àmbits del mitjà, com la fotografia publicitària, els reportatges d'esdeveniments familiars a l'exterior, la il·lustració de llibres, les revistes i la premsa internacional.

Com a fotoperiodista continuà treballant per a la premsa, però amplià la modalitat en col·laborar en altres publicacions periòdiques, com *Can Picafort*, de la qual fou un dels primers fotògrafs, i les seves imatges varen ser habituals en els programes de festes de Sant Abdon i Sant Senén, d'Inca. També ha publicat en setmanaris estrangers, com l'alemany *BT* (1995), per al qual realitzà diversos reportatges gràfics sobre la costa i els equipaments turístics de Mallorca i sobre la ciutat de Palma. Ha il·lustrat alguns monogràfics d'historiadors inquers, a més d'obres de teatre —*Son Poncella*, d'Antoni Pons i Sastre (1952)— i estudis historicoartístics —*Obispos de Mallorca*, de Gabriel Mateu Mairata (1985) i *Jesucrist a l'art inquer* (1996). Paral·lelament, realitzà fotografies per a empreses de calçat i de pell d'Inca, i altres encàrrecs amb caràcter publicitari.

Tot seguint la tradició familiar també ha practicat el retrat de galeria, malgrat que es pot afirmar que la seva principal aportació va ser adequar-se completament als canvis que als anys cinquanta i seixanta patí aquest tipus de gènere fotogràfic. La proliferació de càmeres d'aficionat augurava una crisi de la retratística de galeria que Payeras assumí i superà perquè aplicà a la fotografia social la seva experiència com a fotoperiodista. Això li

permeté acceptar els nous tipus d'encàrrecs i realitzar reportatges fora de l'estudi sobre noces, comunions, etc., i altres esdeveniments convencionals.

El canvi del marc d'actuació només era possible i viable si anava acompanyat de modificacions d'índole tècnica, cosa que suposà renovar part dels aparells i ampliar la seva formació autodidacta i fruit de l'aprenentatge familiar. És per això que comprà noves càmeres i instrumental en distribuïdores de Barcelona i que procurà anar al corrent de les innovacions introduïdes per les empreses del sector. El mateix fotògraf ens indicà que, amb Josep Planas i Montanyà, altre professional establert a Palma, es considera capdavanter en la utilització del flaix electrònic. El 1950 viatjà a Barcelona per adquirir-ne un i així poder substituir el tradicional llum de 1.000 wats i l'incòmode allargador de fins a 50 metres, els quals, més d'una vegada en fer un reportatge de noces dins una església, l'havia situat en un compromís perquè la bombeta s'havia fos i l'escolà s'havia travat amb el cable i havia rodat pel presbiteri.

Progressivament, renovà la infraestructura del pare i del padrí —conservant càmeres i accessoris antics— i s'adaptà a les prestacions de la tecnologia moderna, tot substituint les plaques de vidre pels negatius flexibles 6 x 6 cm i pels rodets de 35 mm, com també les càmeres feixugues i voluminoses per altres, com l'americana Kodak Retina II i III, les alemanyes Akarex i Hasselbladt i la japonesa Nicca de Yashica, entre d'altres.

A més, s'interessà pel color i el 1962, amb Sebastià Vila, fill del propietari de Can Vila, a Palma, viatjà a Bèlgica per rebre un curset organitzat per la casa Agfa.

Als anys seixanta, i com a símptoma d'una favorable conjuntura, Can Payeras donava feina a cinc persones.

L'arxiu Payeras no conserva actualment tot el fons, com s'ha precisat abans, però sí bona part dels treballs de Rafael Payeras, sobretot des de la dècada dels vuitanta, i que inclouen els esdeveniments més significatius d'Inca i les imatges de to institucional generades pels diferents consistoris. Els negatius van ser classificats i emmagatzemats per tot l'equip i, especialment, per Josep Busquets i Barrera, ara retirat, i actualment pel seu col·laborador Pere Quetglas i Martorell (Inca, 1964).

La trajectòria professional dels germans Rosselló i Bauzà, fills de Joan Rosselló i Salas, no és gaire diferent a la desenvolupada per Can Payeras, perquè també ells se degueren acomodar al panorama fotogràfic sorgit de la postguerra. Joan Rosselló i Bauzà, nat a Inca el 1945, començà des de ben jove a l'estudi del seu pare i als catorze anys, el 1960, va fer en solitari el seu primer reportatge d'exterior. Ha treballat el retrat, ha practicat el fotoperiodisme i publicat en la premsa mallorquina i ha fet encàrrecs publicitaris per a empreses locals de calçat i de pell. Es pot dir que ha mantingut actiu el costum del seu pare de registrar la Inca contemporània, a més d'haver conservat el seu arxiu. En l'actualitat, i amb l'ajuda de la seva filla, ha iniciat la tasca de digitalització del fons antic i s'ha especialitzat en les seves reproduccions.

Altre fotògraf del moment fou Gabriel Sampol i Rodríguez (Cartagena, 1942). El 1968 inaugurà galeria a Inca, després d'uns anys de feina a Publicidad Matas (Palma). Cal destacar, a més de la seva obra de to social i d'estudi, la seva íntima vinculació al club esportiu Constància, amb el qual col·laborà llarg temps com a directiu i com a repòrter de premsa. Actualment, el seu fill Josep Francesc Sampol i Mairata continua amb l'estudi fotogràfic.

A la dècada dels anys seixanta, s'instal·là a Inca Gabriel Picó i Pinya (Muro, 1927 – Pòrtol, 1995), amb estudi al carrer de Jaume Armengol, pare de l'actual propietari de Fotografía Alexandro.

El panorama actual

Molts dels fotògrafs abans indicats, com Rafael Payeras i Joan Rosselló, mantenen vigent la seva activitat, i d'altres han iniciat fa uns anys la professió. Generalment, els fotògrafs professionals que actualment treballen a Inca exerceixen principalment tasques d'estudi i de reportatge. Són els casos, a manera d'exemple, de Miquel Rosselló i Bauzà (Inca, 1951), germà de Joan, qui el 1990 inaugurà Foto Guelmi amb la seva dona Emilia Risco García (Madrigalejos, Cáceres, 1952); de Fotografía Alexandro, dirigida per Gabriel August Picó i Pons (Sant Lluís, Menorca, 1948); de Manel Homs i Muntó (Cartagena, 1958) i de Foto Sampol, regentada, com s'ha dit, per Josep Francesc Sampol i Mairata (Inca, 1972). D'altres, com Toro Foto i Tecnocolor, han optat sobretot per especialitzar-se en venda de material fotogràfic.

La tradició del retrat de galeria es manté viva, malgrat que els fotògrafs han concentrat el seu treball en l'obtenció de les imatges i han deixat als laboratoris professionals el seu revelat i l'ampliació de les còpies positives, tendència habitual en l'actualitat. Un tret ressenyable és l'acurada preparació dels nous fotògrafs, com n'és exemple Manel Homs. Després de graduar-se en fotografia artística per l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics, de Palma (1978-82), creà el 1983 Foto Estudi Homs, amb seu a Inca i ha realitzat nombrosos cursos d'especialització entorn de la fotografia d'estudi (il·luminació i maquillatge), industrial, d'arquitectura i reportatge social; també ha cursat monogràfics sobre tractament digital de la imatge i s'ha involucrat plenament en tasques de formació, fent tallers d'iniciació a la fotografia i al treball de laboratori per a grups d'esplai, alumnes d'instituts de formació professional i per a l'Àrea de Cultura i Educació de l'Ajuntament d'Inca, amb la qual ha col·laborat en la Gimcana Fotogràfica Ciutat d'Inca entre el 1988 i el 1999.

Altre aspecte a considerar de la fotografia actual és l'òptima qualitat tècnica i expressiva dels aficionats, especialment Jordi Llompart i Mulet (Inca, 1945), Nadal Crespí i Bestard (Inca, 1972), Pere Rayó (Inca, 1951) i Xavier Oliver (Inca, 1974). En el camp del fotoperiodisme, cal assenyalar la tasca d'Andreu Quetglas (Inca, 1944), un fotògraf amateur sempre a l'aguait dels esports i dels esdeveniments de la seva localitat.

Inca és, per a tots ells, la base temàtica dels seus treballs, però cadascú opta per fer una selecció molt personal que reflecteix la riquesa dels seus plantejaments amb la càmera. Jordi Llompart inicià el 1974 l'afició pel mitjà i bona mostra en són les publicacions i exposicions fetes al llarg d'aquests anys. El 1984 il·lustrà una monografia sobre Sor Clara Andreu i realitzà un reportatge sobre la vida quotidiana de les monges tancades del monestir de Sant Bartomeu, d'Inca; el 1985 publicà regularment fotografies en el setmanari *Dijous*, a la secció "Raconades inqueres", amb textos de Gabriel Pieras; el 1995 fou l'autor de les imatges d'*Inca, 1872*, un estudi sobre la ciutat a càrrec de l'esmentat Pieras; i a l'any següent, publicà amb altres autors, *10 anys de Setmana Santa d'Inca*, un tema del qual el 1995 va fer una exposició.

Malgrat el caràcter heterogeni dels temes, les seves imatges tenen uns trets comuns, com l'esguard personal i el gust per la privacitat dels espais, en el sentit que sempre hi ha qualque cosa íntima en la seva producció, al marge que expressi l'atmosfera d'aïllament de les monges tancades o la solitud de la ciutat. No cerca el moment decisiu o l'instant de copejament, sinó l'ambient, per això sap veure dins el caos el moment tranquil i assossegat de la nit urbana, amb el fanal boirós, l'arbre nu i fantasmagòric, el neó difós, i sap trobar el silenci dels carrers i de les arquitectures carregades de memòria. L'altra cara del seu treball és el repàs precís que ha fet de l'urbanisme d'Inca, de vegades amb elements d'encís (un detall Art Nouveau, una deixalla de l'arqueologia industrial) i d'altres mostrant els edificis deteriorats, els cables d'electricitat i de telèfons sobre les façanes, els forats dels carrers, els terrats plens d'antenes. L'altra realitat de la ciutat.

La mirada de Pere Rayó mostra una concepció diferent d'Inca, la de l'historiador de l'art que cerca i investiga el vessant amable del patrimoni historicoartístic que encara es conserva i, d'altra, el rostre dur de la seva destrucció per la indiferència privada i institucional. La seva és la mirada del documentalista, que sap rescatar detalls històrics enmig de la batalla i, fins i tot, els sap emfasitzar amb l'ajuda de la càmera o amb la del contrast produït pel llum solar.

Nadal Crespí reflecteix en la seva obra la vocació pedagògica. Sense aquesta base difícilment aconseguiria captar els gestos espontanis dels nins a l'escola ni la religiositat popular. És la postura del fotògraf que mira a través de l'objectiu per cercar principalment l'element humà.

Finalment, Xavier Oliver demostra que la fotografia és encara un instrument ideològic que permet evidenciar la duresa del pas del temps mitjançant les expressions de la gent gran, la solitud dels ancians en la societat de la opulència, la tristesa d'uns ulls que veuen passar la vida davant la televisió. Però els seus reportatges també assenyalen que la fotografia és un instrument de creació i és per això que atura la gent del carrer —el nin, la parella, el padrí, l'home de negocis— i li demana un instant de la seva vida per transformar-lo en un retrat fill de l'atzar, i dins la millor tradició d'August Sandler.

1.- MAICAS, LL. "Primers fotògrafs d'Inca". A: *Festes Patronals de Sant Abdon i Sant Senén.* Inca: 1980.
2.- Sobre el tema: MULET, M. J. "La fotografía en Mallorca (1839-1940)". Tesis doctoral inédita. Universitat de les Illes Balears, 1999.
3.- BOURDIEU, P [et al.]. *La fotografía, un arte intermedio.* México: Nueva Imagen, 1979 (1965).
4.- MAICAS, LL. "Primers...", *Op.Cit.*, s.p.
5.- FAJARNÉS CARDONA, E. *Lo que Ibiza me inspiró.* Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1985.
6.- MACABICH LLORET, I. *Historia de Ibiza.* Palma: Daedalus, 1966. (Vol. II)
7.- XAMENA FIOL, P. *Felanitx ahir.* Palma: 1976.
8.- PEÑA, P. A. *Guía manual de las Islas Baleares*, Palma, Imprenta Tous, 1891.
9.- CERDÀ, M. "El fotògraf Guillem Bestard". A: *Estudis Baleàrics:* 26 (1987), pàg. 29-36.
10.- MULET, M. J. *La història de la fotografia a Balears (1839-1970).* Palma: Documenta Balear (en premsa).
11.- "Nostro amic, mestre Bartomeu Payeras, en pintura y fotografia, ens comunica haver ubertes classes nocturnes de dibuix de adorno y lineal practic per gremis y oficis. Hala, joves, aprofitau les vetlades de l'ivern s'ha dit; que'el sabre no ocupa lloc y el poc sabre embarassa... An-en Payeras lo coneixem tots per la seva mà y intiligencia que essent un jove que per la seva modesta posició no ha pogut frequentar grans escoles, es digne de l'alta reputació que ha alcansada". "Noves d'Inca". A: *Ca-nostra,* 19.X.1907, pág. 3.
12.- "Don Bartomeu Payeras, fotograf del carrer de Sant Bartomeu, ens ha fet saber que el dia primer del mes de novembre comensará les classes nocturnes de dibuix. Als fadrins menestrals, el lloc d'anar de casseres, aprofiau l'avinentesa y instruirvos ara que sou joves, que'el sebre no ocupa lloc y el poc sebre embarassa". "Noves d'Inca", *Ibidem*, 24.X.1908, pág. 3.
13.- Vegeu "Noves d'Inca". A: *Ca-nostra*, 16.XI.1907, pàg. 3. Vegeu també LLABRÉS I MARTORELL, P. J. "Culte i devoció al Sant Crist d'Inca". A: *Jesucrist a l'art inquer. Exposició del patrimoni artístic d'Inca sobre Jesús en la seva vida, passió i resurrecció i en l'Eucaristia.* Inca: 1996, pàg. 19-32. L'autor assenyala que amb motiu de la construcció de la nova capella del Sant Crist a l'església parroquial de Santa Maria la Major d'Inca, el 1916 es beneïren dos quadres monumentals de Bartomeu Payeras, ubicats a cada costat de la creu que forma la capella. Més tard s'afegiren dos quadres més a l'entrada de l'esmentada capella.
14.- Vegeu GIMENO PASCUAL, A. M. *L'arxiu d'imatges de la Biblioteca Gabriel Llabrés de Palma. La col·lecció Pere Mascaró.* Palma: Ajuntament de Palma, 1991.
15.- *Es Ca d'Inca*, 23.VIII.1903; *Correo de Mallorca*, 13.II.1949 i 20.II.1949.
16.- Citat per MAICAS, LL., "Primers...", *Op. Cit.*, s.p.
17.- KEIM, J. A. *Historia de la fotografia*. Barcelona: Oikos-tau, 1971. Pàg. 59.
18.- Vegeu LÓPEZ MONDÉJAR, P. *Fotografía y sociedad en la España de Franco. Las Fuentes de la Memoria III.* Barcelona: Lunwerg, 1996.

LA FOTOGRAFIA DE GALERIA

El retrat individual

1

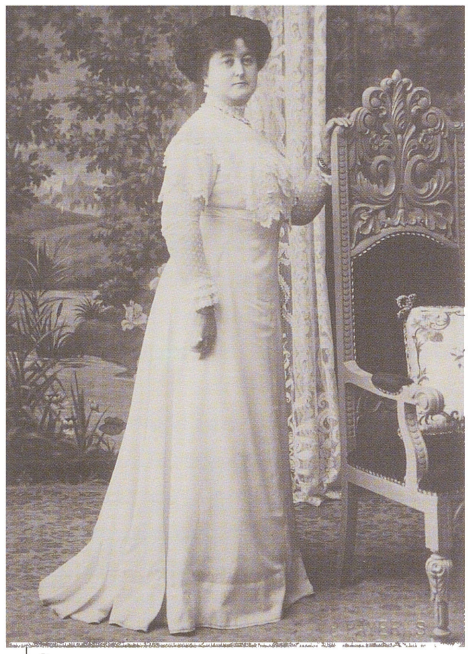

2

3

4

1. Retrat d'home. 1900. Bartomeu Payeras i Tortella. Col·lecció Gabriel Pieras i Salom.

2. Retrat de dona. c.1910. Bartomeu Payeras i Tortella. Col·lecció particular.

3. Retrat de dona. c. 1920. Francesc Fiol i Amengual. Arxiu Fiol (gentilesa de Pau Ramis i Fiol).

4. Retrat de dona. 1923. Bartomeu Payeras i Tortella. Col·lecció particular.

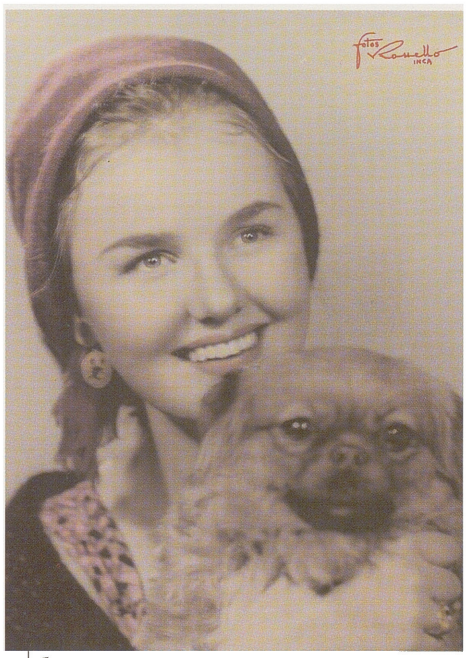

5

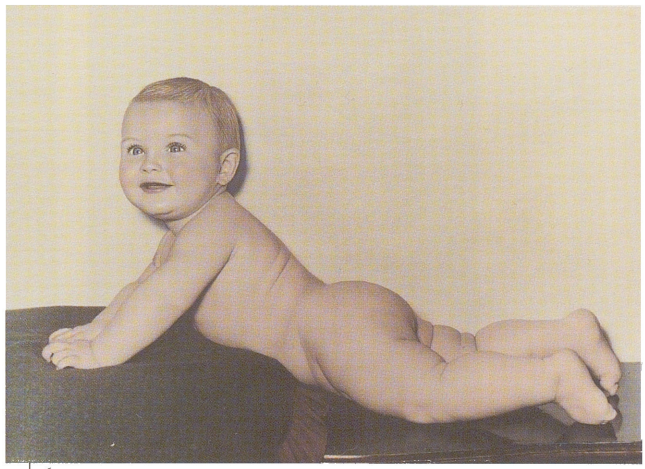

6

7

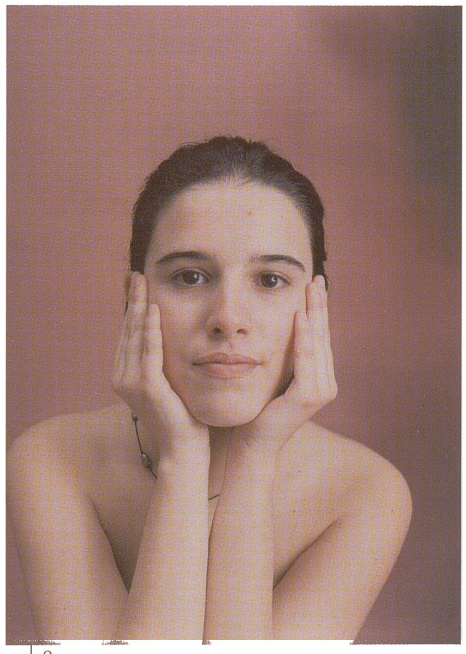

8

5. Retrat de dona. c. 1965. Joan Rosselló i Bauzà. Arxiu de l'autor.

6. Retrat de nin. 1966. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu de l'autor.

7. Retrat de nina. 1995. Miquel Rosselló i Bauzà (Guelmy). Arxiu de l'autor.

8. Retrat d'al·lota. 1999. Gabriel August Picó i Pons (Alexandro). Arxiu de l'autor.

9

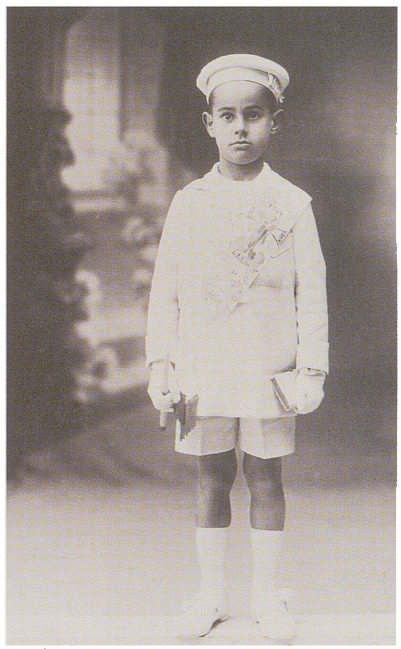

10

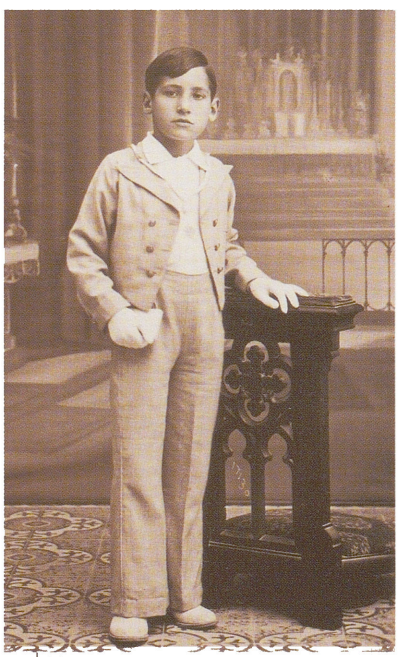

11

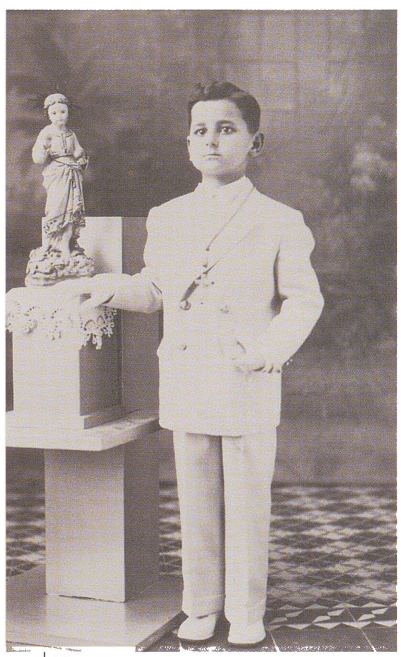

12

9. Retrat de nina de Primera Comunió. 1917. Bartomeu Payeras i Tortella. Col·lecció particular.

10. Retrat de nin de Primera Comunió. c. 1926. Francesc Fiol i Amengual. (Gentilesa de Gabriel Pieras i Salom).

11. Retrat de nin de Primera Comunió. c. 1919. Joan Rosselló i Salas. Gentilesa de la familia Ramon Morro.

12. Retrat de nin de Primera Comunió. 1949. Francesc Fiol i Amengual. Col·lecció Gabriel Pieras i Salom.

13

14

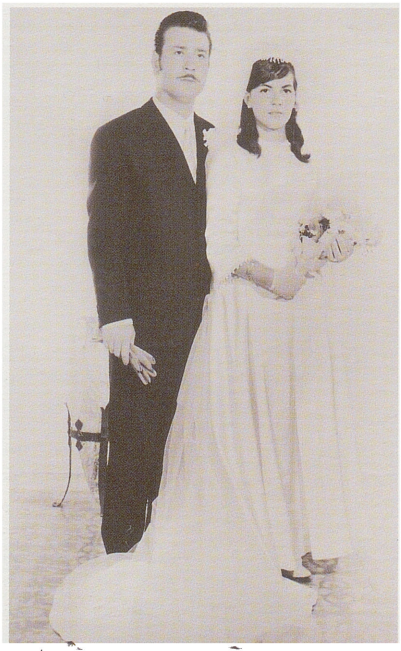

15

16

13. Retrat de noces. 1942. Bartomeu Payeras i Mulet. Gentilesa de la família París i Ramon.

14. Retrat de nina de Primera Comunió. 1958. Bartomeu Payeras i Mulet. Gentilesa de la família Martínez i Oliver.

15. Retrat de noces. 1969. Rafael Pujol i Brunet. Gentilesa de la família Martínez i Oliver.

16. Retrat de nina de Primera Comunió. 2000. Manel Homs i Muntó. Arxiu de l'autor.

El retrat de grup

17

18

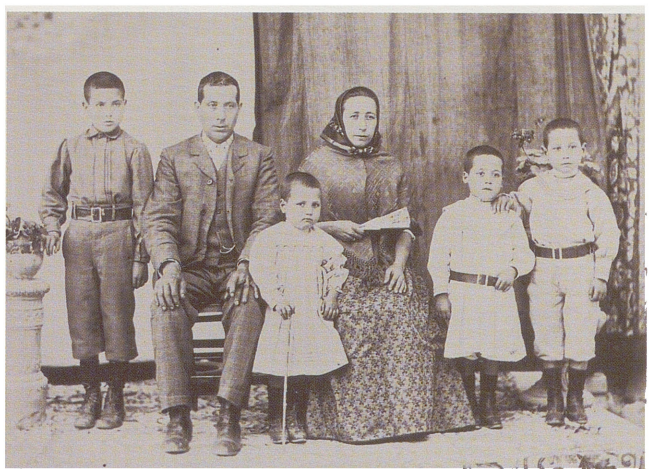

19

20

17. Grup de militars. 1905. Bartomeu Payeras i Tortella. Col·lecció particular.

18. Retrat de dos músics. 1909. Autor desconegut. Col·lecció Gabriel Pieras i Salom.

19. Retrat familiar. 1910. Josep Campins i Seguí (en Pep Ceba). Col·lecció Gabriel Pieras i Salom.

20. Retrat de dues al·lotes. c. 1910. Bartomeu Payeras i Tortella. Arxiu Payeras.

El retrat de grup

21

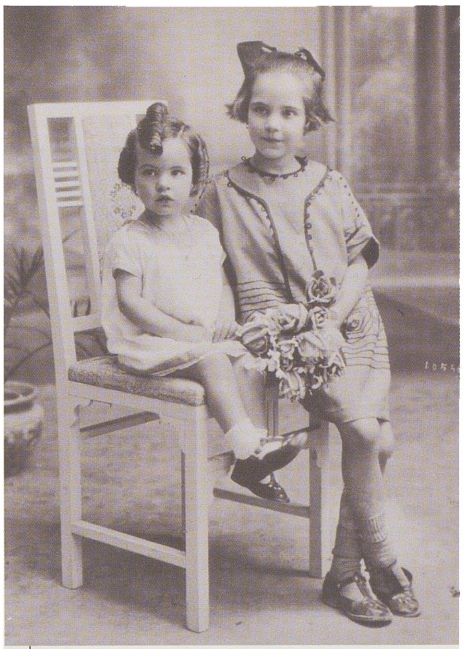

22

23

24

21. Retrat de dos estudiants. c. 1915. Bartomeu Payeras i Tortella. Arxiu Andreu Muntaner i Darder.

22. Retrat de dues nines. c. 1920. Bartomeu Payeras i Tortella. Arxiu Payeras.

23. Grup de nins. 1923. Bartomeu Payeras i Tortella. Col·lecció particular.

24. Grup de joves. 1965. Rafel Payeras i Genovart. Gentilesa de Maria Grimalt i Barceló.

25. Retrat de nin. 1993. Manel Homs i Muntó. Arxiu de l'autor.

EL TREN, DINAMITZADOR SOCIAL I ECONÒMIC

El 1875 s'inaugurà la línia de tren Palma-Inca. Inca tenia, aleshores, un cens de 7.079 habitants i el teixit socioeconòmic era format per menestrals, comerciants i pagesos. Tot i la llarga tradició gremial sabatera, fou per aquells anys quan es posaren els primers fonaments de la indústria del calçat que, amb el temps, esdevindria la seva principal font d'ocupació laboral i d'ingressos, en detriment de l'artesania, terra com havia estat de teixidors, terrissaires o sabaters. Cal recordar que, fins aleshores, tant el transport de mercaderies, com el de passatgers, es realitzava en vehicles de tracció animal, la qual cosa significava comunicacions deficients, aïllament i dificultats per fer arribar els productes inquers a d'altres mercats. Malgrat l'avanç qualitatiu que suposava el tren, el seu ús no fou massiu, sinó que coexistiren ambdós mitjans de transport fins ben entrat el segle XX.

El procés d'industrialització, del qual fou capdavanter mestre Antoni Fluxà, comportà tot un conjunt de transformacions econòmiques i socials, en les quals el tren jugà un paper determinant. Així, afectà en primer lloc el creixement de la població i, en conseqüència, la transformació urbana. Els increments en la producció feren necessari cercar nous mercats on comercialitzar els productes. Una data important en tot aquest procés fou el 1914 i l'esclat de la Primera Guerra Mundial, durant la qual els industrials sabaters d'Inca foren proveïdors de l'exèrcit francès, a la qual cosa ajudà, sens dubte, la millora, en capacitat i rapidesa, que suposà el transport mitjançant el ferrocarril, que també afavorí l'intercanvi de productes amb altres centres manufacturers. A mitjans del segle XX era encara important el tràfic de productes a través del tren, però la seva activitat i influència minvà a favor d'altres mitjans de transport per carretera fins a esdevenir, exclusivament, un mitjà de transport de passatgers, afeblit, a la dècada dels anys seixanta i setanta, per la massiva incorporació del cotxe en la societat.

No hi ha cap mena de dubte de la importància del tren en la dinamització econòmica d'Inca, però és en l'aspecte social on el ferrocarril esdevé un mitjà transformador de la realitat dels habitants. Un mitjà d'intercanvi i relació, d'enriquiment, atesa la incomunicació existent entre els pobles de Mallorca i la seva gent. El fet que el seu ús sigui col·lectiu, contràriament a la individualització del cotxe, incentiva i estimula la relació humana entre els passatgers i, alhora, interrelaciona persones de distints pobles entre si. L'estació esdevé, per aquestes circumstàncies, un centre neuràlgic de la ciutat.

Després d'uns anys de decadència, sembla que hi ha una certa, encara que lenta, recuperació del tren i torna a ser generador de projectes per part de l'Administració. El mínim consum de territori, els seus efectes poc agressius, i poc contaminants, envers el medi ambient, en una illa castigada i saturada, la reducció que pot suposar en l'ús de vehicles particulars, la comoditat, fan que el tren sigui, encara, un mitjà de transport del futur.

Lluís Maicas

26. La via del tren. Detall. 1999. Nadal Crespí i Bestard. Arxiu de l'autor.

27. L'estació del tren. c. 1930. Llorenç Rovira i Morro. Arxiu Rovira.

28. Sortida del tren. 1933. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

29. Sortida del tren cap a sa Pobla. c. 1950. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

30. Viatgers a l'andana de l'estació. c. 1950. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

31. Descarrilament del tren a la sortida d'Inca. 1961. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

32. Estació de Son Bordils. 1995. Pere Rayó i Bennàssar. Arxiu de l'autor.

33. L'estació del tren. 1992. Josep Moreno. Arxiu del Serveis Ferroviaris de Mallorca (SFM).

EL TEIXIT URBÀ

BIBLIOTEQUES MUNICIPALS
INCA

Habitar la ciutat és sentir-la, fer-la pròpia. Per això, quan es presenta un recorregut per les darreres transformacions urbanes de la ciutat d'Inca, el que es proposa, de fet, és una mirada constructiva i no sols un exercici de catalogació. Es tracta de donar una eina per repensar què ha estat el teixit urbà d'Inca en els darrers temps i tornar a pensar en els qui l'han viscut i sentit.

El teixit urbà inquer, entre finals del segle XIX i al llarg del segle XX, ha experimentat un creixement desigual, amb moments d'enorme intensitat i d'altres de pausa. Moments, alguns, fruit de projectes generals, i d'altres, conseqüència de circumstàncies puntuals. Però sempre, sent l'urbanisme el resultat d'un tot, la plasmació (en matèria de carrers i cases) de les constants vitals d'una comunitat.

A Inca, un d'aquests períodes d'accentuada transformació transcorre des de finals del segle XIX fins al 1936. La ciutat resol, en aquest llarg període, les demandes d'un municipi d'industrialització i comerç solvent i que s'encara a les noves formes de vida. Un municipi que creix demogràficament i que desborda el centre històric: les noves barriades de l'actual avinguda de Coc-Lluc, dels voltants de l'estació i, més tard, de Crist Rei. Un municipi que construeix els espais que han de ser l'emblema d'una nova modernitat i d'un nou temps de treball i d'oci: la construcció dels Pòrtics de la plaça de l'Església, la reforma de l'Ajuntament, l'antiga plaça del Bestiar, el Quarter del General Luque, la Plaça de Toros, el Teatre Principal, Sa Quartera, la plaça Major, la plaça d'Orient o la plaça del Bestiar Nova. Als anys vint, Inca esdevé també una ciutat que cerca l'ordenació de les noves transformacions i la previsió de les que han de venir. El projecte d'eixampla de Jaume Alenyar traça dues noves grans vies de comunicació: la Gran Via de Colom i l'actual avinguda dels Reis Catòlics.

La Guerra Civil i la primera postguerra, però, representen un parèntesi en tota aquesta activitat. I no fou fins a l'arribada de la Segona Guerra Mundial, permetent la bonança del calçat inquer, que hi hagué una nova embranzida. S'alça el nou Teatre Principal i s'aprova el *Plano General de Reforma Interior* de Josep d'Olesa, un pla que troba solucions al creixement del trànsit i que amplia el centre urbà.

Els anys cinquanta suposen una represa en el creixement urbanístic. La ciutat s'estén radialment i es treballen les vies de circulació amb la construcció de la variant de la carretera Palma-Port d'Alcúdia.

Als anys seixanta i setanta s'intensifica l'edificació i el monumentalisme suposa un trencament formal amb l'antic paisatge del centre urbà. És l'època de la destrucció de moltes construccions civils de gran valor artístic. És, sens dubte, un moment de creixement no racionalitzat i contra el qual s'oposen ben poc les Normes subsidiàries municipals del 1976.

Féu falta l'arribada del Pla general d'ordenació urbana del 1987 per posar fre a un tan desajustat creixement. Es tracta del moment d'un nou gir en la muda del teixit urbà, ja en els darrers anys del segle XX, enfocat de nou a la millora dels espais urbans —com és la reforma a la plaça de Santa Maria la Major amb la creació d'una zona de vianants— i dels equipaments de la ciutat —polígons industrials, Palau Municipal d'Esports, Centre Bit-Raiguer, etcètera.

Inca és en gran part el resultat de tots aquests canvis. No obstant això, l'urbanisme és un cos ben viu i que muda en aquest mateix instant. Per això, no hi ha un fi ni conclusió en la història del desenvolupament urbà d'Inca contemporània. Cal, segurament, servir-se'n per imaginar l'urbanisme del futur, projectar la ciutat que volem, el seu nervi, el seu paisatge.

Pere Rayó Bennàssar

34. Una sínia a l'actual Gran Via de Colom. c. 1930. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

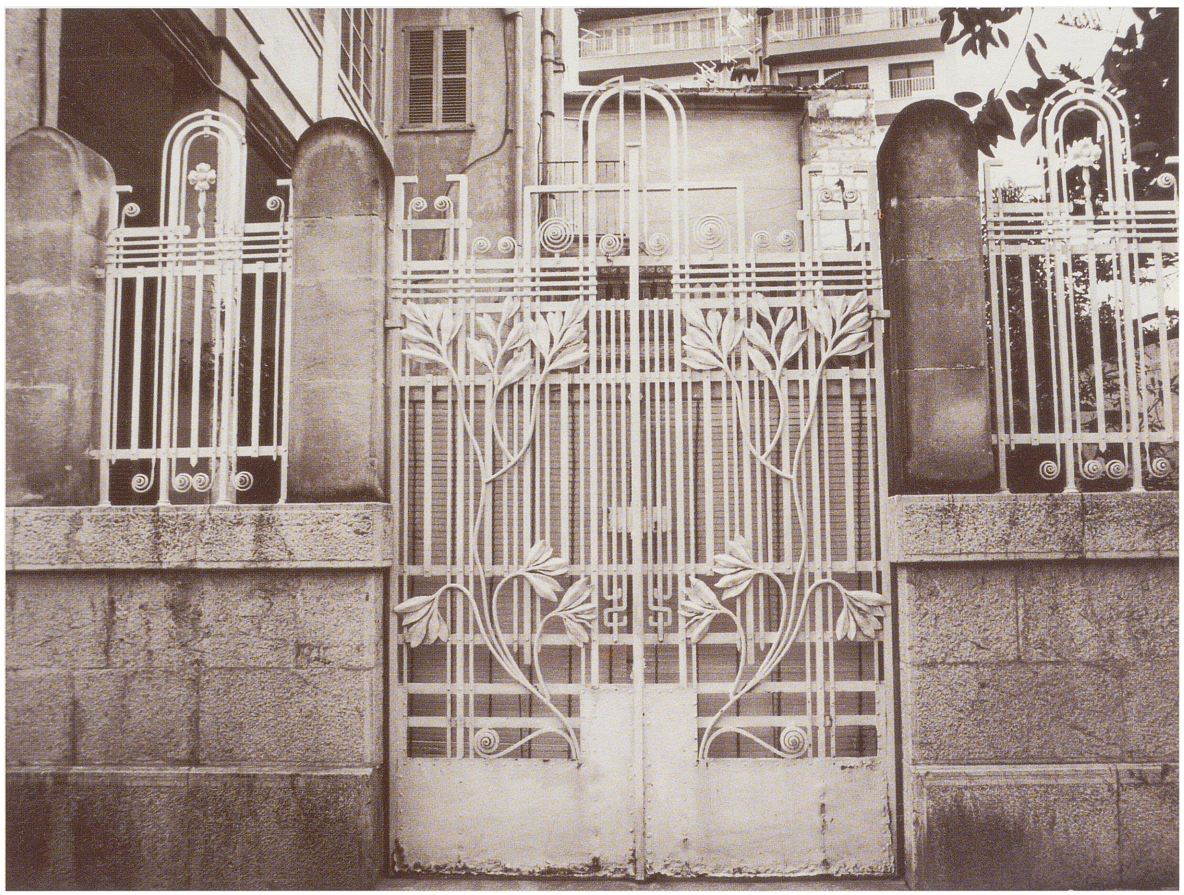

35. Cas Metge Cifre. Reixa modernista. 1994. Jordi Llompart i Mulet. Arxiu de l'autor.

36. Vista aèria del barri de Crist Rei. 1983. Andreu Quetglas i Martorell. Arxiu de l'autor.

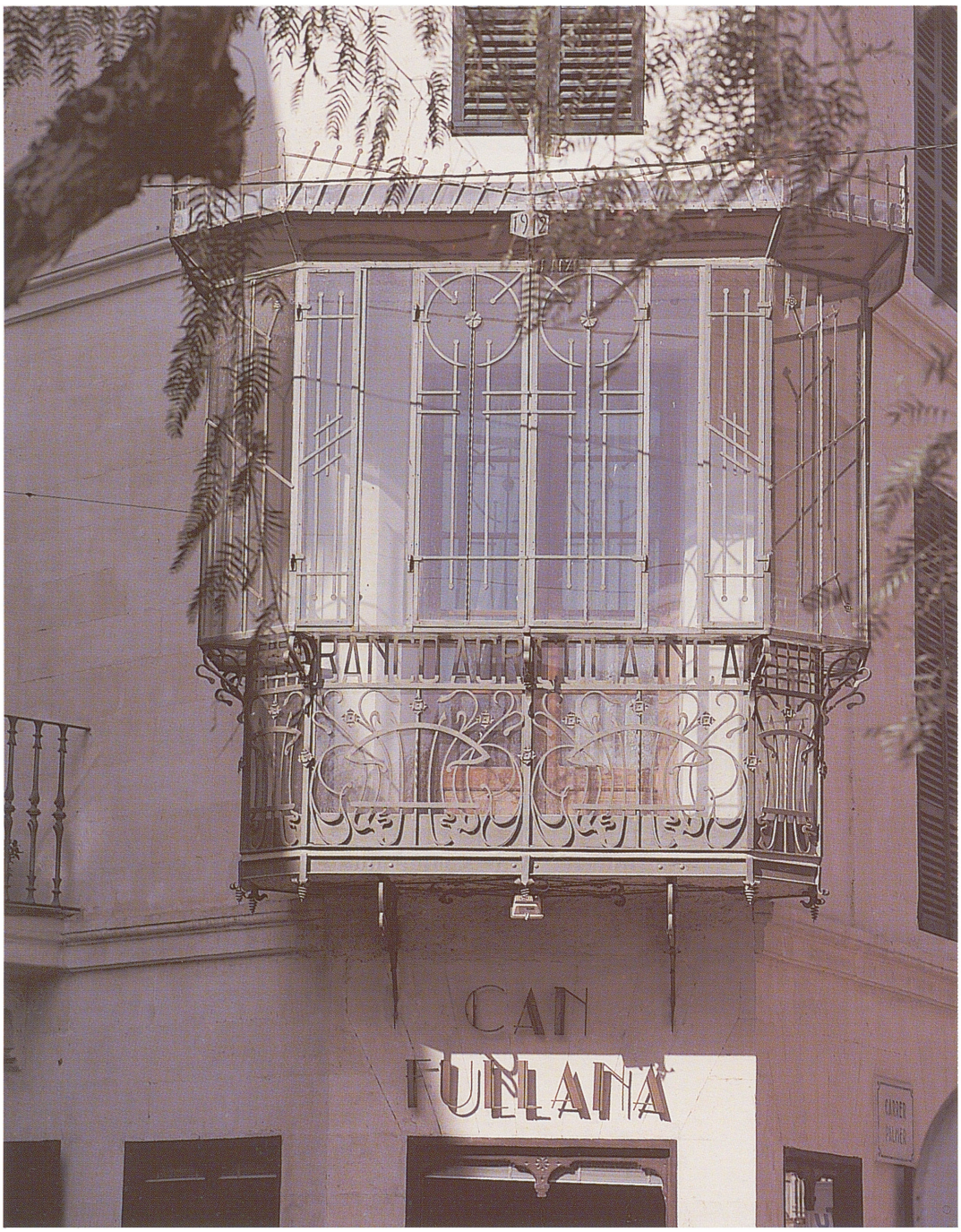

37. Can Fullana. Balcó modernista. 1999. Nadal Crespí i Bestard. Arxiu de l'autor.

38. Carretera Inca-Alcúdia. c. 1940. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

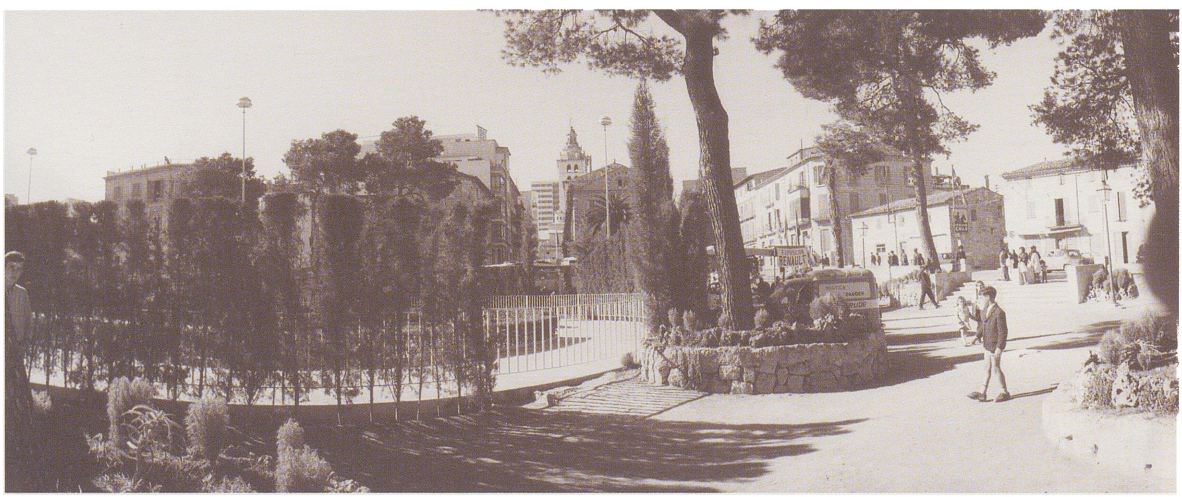

39. Panoràmica de la plaça de Mallorca. Rafel Payeras i Genovart. 1980. Arxiu Payeras.

40. Antiga biblioteca a la plaça de Mallorca. 1943. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

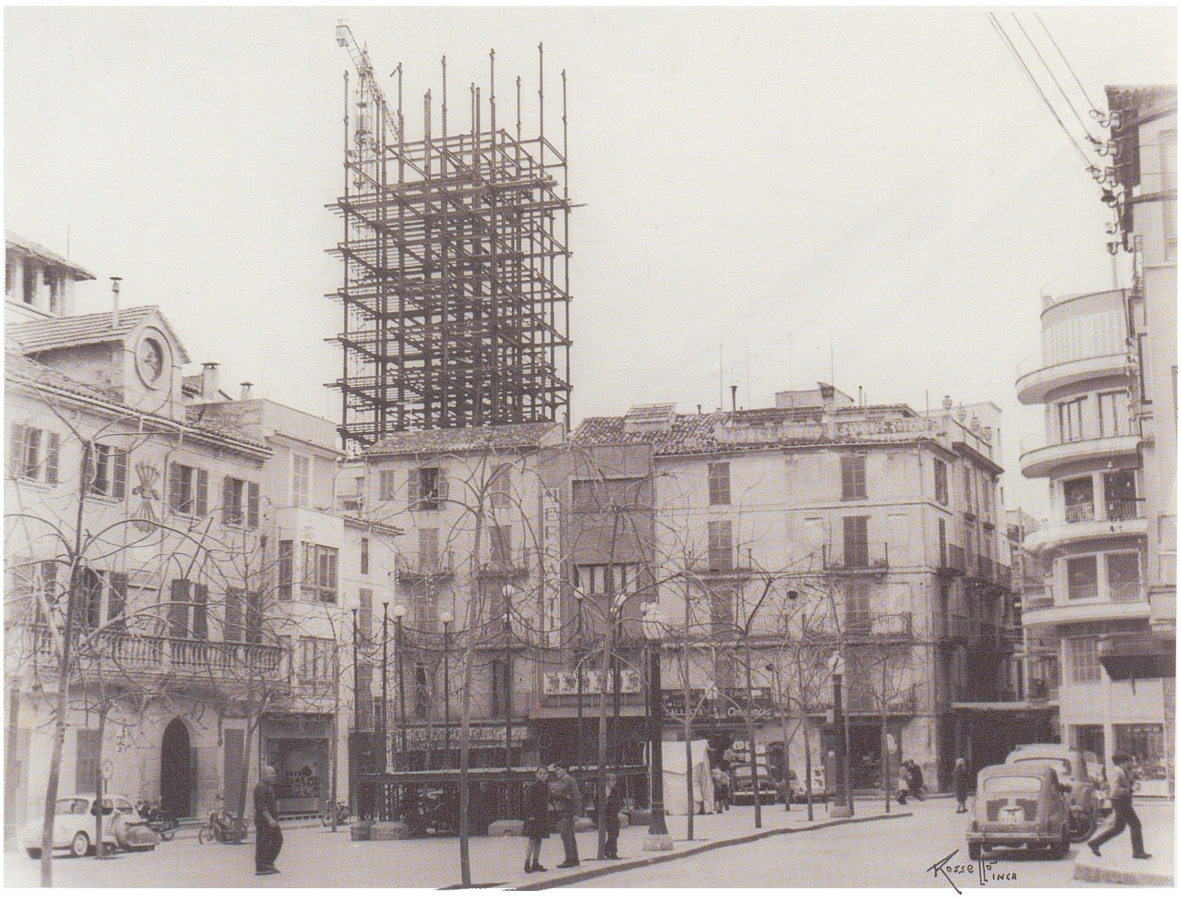

41. Construcció de *sa torre* d'Inca. c. 1965-1967. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

42. Desguarniment del quiosc de la plaça de l'Ajuntament. 1970. Foto Payeras (Josep Busquets i Barrera). Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

43. *Cases Barato* a la carretera de Lloseta. c. 1947. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

44. Panoràmica de l'actual camp d'esports. 1969. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Municipal d'Inca.

45. Enderrocament del Bar Llabrés. 1994. Josep Córcoles i Tugores. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

46. Inca. 1994. Jordi Llompart i Mulet. Arxiu de l'autor.

47. Vista aèria d'Inca. c. 1957-1960. Geofasa (Madrid). Arxiu Administratiu de l'Ajuntament d'Inca.

48. Vista aèria d'Inca. 1997. Geocard (Madrid). Foto Stop.

49. Inca de nit. 1994. Jordi Llompart i Mulet. Arxiu de l'autor.

INCA, CIUTAT COMERCIAL I INDUSTRIAL

Als darrers cent anys s'ha viscut una progressiva decadència del món agrícola inquer. El segle XX s'obria amb les darreres conseqüències de la fil·loxera que provocà l'abandonament de gran part de les vinyes (el 1958 ja només se'n cultivaven 146 ha). En el seu lloc s'hi desenvolupà l'ametller, que ocupa gran part de les terres cultivades d'Inca.

Durant aquests cent anys els sectors industrials més importants han estat el del tèxtil i el del calçat i la pell, però també ho han estat, en un moment o altre del segle, el de l'alimentació, el de fabricació de materials de construcció o el de les arts gràfiques. Les primeres dècades del segle XX es varen caracteritzar per la convivència de velles amb noves formes de producció industrial del calçat, per la quasi total desaparició de l'artesania de la ceràmica, del cànem i del cotó, pel sorgiment d'una important indústria tèxtil mecanitzada que desaparegué a mitjan segle, per l'aparició d'una indústria alimentària i per l'aparició d'una indústria auxiliar del calçat (cartó, soles, pells adobades...). La mecanització del calçat es va iniciar durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918). Des de llavors la indústria començà a generar un fort creixement de la població, de la riquesa i de l'estructura urbana, però també del treball infantil, de jornades laborals llarguíssimes i de la contaminació. Es va optar, en general, per la fabricació d'un calçat de certa qualitat, per la producció en petites unitats, per una escassa reinversió de capital a l'empresa, per la conservació de tècniques artesanes i per la pervivència del treball a domicili. A principis de la dècada dels trenta Inca ja era el municipi mallorquí més industrialitzat després de Palma. La Guerra Civil (1936-1939) va suposar un nou creixement de la indústria del calçat. Es va augmentar la mecanització de les fàbriques i en sorgiren de noves. A partir dels anys cinquanta la indústria de la pell va esdevenir la indústria local per excel·lència. Des de llavors, l'economia d'Inca va dependre excessivament de les fluctuacions del sector. És per això que, quan s'inicià la crisi de finals dels anys setanta i dels anys vuitanta, tota l'economia se'n va ressentir. El 1994 Inca va ser inclosa en l'Objectiu 2 de la Unió Europea per a zones en declivi industrial. Llavors es va generar un ressorgiment econòmic que culmina en l'actual creació de nous polígons industrials.

En els darrers cent anys Inca s'ha afermat com a centre comercial i de serveis de la comarca. Durant el segle XIX Inca va recobrar la importància que com a centre comarcal de proveïment de productes i serveis havia tingut des de l'Edat Mitjana fins a mitjan segle XVII. El mercat setmanal del dijous i les Fires foren les bases sobre les quals es va desenvolupar el floriment comercial del segle XIX com també sobre els valors estratègics de la ciutat quant a situació geogràfica (entre el pla i la muntanya, entre Alcúdia i Palma) i la tradició comercial acumulada durant segles. Llavors, l'arribada del tren (1875) va fomentar encara més la capitalitat comercial. També, la forta demanda de queviures que generava la presència de forces militars afavorí durant la primera meitat del segle XX un constant tràfic comercial i un ric ventall de serveis. L'aparició d'un comerç modern es va produir a principis del segle XX. El 1933 Inca tenia 212 establiments comercials o de serveis. El tren ens comunicava amb gran part de la comarca i convertia la ciutat en lloc de visita obligada. Però a principis dels anys vuitanta amb la crisi industrial del calçat, amb l'aparició de les grans superfícies comercials, amb la supressió de moltes línies de ferrocarril que unien Inca amb la comarca i amb la construcció de l'autopista que feia créixer la macrocefàlia de la capital, el sector comercial inquer va patir una greu reestructuració que provocà el tancament d'alguns comerços i la necessària renovació dels altres. Durant aquests anys crítics no es pot obviar el paper que va tenir l'Associació de Comerciants creada el 1979.

Miquel Pieras Villalonga

50. Mercat a la plaça de l'Ajuntament. c. 1950. Llorenç Rovira i Morro. Arxiu de l'autor.

51. Brodadores a l'interior de Can Fullana. c. 1915. Pere Sansó (Manacor). Gentilesa de Can Fullana.

52. Interior del Cafè Mercantil. c. 1945-1950. Joan Rosselló i Salas. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

53. Primera línia Inca-Mancor de la Vall. c. 1927. Autor desconegut. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

54. Interior de la fàbrica Barrats. 1997. Nadal Crespí i Bestard. Arxiu de l'autor.

55. Sabater. c. 1965. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu Payeras.

56. Forn de Can Matas. 1980. Autor desconegut. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

57. La sabata un milió. Fàbrica Fluxà 2. c. 1975. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu Payeras.

58. Turista al celler Molí Vell. c. 1970. Autor desconegut. Gentilesa de Josep Pastor Perea.

59. Sabater a la fàbrica Barrats. 1997. Nadal Crespí i Bestard. Arxiu de l'autor.

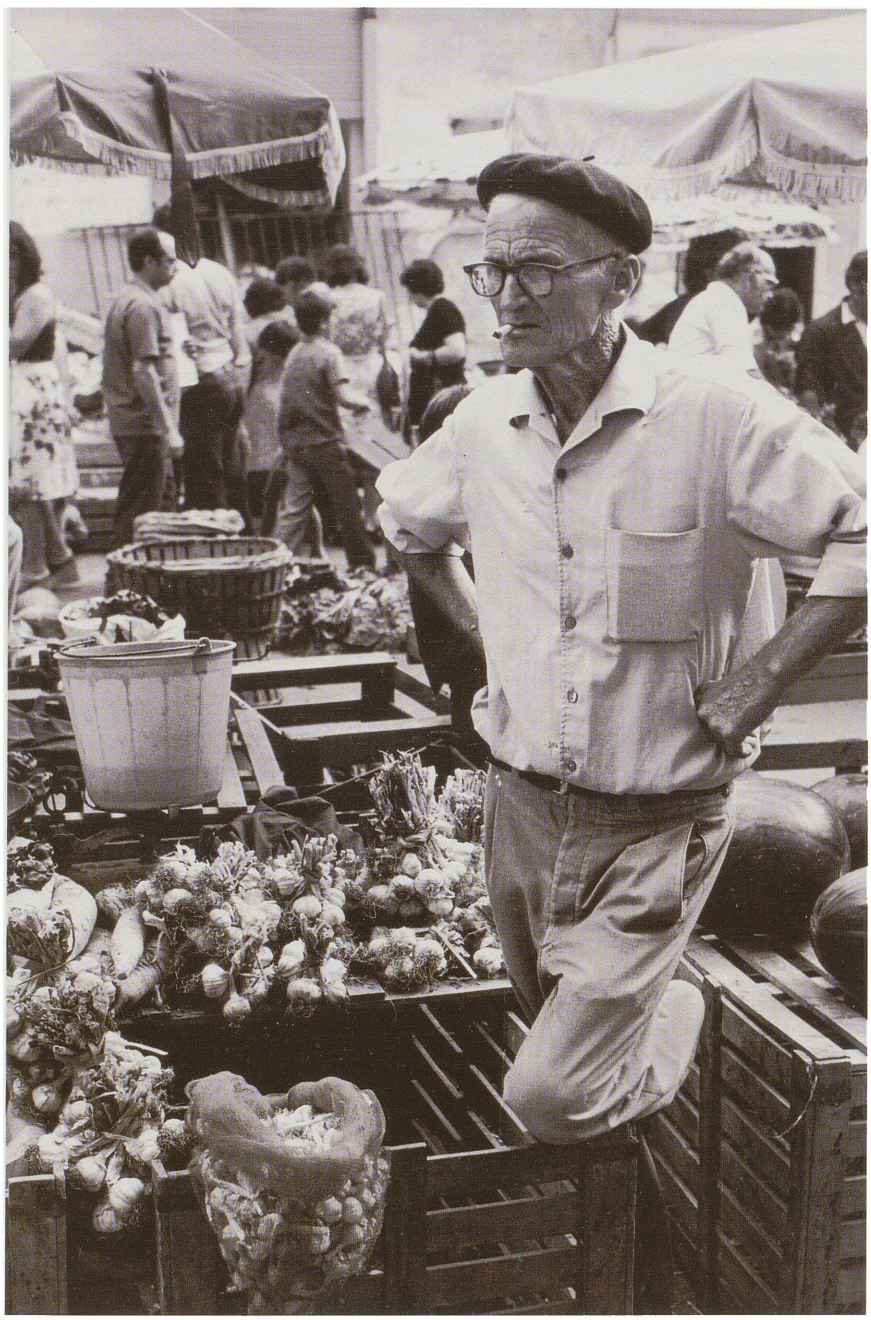

60. Mercat del dijous. 1990. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu Payeras.

61. Façana de La Florida. 1956. Autor desconegut. Gentilesa de Santiago Cortès i Forteza.

62. Cadena de muntatge en la fàbrica Lottusse. 1995. Autor desconegut. Arxiu Fluxà.

63. Incendi de la fàbrica Quely. 1993. Andreu Quetglas i Martorell. Arxiu de l'autor.

64. Celler. c. 1930. Guillem Bestard i Cànaves. Arxiu Casa Bestard (Pollença).

65. Procés d'elaboració del calçat. 1995. Pere Colom. Arxiu de l'autor.

VIDA QUOTIDIANA

La vida normal, la de cada dia, la que té per fonament el carrer, la cultura i molt especialment l'oci, és la que dóna caràcter i forma a un poble o a una ciutat. Les festes populars, amb les seves peculiaritats, com també les religioses, van marcant punts dalt del calendari anyal, sincronitzant, a la mateixa vegada, la vida de cada dia amb la vida de sempre.

Els esports, amb tota la seva immensa gamma de possibilitats, ens indiquen el grau de maduresa dels qui el practiquen o en són simples espectadors. La vida sana, fruit de l'esment del cos i de l'ànima, repercuteix de manera important en tot el col·lectiu que, amb la seva vida comunitària, va resseguint el caminar quotidià del ciutadà. El futbol, el ciclisme, la gimnàstica, etc., han anat perfilant la nostra ciutat i li han donat un caràcter especial. També espectacles com el cinema i el toros han donat a entendre com érem, tal volta com som, els inquers.

Un poble és especialment viu i dinàmic mentre el moviment associatiu estigui ben arrelat i doni fruits abundosos. La Constancia, el Cercle d'Obrers Catòlics, el Sindicat Obrer La Pau, La Justicia, l'Harpa d'Inca, el Círculo de Arte y Cultura, el Centre Instructiu, el Club Central, la Unió Industrial, etc., són, en la història d'Inca, fites dignes de ser assenyalades i anotades amb lletres majúscules. I en aquest camp tan ampli hi té cabuda tota la gran quantitat d'entitats culturals que a Inca hi ha hagut. Música, teatre, literatura, pintura, ensenyament, premsa periòdica... són parcel·les que han conformat la nostra manera de ser, el nostre tarannà. Els col·legis sempre han estat presents dins la població inquera. La premsa, des del 1883 als nostres dies, sap recollir periòdicament el batec de la vida quotidiana i real.

I d'aquesta manera, feinejant i gaudint de festes i d'entreteniments, es va teixint la xarxa que dóna forma a la ciutat d'Inca. Ningú no ha d'oblidar els inicis del cinema a casa nostra, ni la mort d'en Carratalà, ni els passatemps de les associacions o la important aportació de la milícia. Nosaltres, els inquers, som el resultat del treball conjugat amb les diades festívoles o amb els esdeveniments que, per massa quotidians, ens han anat passant sense adonar-nos-en.

Tot contemplant aquesta vida quotidiana, aquests escapolons i retalls de vida diària, ens fa la impressió que els inquers hem sabut conjugar, sense gaires equivocacions, l'immens treball diari amb l'oci sempre necessari, sempre complaent i sempre aclaridor. Importants són, i naturalment eren, les bones vetllades en bars de barriada, en tavernes senzilles o en cafès de cert relleu on es concertaven els negocis o s'intercanviaven opinions socials, religioses, polítiques i econòmiques.

I la trunyella que fan totes aquestes activitats lúdiques i diàries forma l'eix central des del qual gira tota una comunitat de veïns que treballa per mantenir una família i, a la mateixa vegada, té la necessitat de l'esplai, de l'oci fet plaer. Als inquers no els han regalat res. Tot ha sortit de la feina feixuga dels tallers, de les fàbriques, del camp, del comerç i, sense cap dubte ni un, del saber emprar bé i amb exactitud el temps lliure, l'oci.

La vida quotidiana, diària, col·lectiva o individual, com també l'ús de l'oci, donen caràcter a una població com la d'Inca. Una feina entregada amb un esplai complaent i alliberador ens han fet tal com som: treballadors, feiners, amants del que és nostre, tal volta un poc massa individuals, emprenedors i lluitadors. Inca, feina i oci, s'ha anat conformant dia a dia sense aturades ni passes enrere. Som qui som i, és lògic, n'estam contents.

Gabriel Pieras

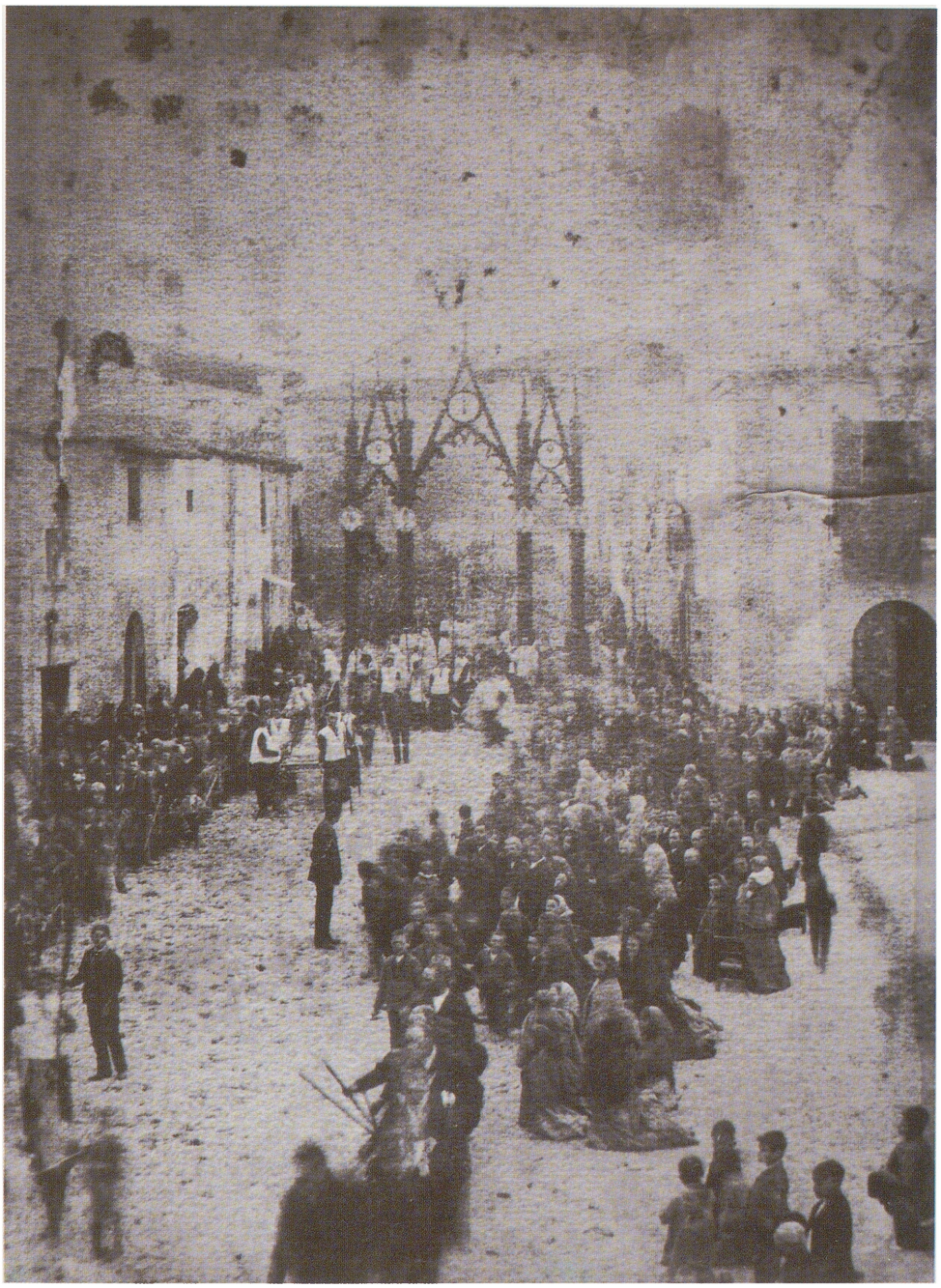

66. Processó del Corpus. 1901. Marià Aguiló i Fuster. Col·lecció Gabriel Pieras i Salom.

67. Visita de la infanta. 1913. Francesc Fiol i Amengual. Arxiu Fiol (gentilesa de Pau Ramis i Fiol).

68. Visita del rei Alfons XIII. 1923. Miquel Pieras i Beltran. Col·lecció Gabriel Pieras i Salom.

69. Menjador de l'Auxilio Social. 1938. Bartomeu Payeras i Mulet. Col·lecció Simón Gual i Truyol.

70. Convent de sant Bartomeu. Elaboració de ciris. 1984. Jordi Llompart i Mulet. Arxiu de l'autor.

71. Retrat del porter Teixidor, del CE Constància. c. 1926. Joan Rosselló i Salas. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

72. Pancaritat al puig de Santa Magdalena. c. 1931. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

73. Rentadors i abeuradors. c. 1925. Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

74. Nins i joguines. 1943. Miquel Pieras i Beltran. Col·lecció Gabriel Pieras i Salom.

75. Camioneta d'en Panxeta. 1927. Col·lecció Simón Gual i Truyol.

76. Festa del Corpus. Preparació de catifes florals al carrer del Barco. 1960. Autor desconegut. Gentilesa de Maria Grimalt i Barceló.

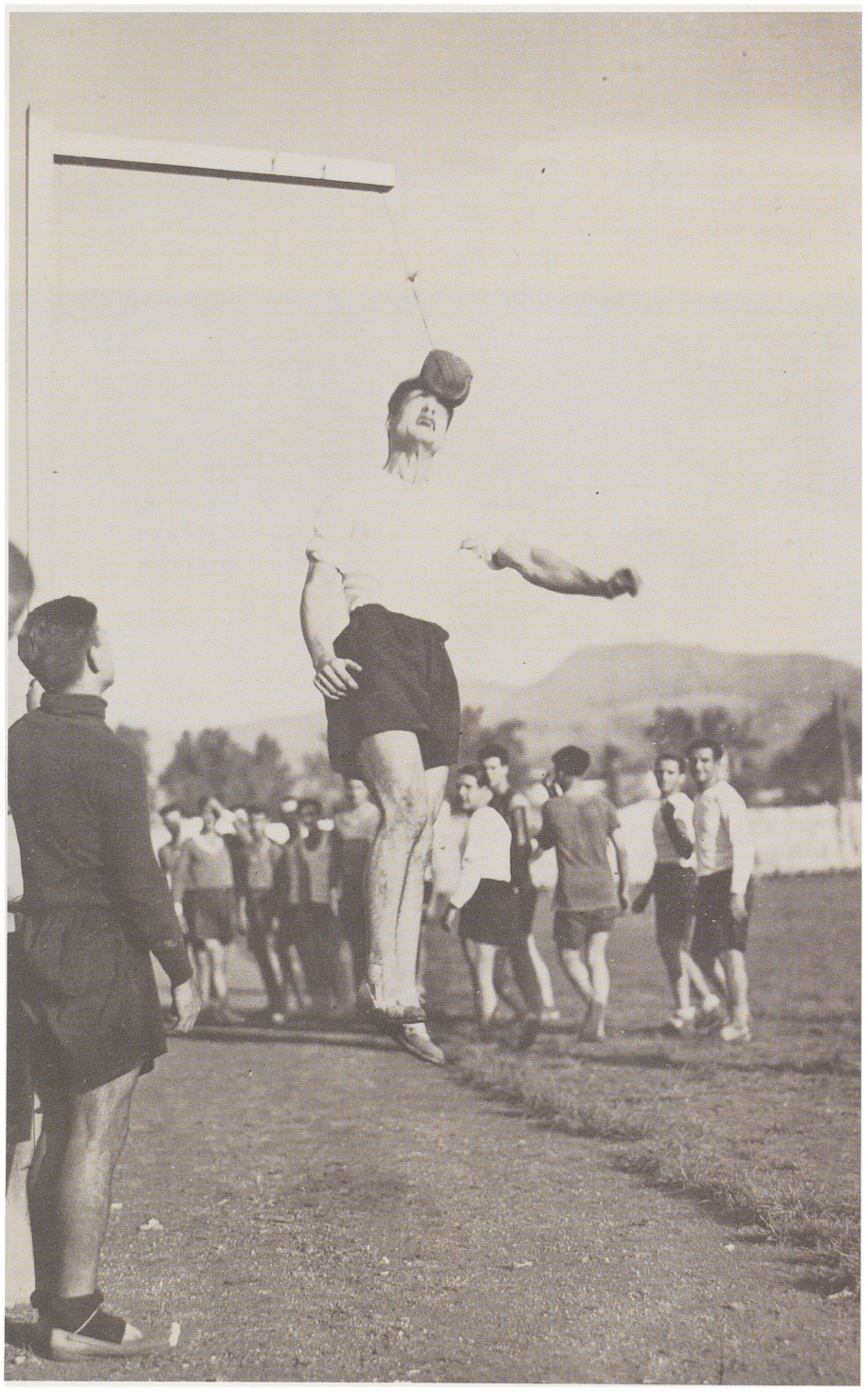

77. Entrenament del CE Constància. 1935. Bartomeu Payeras i Mulet. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

78. Plaça de Toros d'Inca. c. 1915. Francesc Fiol i Amengual. Arxiu Fiol (gentilesa de Pau Ramis i Fiol).

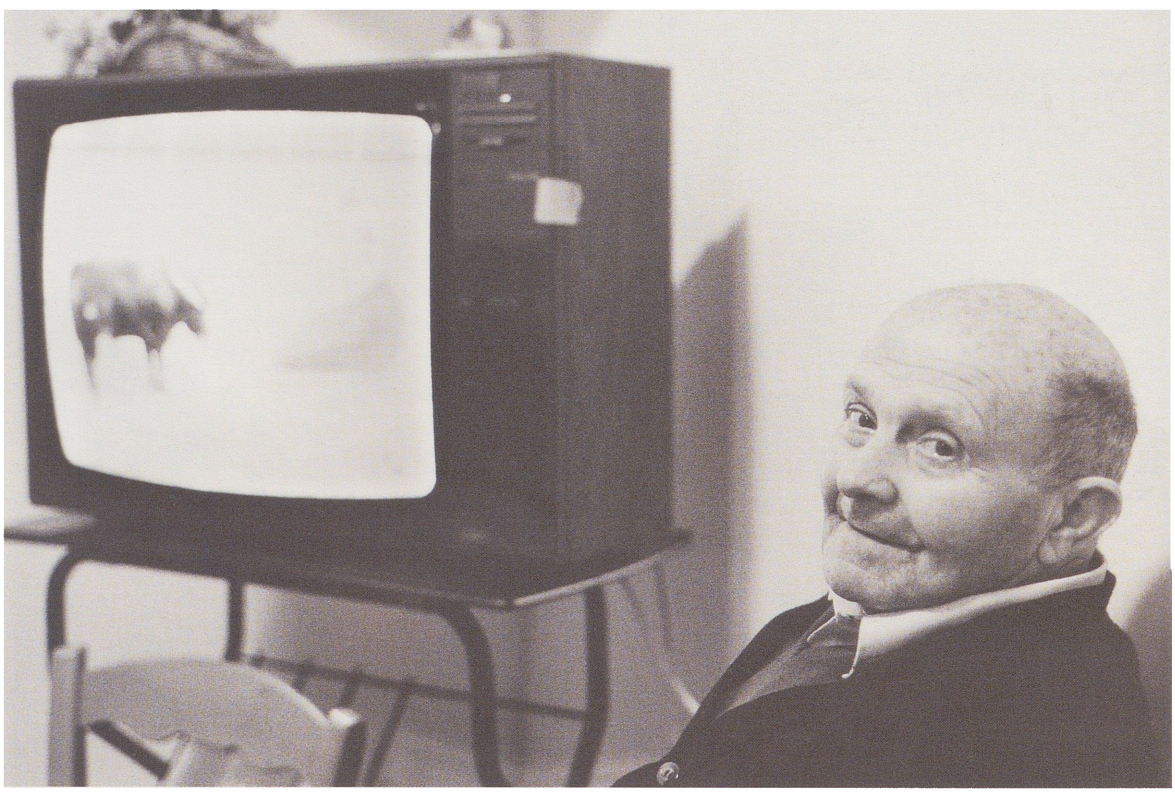

79. Residència Miquel Mir. 1995. Xavier Oliver i Martín. Arxiu de l'autor.

80. Dijos Bo. Banda municipal de música. 1972. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu Payeras.

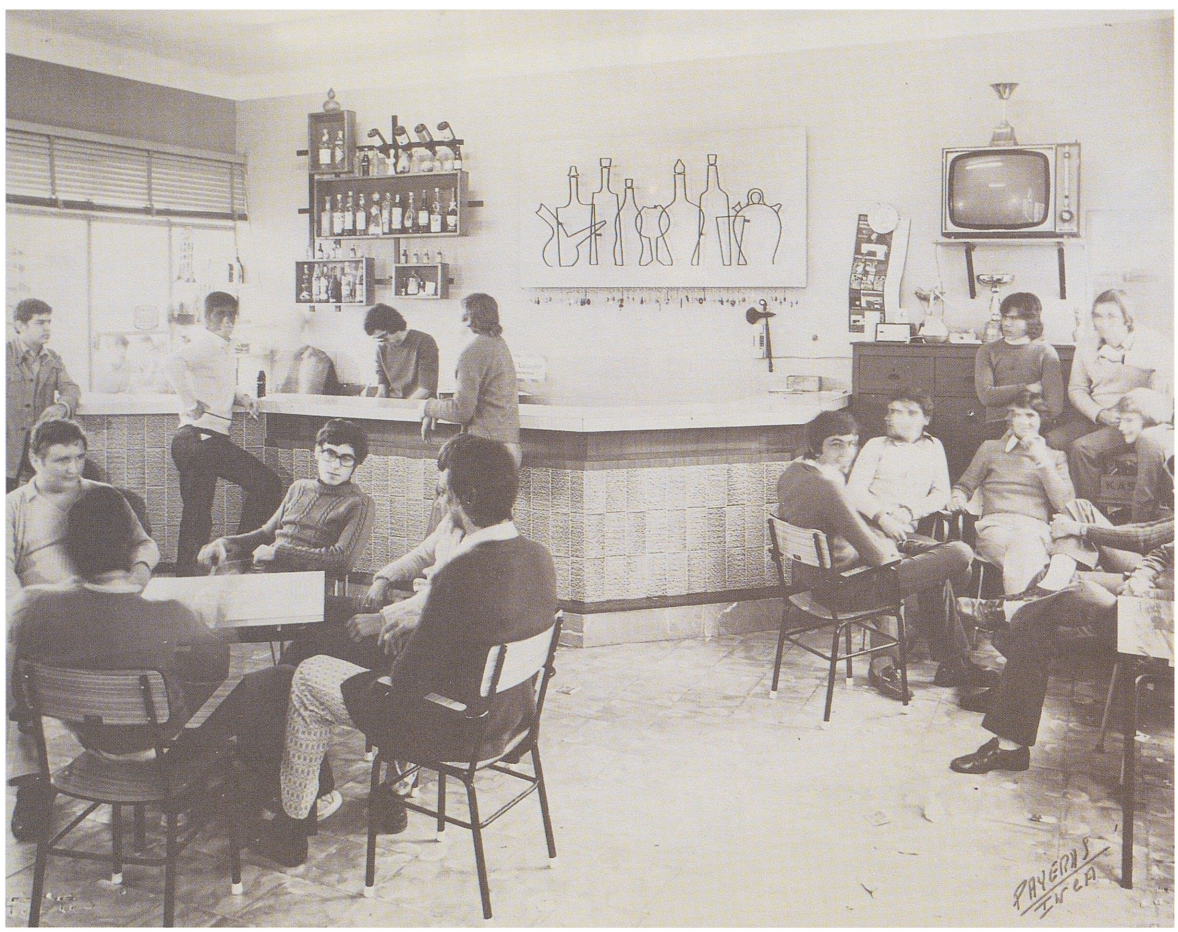

81. Col·legi La Salle. Interior del bar. 1975. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu Municipal d'Inca.

82. Policia municipal. 1976. Autor desconegut. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

83. Janny i Brisas de Jazz. 1945. Autor desconegut. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

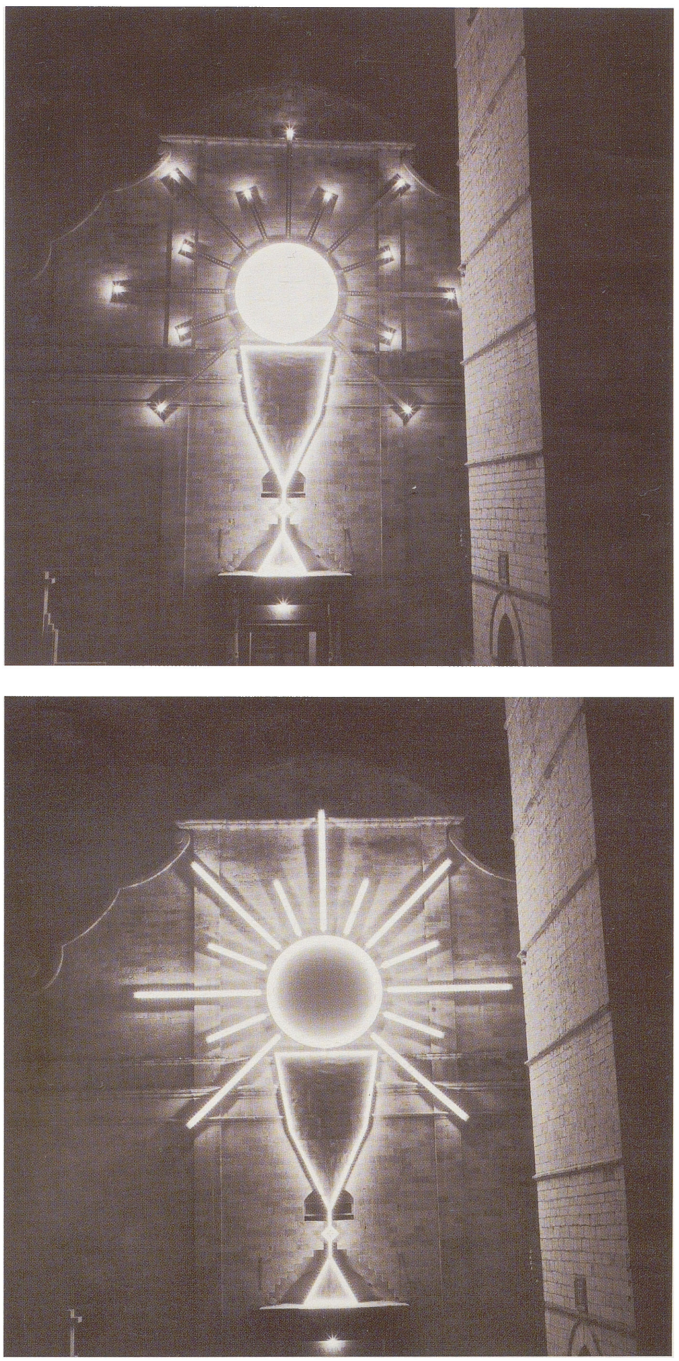

84. Ornamentació lluminosa a la façana de Santa Maria la Major, amb motiu del Congrés Eucarístic. 1960. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu Payeras.

85. Desmantellament del *Monumento a los Caídos* de la façana de Santa Maria la Major. 1984. Andreu Quetglas i Martorell. Arxiu de l'autor.

86. Vianants pel carrer del Bisbe Llompart. 1956. Rafel Payeras i Genovart. Arxiu Payeras.

87. Desfilada pel carrer Major. 1965. Joan Rosselló i Salas. Gentilesa de la família Martínez i Oliver.

88. El músic Antoni Torrandell. 1956. Casa Planas. Gentilesa de Bernat Torrandell i Beltran.

89. Entrenament de l'esportista Mateu Cañellas a Platges de Muro. 1995. Nadal Crespí i Bestard. Arxiu de l'autor.

90. Jaume Albertí al 50è. aniversari de l'Orfeó L'Harpa d'Inca. 1971.
Autor desconegut. Gentilesa de l'Orfeó L'Harpa d'Inca.

91. El pare Colom a la seva habitació. 1997. Xavier Oliver i Martín. Arxiu de l'autor.

INCA CONTEMPORÀNIA

Miquel Pieras Villalonga
Pere Rayó Bennàssar

L'objectiu d'aquest article no és altre que presentar un balanç històric de la ciutat d'Inca durant els darrers cent anys. Serà un treball que intentarà explicar d'una forma planera, però a la vegada rigorosa, el definitiu canvi d'una societat artesana, amb una presència encara destacada del món agrícola i d'aspecte preindustrial, a una societat urbana i propera a la modernitat. No és, per tant, un estudi d'investigació, ni de presentació de noves recerques que intenti mostrar grans novetats sobre el passat inquer, sinó que és, sobretot, un treball d'anàlisi i de síntesi del segle XX. Tot i que s'han utilitzat fonts arxivístiques de primera mà, s'ha fet més una tasca de recollida d'informació a partir d'estudis ja publicats pels autors o per altres estudiosos que apareixen en la bibliografia que s'adjunta a aquest llibre.

En un espai tan poc extens com del que es disposa és obvi que no hi podran aparèixer tots els fets, totes les situacions històriques, totes les realitats que mereixerien ser tractades. Però sí que intentarem fer una anàlisi de diversos aspectes socials, econòmics, polítics, artístics, culturals i urbanístics. Aquests aspectes històrics del segle XX formen part d'una cadena històrica que té les seves baules més properes a principis del segle XIX. Per tant, el present estudi haurà d'explicar en cada un dels capítols, encara que sigui breument, les bases sobre les quals es va fonamentar el desenvolupament, no exempt de crisis, del segle XX.

LA POBLACIÓ

A principis del segle XVII (1618) hi havia 4.255 persones a Inca, sense comptar els eclesiàstics. Però el 1652, la pesta bubònica va reduir dràsticament la població i el 1674 Inca tenia una població de 3.105 persones. A finals del segle XVIII el nombre d'habitants no s'havia modificat. El Cens de Floridablanca dóna una xifra de 3.107 persones. Va ser durant el segle XIX quan es varen produir els primers creixements importants de població, sobretot a partir de la segona meitat, coincidint amb l'inici del procés d'industrialització, l'auge comercial, l'arribada del tren (1875), la reactivació del cultiu de la vinya i el nomenament d'Inca com a cap del partit judicial (1833).

L'any en què Inca és nomenada ciutat (1900) hi ha un total de 7.579 habitants. Fins a la fi de la dècada dels trenta, els creixements de la població són força destacables. Durant la primera dècada del segle XX la població creix més d'un 10%. A la segona dècada creix encara més, un 13%, gràcies a la bona marxa de la indústria del calçat que viu els primers moments de la mecanització. Entre el 1920 i el 1930, el creixement disminueix, però torna a rellançar-se durant la dècada dels trenta. El 1940 se superen els dotze mil habitants. A la dècada dels quaranta, amb la llarga postguerra, el creixement de població s'estanca. Però a

la dècada dels cinquanta comença a recuperar-se. Entre el 1960 i el 1981 s'experimenten els percentatges de creixement més elevats (fins a un 24% entre el 1971 i el 1980). A partir del 1981, coincidint amb la greu crisi del calçat, la població inicia un període d'estancament i, llavors, entre el 1986 i el 1991, de decreixement.

Aquesta evolució ascendent de la població està molt relacionada amb els canvis que genera el procés de transició del model demogràfic antic al model demogràfic modern, però, sobretot, amb els processos migratoris. L'emigració d'inquers, tot i que no és un fenomen molt important quantitativament, sí que ho és qualitativament. Durant la dècada dels vint i dels quaranta es produïren moments crítics que afavoriren l'emigració d'inquers cap a Amèrica i a Europa. Durant la resta del segle, a Inca la immigració sempre ha superat l'emigració. Els immigrants sovint han estat atrets per l'auge de la indústria del calçat i el creixement econòmic que aquesta ha generat en el seu entorn. A principis de segle, entre el 1900 i el 1920, es produeix una gran afluència d'habitants de municipis propers a Inca. És l'anomenat èxode rural, la sortida de jornalers i petits propietaris dels seus pobles per arribar a la ciutat d'Inca i millorar la seva situació econòmica treballant en la indústria. El 1930 aquests nous habitants procedents del camp representen el 18% de la població del municipi. Provenen, sobretot, de Selva, Lloseta, Llubí, Pollença, Mancor de la Vall i Binissalem. Entre el 1930 i el 1940 continua i s'intensifica l'èxode rural, fet que també s'esdevé durant els anys cinquanta. El 1950 els immigrants intermunicipals eren 3.100 i suposaven el 24,75% de tota la població.

Però a partir d'aquests anys arriba un nou corrent immigratori: el peninsular. En dècades anteriors ja havien arribat, però la seva presència no era prou destacable. Els nous immigrants peninsulars aniran arribant a Inca des dels anys cinquanta fins a finals dels setanta. El 1950 només representaven el 9% (1.119 persones) del total de població. Aquests moviments estan molt relacionats amb l'auge de la indústria del calçat. Molts immigrants peninsulars procedien d'una mateixa localitat, com és el cas d'Aguilar (Còrdova) o Monòver (Alacant). Sovint provenien d'Andalusia i, en menor mesura, del País Valencià, Castella-la Manxa i Múrcia. A finals dels anys setanta els saldos migratoris continuaven sent altament positius a Inca. Entre el 1970 i el 1981 Inca tenia un saldo migratori favorable de 2.233 persones. No és estrany que a finals de la dècada dels setanta se superàs la xifra dels vint mil habitants. Però la crisi econòmica que afectarà el municipi els anys vuitanta frenarà completament la immigració durant més de quinze anys. El 1991 el nombre d'habitants d'Inca nascuts fora de les Balears representa el 22,1% del total i els immigrants intermunicipals representen el 14,4% del total. En aquests moments, des de fa uns tres anys, s'ha reiniciat un nou procés immigratori amb l'arribada de ciutadans del nord d'Àfrica. Sovint treballen en el sector de la construcció o en tasques agrícoles. Ja que en molts de casos la seva estada a Inca no és legal, se'n desconeix la xifra exacta. Es parla d'uns 1.500 immigrants.

L'ECONOMIA: AGRICULTURA, INDÚSTRIA I COMERÇ

L'agricultura

L'agricultura, en general, ha jugat un paper força reduït durant tot el segle XX. Les activitats industrials i comercials sempre han superat les agrícoles. Actualment, els cultius de secà ocupen el 74% de les terres i el reguiu, el 9%. La resta del municipi es reparteix

entre el 14% de boscos i garrigues i el 3% d'usos urbans. La tendència durant els darrers cent anys ha estat la disminució de la importància d'aquest sector. Només el reguiu i alguns cultius molt concrets, com els cítrics ara i els albercocs durant la primera meitat del segle, se salven d'aquest procés. A principis de segle es patien els darrers efectes de la fil·loxera. Els ceps començaven a ser substituïts massivament per l'ametller. Si el 1875 hi havia 847 hectàrees de vinya, el 1958 només en quedaven 146. Aquest any l'ametller ocupava el 51% de totes les terres cultivades (2.496 ha.). Durant la primera meitat del segle continuà la lenta desaparició de l'olivera iniciada a principis del segle XIX.

La indústria

Les primeres dècades del segle XX es varen caracteritzar per la convivència de velles i de noves formes de producció, per la quasi total desaparició de l'artesania de la ceràmica o del cànem i cotó, pel sorgiment d'una important indústria tèxtil mecanitzada que desaparegué a mitjan segle, per l'aparició d'una important indústria alimentària que té el seu origen als forns del segle XIX, per una notable especialització de la manufactura en el sector de la pell —i, per tant, per una excessiva dependència de l'economia local a les fluctuacions del sector— i per l'aparició d'una indústria auxiliar del calçat (cartó, soles, pells adobades, mecànics...). La mecanització del calçat va ser tardana, si la comparam amb altres regions de l'Estat. Es va optar, en general, per la fabricació d'un calçat de certa qualitat i per la producció en petites unitats, amb poca reinversió del capital i amb la pervivència fins a l'actualitat del treball a domicili i de tècniques artesanes. Els sectors industrials més importants han estat el del tèxtil i el del calçat i la pell, però, també ho han estat, en un moment o altre del segle, el de l'alimentació, el de fabricació de materials de construcció o el de les arts gràfiques.

A partir del darrer quart del segle XIX i principis del XX, la indústria inquera continua les mateixes pautes observades en altres zones de les Balears; és a dir, la convivència de velles amb noves formes de produir, la convivència del taller artesà amb la fàbrica mecanitzada, del mestre amb l'empresari, del fadrí amb l'obrer. A principis del segle XX els dos sectors industrials més importants eren el tèxtil i el de la pell. A finals del segle XIX, en el del tèxtil ja s'havien produït diversos intents de mecanització dels telers al mateix temps que es produïa un abandonament constant, però lent, dels telers manuals de cànem i cotó. Dels 169 telers manuals del 1858 passam a només 26 telers el 1888. Aquests telers funcionaven a partir d'una tecnologia poc avançada i arcaica. A partir del 1888, apareixen els primers fabricants que mecanitzaren els telers. Una de les primeres fàbriques tèxtils fou creada per Vicenç Ensenyat, de Sóller. Aquest serà un dels industrials més importants del segle XX[1]. Altres industrials del sector tèxtil són Rafel Mas, que tingué una fàbrica entre el 1906 i el 1916 amb 6 telers de cotó mecanitzats i 2 de manuals, i Marcelo L. O'Rian, que fou propietari d'11 telers de cotó entre el 1911 i el 1916. La fàbrica tèxtil de més durada va ser la de Vicenç Ensenyat, situada al carrer de la Torreta. El 1930 la va dividir entre els seus dos fills, Vicenç i Jaume. Després de la Primera Guerra Mundial, Vicenç Ensenyat tenia 100 telers funcionant, 1 màquina d'enfranquir, 1 tintoreria i produïa 3 kW d'electricitat per a la pròpia fàbrica. Les fàbriques dels fills anaren creixent fins després de la Guerra Civil. El 1934 els dos germans posseïen 200 telers, nombrosa maquinària tèxtil i 2 tintoreries. L'aparició de nous competidors i de noves fibres

sintètiques provocà la crisi de les fàbriques de cotó dels Ensenyat a partir de la dècada dels quaranta. A tot això s'hi ha d'afegir que, aleshores, els capitals inquers s'invertien majoritàriament en el sector del calçat ja que els beneficis econòmics que s'hi podien obtenir eren destacables. La fàbrica de Vicenç Ensenyat deixà de funcionar el 1944. La de Jaume continuà funcionant durant els anys cinquanta, però ja no apareix en la matrícula industrial del 1965.

Si el darrer quart del segle XIX havia representat la desaparició dels telers de cànem i de cotó manuals, per a la sabata representa un ascens considerable del nombre d'inquers que es dediquen a l'ofici de sabaters. Entre el 1868 i el 1904 passam de 69 a 210 sabaters. Realment, a finals del segle XIX i durant les primeres dècades del XX els sabaters vivien un lent però a la vegada progressiu procés de concentració de mà d'obra en torn a uns pocs mestres i tallers. L'origen d'aquest procés de concentració s'ha atribuït tradicionalment a mestre Antoni Fluxà. En el sector del calçat, quant a la infraestructura productiva, no es pot parlar d'un procés unidireccional que condueixi l'artesania cap a una mecanització ràpida. Igual que en el cas del tèxtil convisqueren diferents sistemes de producció, els nous amb els vells. Fins a la segona dècada del segle XX, tota la producció de sabates es realitzava a partir d'uns sistemes de producció molt similars als gremials: tallers petits amb una producció limitada, un mateix operari comença i acaba la sabata, hi ha pocs treballadors al taller i les relacions laborals continuen el model mestre-fadrí-mosso. Les primeres notícies de tallers mecanitzats són del 1915 tot coincidint amb l'augment de la demanda que provoca la Primera Guerra Mundial. Llavors ja es parla de tallers amb obrers treballant amb una màquina. El 1910 Antoni Fluxà havia iniciat els tràmits per construir un gran taller al carrer de l'Estació. El 1918 els empresaris sabaters Payeras i Gelabert demanaven permís a l'Ajuntament per instal·lar motors de gas per a les seves fàbriques. El 1920 ja són 8 els tallers de sabates que apareixen en la matrícula industrial[2]. Aquest mateix any ja són 511 els inquers que treballen en el sector del calçat. Els beneficis econòmics que havia generat la Primera Guerra Mundial afavoriren l'aparició de nous tallers. El 1927 funcionaven 22 tallers de calçat, 4 dels quals tenien més de 50 operaris[3], però encara sobrevivien 18 sabaters que continuaven treballant amb els sistemes de fabricació artesana. Aquest nombre de tallers es mantindrà, sense gaires canvis, fins al 1936. La mecanització dels tallers i el creixement constant del sector del calçat provocà una forta demanda de mà d'obra. Molts immigrants, originaris dels municipis que envolten Inca, acudiren a treballar-hi. També molts joves s'incorporaven a la nova indústria. Si el 1885 els menors de 20 anys representaven el 18,5% de la força de treball a la indústria del calçat, el 1920 representaven un 33,65%.

Però el nou segle no va veure tan sols el creixement de les fàbriques de teixits i sabates. El 1898 s'havia inaugurat una fàbrica de gas que el distribuïa per tota la ciutat. El 1901 es va instal·lar un servei d'enllumenat públic de gas. El 1904 es posà en funcionament el servei d'electricitat del Gorg Blau. Les fàbriques de pell adobada es desenvolupaven. El 1923 n'hi havia 6. Les de la família Noguera i Pujol eren les de més antiguitat. El 1924 hi havia 1 fàbrica de lleixiu, 2 de conserves de fruita, 2 de begudes amb gas, 2 de capses de cartó, 4 impremtes, 5 fabricants de pastes de sopa, 3 teulers, 1 fàbrica de rajoles i 3 productors de ciments, hi havia 1 central elèctrica que produïa 48 kW a Son Vivot i la Propagadora Balear produïa dins la ciutat 33 kW, dels quals 11 eren de força motriu.

El creixement econòmic va patir algunes crisis puntuals durant el primer terç del

segle. Però, en general, es pot dir que, després de Palma, Inca era el focus de creixement més important de Mallorca. El 1933, quan ja portam dècades de desenvolupament industrial, Inca compta amb una potent indústria del calçat i d'un ric sector secundari format per 11 ferrers, alguns dels quals tenen aparells de soldadura autògena, 14 fusters amb màquines raspadores i serres mecàniques, 2 fàbriques de midó, 2 de lleixius, 2 fabricants de teules, 4 de rajoles, 4 de ciment, 5 fàbriques de pells adobades, 12 fàbriques de productes d'alimentació (conserves, torrons, xocolata, fideus...), 3 fàbriques de begudes gasoses, 2 fàbriques de gel, 1 fàbrica de gelats, 2 impremtes, 4 instal·ladors d'electricitat, 1 empresa de subministrament d'aigua potable...

La Guerra Civil va activar enormement la demanda de calçat inquer que anava destinat a l'exèrcit de Franco. Durant els anys del conflicte, excepte els primers mesos, es va produir un creixement considerable de la indústria sabatera. El problema més greu que patí la indústria i que es va perllongar els anys de la postguerra fou el proveïment de matèries primeres. Això no va impedir que després de la Guerra Civil el nombre de tallers continuàs creixent, sobretot els de més reduïdes dimensions, inferiors a 25 treballadors. Durant els anys quaranta i cinquanta, la mecanització dels tallers es va desenvolupar encara més. El 1941, 17 tallers de calçat —dels 46 existents— disposaven d'un total de 209 màquines de cosir. Per exemple, el taller de Marc Ferragut disposava, el 1943, de 2 màquines de tallar sola, 2 de muntar, 1 de puntejar, 1 d'empalmillar i 2 de desvirar. Llorenç Fluxà, el 1944, tenia 3 màquines de tallar sola, 2 de muntar puntes, 1 de cosir voreres, 1 de clavar talons i 1 de desvirar. El 1952 hi ha comptabilitzades a la matrícula industrial 74 màquines de calçat, sense comptar les de repuntar, repartides entre 20 tallers mecanitzats.

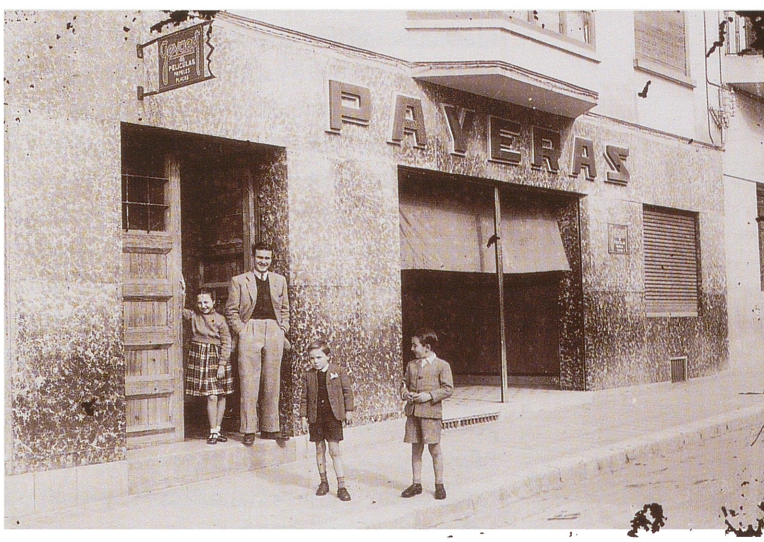

Façana de Foto Payeras, al carrer Bisbe Llompart. c. 1938. Arxiu Payeras.

Aquests anys de llarga postguerra varen ser favorables per al desenvolupament de les fàbriques de pell adobada. L'autarquia imposava el propi abastament de pells. Per això passam de cinc fàbriques el 1934 a 12 el 1941. El 1943 apareix la primera fàbrica d'articles de pell regentada per Antoni Ramis. L'any següent ja en són dues. Vint anys després, el 1965, hi ha obertes 13 fàbriques d'articles de pell. En la dècada dels quaranta es va desenvolupar una indústria auxiliar del calçat pròpia. El 1946, en la matrícula industrial, hi apareix 1 fàbrica de talons, 1 fàbrica de coles i 1 fàbrica de soles de goma. La mecanització de molts de tallers va afavorir l'aparició de negocis especialitzats en la reparació de maquinària industrial.

Com ja hem assenyalat en anteriors apartats, el creixement industrial no es reduïa al sector de la pell. El 1952 Inca comptava amb un important sector de la construcció amb 4 fabricants de rajoles, 1 de bigues de ciment, 2 de ciment armat i 4 forns de ciment en

funcionament. També es disposava de 2 fàbriques de lleixius, 1 de veles, 1 d'alcohol i d'un creixent sector alimentari format per 2 fàbriques de gasoses, 1 de licors, 2 de transformació de productes de porc, 2 de transformació de fruita, 5 fabricants de sopa, 2 de galetes, 2 de xarops, 3 de gel i 13 productors de vi. Llavors ja s'hi havien instal·lat 2 tècnics d'electricitat de l'automòbil, 2 tècnics de ràdio i 7 electricistes.

Si aquest desenvolupament es produïa en plena postguerra i durant l'aïllament que va patir l'economia espanyola, a partir dels anys seixanta la indústria local va experimentar creixements encara més importants. Alguns dels tallers més grans es varen convertir en societats i deixaven de tenir un caràcter familiar. No obstant això, continuaren dominant el sector del calçat els petits tallers que fabricaven calçat per al mercat nacional o estranger, amb un nivell de mecanització encara poc desenvolupat, que no reinvertien els beneficis en el taller i que eren competitius gràcies al baix preu de la mà d'obra. En aquesta dècada, sorgeixen nous empresaris com José Albadalejo que intentaran cercar nous mercats per al calçat inquer i donaran molta importància al disseny de marca del calçat. El 1965 hi ha 113 tallers de sabates; per tant, gairebé s'ha duplicat el nombre de tallers del 1950 ençà. La matrícula industrial del 1965 reflecteix l'existència de 2 fàbriques de talons, 2 de coles, 6 de pell adobada, 7 tallers de trenat, una àmplia indústria gràfica i de capses de cartó i 18 reparadors de maquinària, com també nombrosos punts de venda de pell per al calçat i la confecció. Aquest any hi havia 23 fusters i 7 fàbriques de mobles. Els fabricants de formigó i de ciment eren 12 i 4 els de rajoles, els quals oferien materials de construcció als 21 mestres picapedrers i als 16 contractistes d'obres. La indústria alimentària també es desenvolupava i els seus productes, les galetes o les ensaïmades, ja s'estenien més enllà dels mercats comarcals.

Fins a principis dels anys setanta les crisis del calçat no havien suposat canvis estructurals en el sector. L'atur, fins aleshores, era un problema inexistent en la indústria inquera. Les crisis havien estat puntuals. Se n'havien produït en algunes fàbriques o durant períodes molt curts. A finals dels anys setanta la crisi va esdevenir estructural. Moltes fàbriques tancaren i centenars d'inquers quedaren sense feina. El 1978 hi havia 8.767 empleats en el sector del calçat i la pell a les Balears. El 1990, n'eren només 3.840. Part dels sabaters que estaven a l'atur varen ser prejubilats; altres cercaren feina en sectors més dinàmics (serveis) i alguns passaren a treballar dins l'economia submergida. Les xifres de l'atur eren preocupants[4].

El 1975 es vivia, encara, dins de la bonança econòmica. Aquest any, des d'algunes empreses, es recordava que a Inca feien falta talladors de pell ja que la demanda era molt important. En aquells moments l'emigració de peninsulars cap a Inca encara era important. Sembla que la feina sobrava i el comerç es beneficiava d'aquesta situació. La tranquil·litat que es respirava el 1975 en l'economia inquera es trencà el 1976 quan els Estats Units, afectats per la Crisi del Petroli, es plantejaren la possibilitat de tancar les seves fronteres al calçat inquer. Això provocà ràpidament un malestar generalitzat en el sector de la pell. A més, el sector del calçat es veia afectat per problemes de tipus intern. Als darrers mesos les matèries primeres s'havien encarit entre un 70% i un 90% pel que fa a soles i pells, i entre un 20% i un 45%, els productes químics. Això provocava una escassesa de matèries primeres i dificultats per servir la cartera de clients. Al mateix temps, es trobaven amb molts de problemes a l'hora d'aconseguir els denominats crèdits blans per capitalitzar l'empresa. El 1976, Estats Units va decidir no tancar les fronteres, però els problemes

interns del sector del calçat continuaven. Així, doncs, es deixaven entreveure certs indicis de canvi que intranquil·litzaven el món empresarial. Els anys bons de la indústria sabatera havien acabat.

Un any després, el que només eren pressentiments, sembla que es va convertir en realitat. El setembre del 1977 els empresaris tornen de la Fira Internacional del Calçat d'Elda i expressen la seva preocupació davant les creixents dificultats amb què es troben. El que més els preocupava era l'augment del preu de les matèries primeres, ja que això provocava que no poguessin competir en determinats indrets i haguessin d'encaminar la seva producció cap a la fabricació de calçat de qualitat. El 1978 la incipient crisi del calçat es veu agreujada per un nou problema: la devaluació del dòlar. Aquest fet tingué unes conseqüències importants ja que molts empresaris cobraven les seves exportacions als Estats Units amb aquesta divisa i, per tant, veieren reduïts els seus beneficis. L'any següent, el 1979, ja es parlava d'una forma oberta i contundent de les dificultats per les quals passava el sector. Els empresaris reconeixien que estaven davant de la crisi més greu dels darrers anys i culpaven d'això la pròpia situació econòmica del país i l'elevada inflació. Al desembre del 1979 algunes fàbriques, com a conseqüència de la manca de comandes, ja havien reduït la jornada laboral a tres dies i les previsions que es feien amb vista al proper any no eren optimistes.

Durant els dos anys següents, el 1980 i el 1981, la situació es va agreujar considerablement. El tancament de fàbriques i l'acomiadament de treballadors ja eren fets consumats. A finals del 1980, patronal i sindicats arribaren a una mena d'acord sobre l'adopció d'algunes mesures encaminades a sanejar la indústria del calçat. En tot aquest procés de canvi els sindicats denunciaven el fet que alguns empresaris s'aprofitaven del moment crític i de les facilitats procedents de l'Administració per reduir les seves plantilles amb l'única finalitat de reduir costos i augmentar els beneficis. Segons els sindicats, el motiu d'aquesta decisió no era la manca de comandes, sinó una bona ocasió per poder submergir part de la producció. A mitjans del 1981, el Govern espanyol va presentar el Pla de reconversió del sector del calçat, un pla que contemplava ajudes encaminades a millorar la tecnologia i la productivitat, a fomentar la comercialització a partir de campanyes publicitàries i el control rigorós de qualitat. S'emprengueren mesures fiscals, laborals i financeres, es concediren crèdits a llarg termini per a inversions d'equipament i es parlava d'una possible moratòria de les quotes de la Seguretat Social, com també de facilitats per a les jubilacions anticipades per a majors de 60 anys.

El 1994 el municipi d'Inca va ser inclòs, juntament amb altres municipis del Raiguer, en l'Objectiu 2 de la Unió Europea per a zones en declivi industrial. Amb les ajudes europees i amb els plans de reindustrialització que emprengueren les institucions públiques es va poder aturar el retrocés econòmic. Algunes empreses optaren per la fabricació de calçat o de confecció de pell de qualitat que, unida a una marca de prestigi, li donava un alt valor afegit al producte. D'aquesta forma petits tallers que llavors tenien un futur poc esperançador fabricaren sabates i productes de pell per a aquestes empreses punteres. Durant la dècada dels noranta l'economia inquera s'ha terciaritzat. Antics treballadors de la indústria han passat a ocupar llocs de feina en el sector turístic i hi treballen en unes condicions precàries. Mentrestant, les antigues fàbriques són enderrocades per construir-hi blocs d'habitatges o es reconverteixen en centres comercials.

El comerç i els serveis

Durant el segle XIX Inca va recobrar la importància que com a centre comarcal de proveïment de productes i serveis havia tingut des de l'Edat Mitjana fins al segle XVII. El mercat setmanal del dijous i les Fires foren les bases sobre les quals es va desenvolupar el floriment comercial del segle XIX, com també sobre els valors estratègics de la ciutat quant a situació geogràfica (entre el pla i la muntanya, entre Alcúdia i Palma) i quant a tradició comercial acumulada durant segles. Llavors, l'arribada del tren (1875) va fomentar encara més la capitalitat comercial. També, la forta demanda de queviures que generava la presència de forces militars afavorí durant la primera meitat del segle XX un constant tràfic comercial i un ric ventall de serveis. L'aparició d'un comerç modern es va produir a principis del segle XX. Era el moment en el qual les tradicionals quarteres de grans, el pes de les garroves, del càrritx, del formatge, del cànem i del carbó estaven desapareixent i eren substituïts per moderns comerços en el centre d'Inca o per una nova quartera més espaiosa i útil per a altres necessitats. El 1933 la ciutat ja tenia 212 establiments dedicats al comerç o als serveis. Hi havia, per exemple, 4 rellotgers, 3 venedors d'or, 3 assortidors de benzina, 2 venedors de màquines de cosir, 1 venedor d'automòbils, 5 ferreteries, 3 venedors de fruits secs, 4 venedors de teles, 2 cafès de luxe, 37 tavernes, 7 hostals, 6 hotels, 2 comares, 2 dentistes, multitud d'advocats, procuradors i notaris, 4 bancs i diversos metges i manescals. Durant el primer terç de segle la importància agrícola d'Inca encara no havia decaigut. El mercat setmanal, les Fires i el Dijous Bo representaven un mercat pagès on es venien i compraven tota mena de productes i animals del camp. Ho demostra el fet que al maig del 1935 s'inauguràs una nova plaça per a la venda de bestiar (vegeu l'apartat *El teixit urbà*).

Després de la Guerra Civil el sector comercial es va desenvolupar molt més. El 1952 hi havia un total de 53 establiments comercials dedicats a la venda de comestibles. Les tendes de roba eren 11 i 7 les merceries. Hi havia quatre assortidors de benzina, 7 hostals, 6 hotels, 48 tavernes i 2 tendes d'aparells elèctrics entre d'altres comerços especialitzats. Des de llavors, el creixement comercial va anar paral·lel al creixement de la indústria del calçat. El 1965 hi havia oberts 65 comerços de venda de comestibles, un 21% més que el 1952 i els comerços dedicats a venda d'aparells elèctrics s'havien multiplicat per 7 respecte al mateix any. Aleshores, el centre comercial de la ciutat es fonamentava, com feia segles, en petits comerços que continuaven obrint les seves portes en el carrer Major i en els carrers pròxims.

Però a principis dels anys vuitanta amb la crisi industrial del calçat, amb l'aparició de les grans superfícies comercials, amb la supressió de moltes línies de ferrocarril que unien Inca amb la comarca i amb la construcció de l'autopista que feia créixer la macrocefàlia de la capital, el sector comercial inquer va patir una greu reestructuració que provocà el tancament d'alguns comerços i la necessària renovació dels altres. Durant aquests anys no es pot obviar el paper que va tenir l'Associació de Comerciants creada el 1979. Entre les primeres activitats que dugueren a terme destaca l'intent de revitalitzar les Fires que, fins llavors, passaven gairebé desapercebudes i sense cap tipus de suport institucional. En els seus inicis l'associació tenia la intenció de canalitzar una sèrie d'actes per atreure la gent dels pobles veïns cap al comerç d'Inca. Sembla que, des d'un principi, l'associació va tenir bona acollida i en poc temps la majoria de comerços s'hi havia afiliat. Un tema que suscità un ampli debat per les seves possibles conseqüències en el comerç d'Inca fou el de l'autopista Palma-Inca. Ja des de l'inici de les obres va sorgir una preocupació generalitzada

sobre les repercussions que tindria aquesta nova infraestructura; una preocupació que es va transformar en protestes ciutadanes i en debats públics sobre els efectes positius i negatius de l'obra.

EL TEIXIT URBÀ

L'activitat urbanística a Inca havia estat intensa al darrer terç del segle XIX com a conseqüència, sobretot, de la bona conjuntura econòmica. La vila modernitzava la seva indústria de calçat i de tèxtil. Per altra banda, el conreu de la vinya experimentava un gran creixement i l'arribada del ferrocarril, que unia Inca amb la capital, fomentava el comerç. És així que a partir del 1870 la població s'estén fora de l'antic centre històric, disposat al llarg de la carena de turons, des del convent de Sant Francesc fins al Serral dels Molins.

Es projecten noves barriades: l'actual avinguda de Coc-Lluc (1872), promoguda per Pere Mairata en uns terrenys rústics situats entre la carretera d'Alcúdia i el carrer de la Canaleta amb les seves proximitats (la Font, els Abeuradors i els Rentadors Públics); i la nova barriada dels voltants de l'estació del tren (1885), projectada pel mestre d'obres Bartomeu Ferrà Perelló (1843-1924) als terrenys limitats per l'estació, el torrent de Cantabou, la carretera de Palma-Alcúdia i el carrer del camí de Lloseta.

D'altres reformes urbanes del mateix moment són: la construcció dels Pòrtics a la plaça de l'Església[5] (1885) i la reforma de l'Ajuntament (1890), ambdues obres traçades per Bartomeu Ferrà; la creació de la plaça del Bestiar (1898)[6]; i la reconstrucció de les façanes de les cases situades al costat nord de la plaça d'Orient (1898), lloc on el mestre d'obres Sebastià Riusec *Es Pollencí* edifica, just darrere l'església, la Rectoria.

Al primer terç del segle XX es continuen les construccions a les dues grans barriades projectades al segle XIX, la de la zona Coc-Lluc i la dels voltants de l'estació. I amb el creixement, sorgeix la necessitat de noves vies de comunicació. Així, per millor connectar el barri dels voltants de l'estació amb el nucli històric, fou edificat un pont[7] (1909) damunt el torrent de Cantabou per unir el carrer del Pou d'en Morro[8] amb el nou carrer de l'Estació[9]. Val a dir que al carrer de l'Estació, i fruit d'aquest mateix desenvolupament, s'hi conserven dos dels més singulars edificis modernistes: Can Fluxà (1910-1911) i Can Mir (1911-1914), tots dos obra de l'arquitecte Guillem Reynés i Font (1877-1918).

És, sens dubte, una època plena de reformes en places i carrers. Un procés que no deixa sens màcula el centre històric de la ciutat. Ja a finals de la primera dècada del segle XX es renoven els edificis de la plaça de l'Església. En efecte, el 1908 es ven el solar del Pes del Cànem a Jaume Beltran, que hi basteix Can Beltran (1909); el 1910 s'acaben les obres de l'Hotel Domingo i ben poc després es construeix l'edifici del Banc Agrícola (1912). Però l'activitat en aquesta zona va més enllà de la plaça de l'Església: a la placeta de l'Orgue, s'hi alça la casa de Domingo Alzina Jaume, i al carrer d'En Palmer, la de Miquel Amengual[10]. Poc temps després es produirà la reordenació del carrer Major.

També a la carretera de Palma, el Quarter General Luque, projectat el 1907 per l'arquitecte Francesc Roca i Simó (1874-1940) i inaugurat el 1915, anima el creixement urbanístic de la barriada. És l'arrencada del que arribarà a ser l'actual barri de Crist Rei.

Es tracta, com veiem, d'un període, el primer terç del segle XX, de projecció urbanística. Però paral·lelament, també és el moment de la construcció d'alguns dels edificis emblemàtics de la ciutat, nous espais relacionats amb les noves formes de l'oci i el

creixement productiu. Al camí de Lloseta, el 1909, s'hi construeix la Plaça de Toros, projectada per Josep Alomar i Bosch (1877-1952). El 1913 Guillem Reynés redacta el projecte del Teatre Principal i el 1918 l'arquitecte Jaume Alenyar i Ginart (1869-1945) projecta Sa Quartera que tapa part del torrent de Cantabou.

Als anys vint, és el mateix Jaume Alenyar qui treballa en el projecte d'eixampla de la ciutat, que es concreta el 1928 amb el títol de *Proyecto de trazado de alineaciones y rasantes de varias barriadas de la ciudad de Inca*[11]. El projecte suposa un intent seriós d'ordenació i previsió d'una ciutat en intensa transformació. Es projecten, llavors, tres grans vies:

— La Gran Via de Colom, que té el seu començament en el carrer del Bisbe Llompart, ran de Sa Quartera, i que continua en direcció quasi paral·lela a la via del ferrocarril. Estava prevista una amplada de 25 metres i una llargada, en el plànol, de 950 metres.

— Una altra gran via és la que té el seu inici a la plaça del Bestiar seguint el traçat de la carretera d'Artà, actual avinguda dels Reis Catòlics i amb el seu començament a la plaça de Mallorca. Estava prevista una amplada de 35 metres i una llargada de 565 metres.

— Una tercera via és la que es projecta per unir la barriada de l'Estació amb la del convent de Sant Domingo i també amb el camí dels pobles de Biniamar i Mancor[12]. Estava prevista una amplada de 20 metres i una llargada de 200.

El creixement continua seguint les carreteres que comuniquen Inca amb els pobles de l'illa: carreteres de Lluc, Alcúdia, Artà, la carretera de Palma, els camins de Lloseta, Llubí i Sineu.

La transformació del paisatge urbà és un fet del dia a dia. El 1925 es projecta l'alineació del costat esquerre del carrer de la Murta, entre el carrer de Sant Francesc i la placeta de l'Àngel. El 1927 s'enderroca la illeta de Can Janer, fent possible la plaça Major.[13] Aquest mateix any s'eixampla el carrer del Bisbe Llompart, en el seu costat dret, entre el carrer de Jaume Armengol i el carrer de Ponent, i s'arriba als 11 metres d'amplada. Aquesta darrera reforma afectà, entre d'altres cases, Can Ripoll, casal que fou reformat el 1929 per l'arquitecte Josep d'Olesa i Frates (1897-1971), qui hi construí la façana del carrer del Bisbe Llompart amb una característica torre. El 1928 s'inaugura la plaça d'Orient, amb l'aspecte que té ara, amb el jardinet i la font.

Als anys trenta la ciutat continua desenvolupant-se. Com a mostra, el 1932 es planeja la urbanització del camí vell de Selva i carrers contigus. Aquest mateix any de 1932 es projecta la plaça del Bestiar Nova[14], al començament de la carretera de Lluc, que s'inaugura el 1935. El 1934 es traça la prolongació del carrer del Teatre. Tots tres projectes, els anteriors, signats per l'arquitecte municipal Josep d'Olesa. El 1935 es projecta la urbanització de les finques de Can Rayó i S'Era, situades entre la Gran Via de Colom i la via del ferrocarril.

Poc abans de la Guerra Civil arriba a Inca el racionalisme arquitectònic. En són bons exemples Can Pieras (1932) a la nova plaça del Bestiar, l'antiga botiga de teixits Ca s'Hereu al carrer Major (1935), ambdues obres projectades per Josep d'Olesa, i el Cafè Mercantil (1935) obra de Francesc Casas i Llompart. Encara el 1937 el mateix Olesa projecta la impremta Vich d'Inca, a l'actual carrer del Bisbe Llompart, utilitzant el llenguatge racionalista i dóna gran importància als volums.

La Guerra Civil paralitzà l'activitat constructiva i alhora el dinamisme cultural i

polític de la ciutat. Ara bé, l'arribada de la Segona Guerra Mundial oferí als fabricants de calçat una conjuntura favorable. L'embranzida econòmica féu possibles altres noves construccions i projectes urbans. El 1945 s'alça el nou Teatre Principal, projectat per Francesc Casas i Llompart, al mateix lloc que l'anterior del 1913. Al 1947 es projecta urbanitzar l'espai situat entre el camí de Mancor i els Molins, a més de traçar-se l'eixampla de la zona del camí de Lloseta, a l'altre costat de la via del tren, ampliant així la barriada de Crist Rei; el mateix any que el general Franco inaugura el grup de cases José Antonio, pròximes a la via del ferrocarril, conegudes, popularment, com les *Cases Barato*. I ja el 1948 s'aprova el *Plano General de Reforma Interior*[15], redactat per l'arquitecte municipal Josep d'Olesa, que substitueix i modernitza el del 1928, redactat per Jaume Alenyar. Aquest pla de reforma proposa, entre altres:

— Cercar solucions al trànsit per l'interior de la ciutat, que és intens a les carreteres de Palma (carrer del General Luque), d'Alcúdia (carrer del General Goded), carretera de Lluc (carrer de Lluc) i carretera de Sineu (carrers de Sineu, d'en Valella i del Barco). Com que les dues primeres vies eren les més importants, el pla general proposa desviar la carretera de Palma al Port d'Alcúdia.

— L'ampliació del centre urbà. La plaça d'Espanya s'ha de convertir, ampliant-la, en l'autèntic centre urbà. S'ha de construir una nova plaça del Mercat entre el Nou Mercat, en projecte, i l'església parroquial.

— Es continua amb les reformes ja aprovades i se'n preveuen d'altres. Entre les noves obres previstes, destaquen la prolongació de la Gran Via de Colom fins al carrer del Bisbe Llompart i l'ampliació de la plaça de Sant Domingo que dóna una major rellevància a la façana de l'església i al claustre.

Banda Municipal de Música. 1934. Foto Payeras. Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell.

Als anys cinquanta, la ciutat continua el seu creixement urbanístic de forma radial. Prossegueix la urbanització de la Gran Via de Colom (1950) amb l'enderrocament la casa de Can Panada, a la cantonada del carrer del General Luque, perllongant-la 200 metres més, projecte de Josep d'Olesa; s'inicien les obres de la variant de la carretera de Palma al Port d'Alcúdia i s'inaugura el pont del ferrocarril de 12 metres de llum[16] (1952); es construeix el nou escorxador (1952), a la carretera de Llubí, que substituí el vell de la plaça del Bestiar; s'estrena el monument a Antoni Fluxà en el carrer del Bisbe Llompart (1952). A més, el 18 de juliol de 1953 s'inaugura la plaça del General Sanjurjo[17]. Aquest mateix any s'urbanitza la zona pròxima a la desviació de la carretera de Palma al Port d'Alcúdia, entre l'avinguda dels Reis Catòlics i la Gran Via de Colom[18] i s'enderroca Can Matzara, en un dels costats de la plaça del Mercat, fet que permet que l'entrada a Inca des de Palma, pel carrer del General Luque, s'eixampli considerablement. El 1955 Josep d'Olesa projecta la reforma del carrer Joan Seguí[19], alineant el costat esquerre entre el carrers de l'Estrella i de Jaume Armengol. El 1957 ja han començat les obres de

l'avinguda dels Reis Catòlics, disposant una amplada total de 35 metres amb dues calçades laterals i un passeig central de 15,5 metres, passeig que s'eleva de la banda de baix i que permet així l'enllaç de les calçades amb els antics carrers de Jesús, del Riu Ebre[20] i de Cervantes. El 1958 la Gran Via de Colom arriba a la variant de la carretera de Palma al Port d'Alcúdia. Mentrestant, continua l'expansió de la barriada de Crist Rei, la qual cosa fa possible la inauguració d'un nou convent de les Germanes de la Caritat (1952) i la creació de la segona parròquia d'Inca (1959).

Per tancar la dècada, i coincidint amb el nomenament del nou batle Alfonso Reina Bono, el 1959 es posa la primera pedra al Grup Escolar Mixt i al Poliesportiu, s'autoritza la creació de l'Escola d'Aprenentatge Industrial i els estudis de Radio Juventud d'Inca i la Biblioteca es traslladen a Sa Quartera. En aquest mateix edifici, s'hi obre el primer supermercat d'Inca (SUMASA).

Als anys seixanta i setanta les realitzacions urbanes tendiren al monumentalisme. El desenvolupament industrial i econòmic és notable, la ciutat es transforma i perd el seu caràcter. Es produeix la destrucció de moltes construccions civils de gran valor històric i artístic i, en canvi, es construeixen edificacions molt intensives, les quals han provocat la pèrdua d'identitat de la ciutat. Ens referim, entre moltes altres, a la Torre d'Inca (1963) de setze plantes, a la construcció i reformes del col·legi La Salle (1964-1977), a l'edifici de la plaça d'Espanya (1974) de vuit plantes —fent malbé, així, definitivament la possibilitat d'ampliar la plaça Major— i a la torre de Crist Rei (1975).

Entre les principals transformacions urbanes d'aquestes dècades són de destacar, a començaments dels seixanta, la construcció del Nou Mercat —que suposà la desaparició de l'illa de cases situada entre els carrers del Born, de Sant Francesc i de Miquel Duran— i la reforma de la plaça dels Pins[21], encara ara inacabada. També es produí el creixement urbà de la ciutat a la zona de l'avinguda d'Alcúdia i l'aparició de la barriada d'Es Cós, la qual fou possible quan el 1963 es construí el Nou Camp i s'enderrocà, lliurant l'espai, el vell estadi del Constància. I, finalment, el 1975, i després de molts de problemes amb els propietaris dels immobles, s'engega l'ampliació de la carretera de Lluc, esbucant les illetes edificades entre els carrers de Coc i de Lluc.[22]

Però, a més, també cal ressenyar la inauguració del Monument al Batalló d'Inca (1962), la construcció de l'Institut d'Ensenyament Mitjà (1970), l'edificació de la Depuradora (1974) al camí vell de Llubí, les millores al camp d'esports de Can López (1975-1978), les obres a la variant de la carretera Palma-Port d'Alcúdia amb ampliació la calçada i ordenació del trànsit amb semàfors als creuers de Llubí i Sineu (1975), la inauguració del Col·legi Nacional Mixt de Ponent (1977) a la barriada de Crist Rei i la construcció del dipòsit regulador d'aigua al Serral de les Monges (1978).

Encara que el 1976 s'aprovaren, inicialment, les Normes subsidiàries municipals, no aprovades definitivament per la Comissió Provincial d'Urbanisme fins al 1979, aquesta normativa no va posar fre al creixement urbanístic desmesurat de la ciutat. Les solucions proposades eren exagerades i permetien una ocupació molt intensiva del sòl urbà i el creixement en altura de les edificacions. Aquestes normes preveien, de manera desorbitada, una població urbana de més de 72.000 habitants, quasi quatre vegades la població existent en aquell moment.

Als anys vuitanta, amb l'arribada de la democràcia municipal, es continua l'activitat urbanística amb una certa contenció. El 1981 s'obre el nou ambulatori de la Seguretat Social, s'inaugura el Centre d'Higiene a la planta baixa de l'edifici del Pes des Bessó en el

carrer d'en Dureta i s'adjudiquen les obres d'urbanització de la plaça des Campet des Tren. El 1982 s'inaugura el Club del Pensionista, a la primera planta del Mercat Cobert. El 1983 s'acaben els jardins que es troben situats davant de l'Institut Berenguer d'Anoia i es finalitzen les obres de la plaça d'Espanya que mostren l'aspecte actual, però encara amb trànsit —que se suprimeix l'any següent— pels dos costats de la plaça. El 1984 es trasllada al cementeri el Monumento a los Caídos, col·locat abans davant la façana de Santa Maria la Major i, en aquesta mateixa plaça, s'inaugura el monòlit dedicat a la Premsa d'Inca. A més, aquest mateix any de 1984 entren en funcionament les noves dependències municipals que suposen una ampliació de l'Ajuntament, la qual cosa fou possible amb la compra de l'edifici del Bar Ferrà. El 1987 s'obre el nou parc de Bombers a la carretera d'Alcúdia i el 1988 els jutjats són traslladats, provisionalment, a Can Fluxà, a l'avinguda del Tren; ambdues coses, buidant les instal·lacions, permetran iniciar la rehabilitació de l'antic convent dels dominics i del seu entorn. El 1990 es duen a terme les obres en el carrer dels Almogàvers i es crea una petita zona amb jardins darrere l'església de Sant Domingo i s'inaugura oficialment el Centre d'Educació Especial Joan XXIII.

Per altra banda, durant la dècada, es duen a terme tota una sèrie d'obres d'embelliment: l'arranjament de la plaça del Blanquer i de la Gran Via —en el cas de la Gran Via enrajolant el terra i suprimint l'aparcament de cotxes del passeig, l'empedrat de la plaça d'Orient i la sembra d'arbres en diferents carrers de la ciutat. Però, sens dubte, les obres més importants foren l'ampliació i reforma de la Casa de la Vila i la construcció del Casal de Cultura a l'edifici de l'antic Pes des Bessó, ambdues inaugurades el 1986, l'inici de les obres del polígon industrial i la canalització d'aigua dels pous de Son Fiol (1989).

El Pla general d'ordenació urbana, vigent des del 1987, suposà un cert ordre al desgavell urbanístic dels anys anteriors, però el mal ja estava fet. S'aprovà el Catàleg d'elements d'interès artístic, històric, ambiental i patrimoni arquitectònic del terme municipal d'Inca, fet que suposà la protecció d'un gran nombre d'immobles d'interès. No oblidem que, encara, el 1984 es va tomar sense avís el molí fariner situat a l'avinguda d'Alcúdia i que el 1985 desapareix a la Gran Via de Colom la fàbrica de Can Pujol per construir-hi una casa d'habitatges. El pla urbanístic, amb algunes modificacions i revisions, és vigent actualment. Preveia un augment de població molt més moderat que les anteriors Normes subsidiàries, estimant que a finals de segle s'haurien superat àmpliament els 25.000 habitants, fet que no s'ha acomplert.

La darrera dècada del segle ha suposat una major consciència de la conservació del patrimoni. Des de l'Ajuntament es duu a terme la revisió del Catàleg d'elements d'interès artístic i s'obre un nou espai d'exposicions de qualitat, el centre d'art Sa Quartera (1995). També es renoven totes les esglésies d'interès artístic de la ciutat i del terme municipal, la de Sant Francesc (1992), la de Sant Domingo (1993), la de Santa Maria la Major (1993-1995), la de Santa Magdalena (1993) i la de Sant Bartomeu (1995), restaurant i netejant part dels retaules i de les obres d'art que contenen. En aquests anys s'han millorat alguns espais urbans. El carrer d'Antoni Maura aconsegueix el seu aspecte actual el 1991 amb la construcció del parterre central que divideix les dues calçades. Aquest mateix any s'inicia la reforma que permetrà eixamplar la part dreta del carrer del General Luque i comencen els enderrocs, obres que no acabaran fins el 1993. Posteriorment, es comunica la plaça de Sa Quartera amb la Gran Via amb la creació de la plaça de la Llibertat. També es tomen les cotxeries de l'antic parc de bombers a l'avinguda de les Germanies, la qual cosa fa

possible descobrir la façana del claustre de Sant Domingo, i es conserva el casal de Can Cifre on l'Ajuntament hi instal·la les dependències dels Serveis Socials. El 1995 s'inicien les obres a la plaça de Santa Maria la Major, una vegada enderrocats els edificis que envoltaven el temple i s'inaugura així la nova plaça poc temps després —la reforma continua a hores d'ara. La nova plaça de Santa Maria la Major, juntament amb la creació d'una zona de vianants en el carrer Major i del Comerç (1998), constitueix un dels referents urbanístics d'aquest final de mil·leni.

No podem oblidar tampoc els nous equipaments i obres públiques de la dècada. El 1993 s'inaugura l'Institut Pau Casesnoves, s'acaben les obres al creuer de Llubí consistents en la construcció d'una rotonda i un pont elevat per a vianants i comencen les obres en el claustre de Sant Domingo —les quals encara perduren. El 1994 s'arregla la Plaça de Toros, es fan obres al cementeri —s'arregla la façana principal— i es compra, després de moltes negociacions amb el Ministeri de Defensa, el Quarter del General Luque. A més, aquest any, l'autopista arriba a Inca i s'inaugura el nou Centre de Salut. El 1996 es dóna per acabat el Palau Municipal d'Esports i s'inicia l'enderrocament de les cases per ampliar la Residència Miquel Mir —ampliació que a hores d'ara no ha finalitzat. Cal destacar també, en aquests darrers anys del segle, la construcció del segon polígon industrial, la nova ampliació del cementeri amb la construcció d'un tanatori, la compra del Teatre Principal, la construcció d'una residència per a minusvàlids físics i la inauguració del Centre Bit-Raiguer al polígon de Can Matzarí, obra de l'arquitecte Alberto Campo Baeza (1998), la inauguració de la nova depuradora i de l'estació d'autobusos (1999).

El creixement urbà més important, a finals de segle, s'ha produït en terrenys on es permet una construcció més extensiva. En efecte, la bonança econòmica i qualitat de vida ha propiciat una demanda de cases per a una sola família, adossades i aïllades, el que ha permès la urbanització de zones noves pròximes a la carretera de Lluc, a la carretera de Mancor i, sobretot, a Crist Rei Nou.

Queden pendents, a hores d'ara, la rehabilitació del centre històric per recuperar les cases ara deshabitades; la recuperació de vells i nous espais urbans com la plaça de Mallorca, la plaça del Bestiar i la plaça d'Antoni Mateu; la construcció de les vies de circumval·lació; la creació de noves zones per a vianants i, alhora, d'aparcaments; l'entrada en servei de nous equipaments culturals i d'espectacles com el claustre de Sant Domingo, el Quarter del General Luque i el Teatre Principal; la creació de la gran zona verda del Puig des Molins, i la construcció de l'Hospital d'Inca.

POLÍTICA, SOCIETAT I CULTURA

El primer terç de segle (1900-1936)

Aquest pot considerar-se el període més dinàmic i plural del segle, el de més iniciatives de tota mena, el més engrescador culturalment, però, també, el que va veure les lluites més importants per assolir drets socials per als obrers i una Inca més democràtica. La societat vivia els primers i més descarnats efectes del procés d'industrialització. El treball infantil era fonamental dins la nova indústria, les jornades de treball eren esgotadores, es feia necessari construir nous habitatges per a la creixent població obrera que venia d'altres pobles, s'havia de construir una casa bressol i un hospici, es feia urgent l'ampliació de les petites i mal dotades escoles públiques alhora que s'obria pas un moviment de renovació educativa i

s'establien els franciscans i els germans de La Salle amb l'objectiu d'oferir una nova educació cristiana als inquers. El moviment obrer començava a presentar les seves primeres formes reivindicatives. Els treballadors eren, de cada vegada, més conscients que la industrialització tenia efectes negatius que era necessari combatre. A tots aquests problemes, s'hi intentà donar respostes des d'ideologies esquerranes i des del moviment catòlic.

A principis de segle, els grups socials dominants estan formats per dos sectors. Per una part, hi trobam encara les antigues famílies terratinents, propietàries de possessions o dedicades al comerç de productes agraris, que des de fa segles controlen els ressorts de poder. La seva rellevància i influència dins la ciutat tendeix a disminuir. Per altra part, sorgeix un grup de nous industrials amb un passat artesà o pagès que s'han enriquit amb la nova indústria o el comerç i que s'obren pas dins els grups de poder local. L'altra cara de la moneda la formen, per una part, un grup de jornalers i petits propietaris que de cada vegada són menys ja que abandonen el camp per treballar en la indústria; per altra part, un grup de petits artesans independents que reben la competència dels nous tallers mecanitzats; finalment, un grup format pels obrers de les fàbriques que creix constantment. Aquesta divisió social es completa amb un grup de professionals liberals i un nombrós destacament militar ubicat en el Quarter del General Luque que tindrà una gran influència en la societat inquera.

El 1900 s'inaugura amb un govern municipal conservador a l'Ajuntament. El batle, Joaquim Gelabert, treballa perquè els diputats i polítics mallorquins de tendència conservadora de Madrid aconsegueixin el títol de ciutat per a Inca. Durant gran part del primer terç del segle XX s'aniran rellevant en el poder municipal diferents grups de tendència liberal o conservadora. Sovint utilitzaran pràctiques caciquistes. Per la seva projecció política i per les seves realitzacions cal destacar els batles Jaume Armengol, Domingo Alzina, Joan Alzina, Miquel Mir i Miquel Pujadas. La resta de tendències polítiques (republicans, socialistes, regionalistes...) tindran una representació municipal molt minsa. Entre aquestes destaquen el regidor Miquel Duran, de tendència regionalista conservadora, o el batle Pere Ferrer, abrandat integrant de l'associació mallorquina Fomento del Civismo que, des de postures conservadores, lluita contra el caciquisme. Des de finals del segle XIX existia a Inca un actiu comitè de la Unió Republicana, força crític amb els polítics de maneres caciquistes.

Durant aquest període destaquen les situacions crítiques que es visqueren en l'àmbit polític i social. Entre el 1918 i el 1919 es va produir un important moviment anticaciquista, que s'entremesclava amb les primeres lluites obreres i amb actuacions anticlericals. La societat inquera es va polaritzar. Per una part hi havia un grup d'obrers reunits entorn de l'associació anarquista La Justicia que demanava millores socials i l'abolició de les pràctiques caciquistes. Per altra part, hi havia els polítics locals que tradicionalment havien mantingut el poder. Finalment, hi havia un grup anticaciquista que dirigia el batle Pere Ferrer que intentava imposar una política d'ordre i pau social encara que fos amb l'ajuda de l'associació La Vanguardia de Inca, que entre els seus objectius tenia el de crear un sometent. La dictadura de Primo de Rivera va voler apaivagar aquests moviments de protesta. A Inca, durant la dictadura, es va clausurar (1925) l'associació La Justicia i el moviment obrer va quedar paralitzat.

La Segona República fou rebuda amb molt d'entusiasme. Entre el 1931 i el 1936 l'Ajuntament va estar en mans dels partits republicans més progressistes i la vara de batle

estigué en mans de polítics d'Esquerra Republicana com Mateu Pujadas o Antoni Mateu. Els governants inquers d'aquest període tenien certes preocupacions regionalistes, però els seus objectius prioritaris es trobaven en la millora de l'educació, la millora de la classe obrera i la introducció dins la societat de valors democràtics i laics. Sovint, el govern municipal va topar amb l'oposició de grups socials conservadors i amb les demandes de canvis més radicals per part del moviment anarquista.

El món associatiu i cultural durant el primer terç del segle és d'una riquesa extraordinària. Les associacions inqueres d'aquest període desenvoluparen tres tipus d'activitats: l'oci, els socors mutus o mèdics i les reivindicacions obreres. Ja a finals del segle XIX s'havien fundat associacions força importants com La Constancia[23] (1886), La Unión Inquense[24] (1899) o El Centro[25]. Del primer terç de segle podem citar associacions com Casino la Penya, Club Velocipedista Inca (1897), Auto Club Central, Unió Republicana, Milicia Angélica (1931), Club Democrático, El Adelantado (1902), La Solidaridad (1902), Juventud Republicana, Progreso Rural, Conferenciants de Sant Vicenç de Paül, Filles de Maria, Congregants de Sant Lluís, Terciaris, Sociedad Fomento Inquense, El Progreso, Sociedad Colombófila, L'Art Vell, Ateneo Sol y Libertad (1932), El Círculo de Inca (1901), L'Harpa d'Inca (1921)... L'inici de la Guerra Civil suposà la clausura d'associacions i partits polítics com Esquerra Republicana, Unió Republicana, Sociedad Radical Socialista, Unión de Cortadores, Agrupación Socialista i La Justicia. Les restants quedaren ferides de mort o iniciaren un lent declivi que els dugué a la mort durant la dictadura de Franco.

Les associacions que capitalitzaren les reivindicacions socials i obreres de les tres primeres dècades del segle foren, entre d'altres, La Justicia (1901-1936) que va ser la més activa dins el moviment obrer de caire anarquista i la que organitzà les vagues més importants en el sector del calçat (1914, 1919, 1930...); El Desarrollo del Arte, que es fundà el 1900 en defensa dels treballadors de la fusta des de postulats socialistes i que organitzà una important vaga de fusters a l'octubre del 1900; el Cercle d'Obrers Catòlics, que fou fundat per Miquel Duran el 1900 amb el principal objectiu d'ajudar econòmicament i social els obrers des dels postulats de la *Rerum Novarum* del papa Lleó XIII; el sindicat obrer La Pau, fundat (1913) pel franciscà Pere Joan Cerdà amb l'objectiu de donar una resposta cristiana als problemes de la classe obrera, i el Sindicato Católico Agrícola, fundat (1921) com a associació beneficoreligiosa amb l'objectiu de fomentar l'estalvi i la unió entre patrons i obrers.

S'ha d'apuntar que durant aquest període trobam dins el món de l'oci manifestacions pròpies del passat agrícola i artesà que s'entremesclen amb formes més modernes. En destaquen l'inici de la pràctica d'alguns esports com l'excursionisme, el ciclisme, el futbol, l'hípica, la natació... El que tingué més acceptació popular fou el futbol (El Sport, 1919; Football Club Inquense, 1921), sobretot el CE Constància, fundat el 1921 com una secció de la societat de socors mutus del mateix nom. Durant els anys trenta participà en el campionat de futbol de Mallorca i fou el primer equip mallorquí que prengué part en la Copa d'Espanya. El Constància organitzava altres activitats esportives en el camp del Cós: futbol per a amateurs, jocs de billar, festivals esportius, campionats d'atletisme... Les primeres pel·lícules de cinema es projecten per primera vegada a Inca el 1904 a l'associació El Círculo. El 1907 s'instal·là un cinema a la societat El Centro. A partir de la inauguració del Teatre d'Inca el 1914 es va disposar d'una oferta més regular i constant de pel·lícules

de cinema. A partir dels anys trenta es va inaugurar la sala Cine Moderno i els empresaris de la Plaça de Toros projectaven pel·lícules durant l'estiu. El món teatral inquer va disposar, a partir del 1914, d'una sala espaiosa i de luxe que va permetre que les millors companyies teatrals que actuaven a Mallorca passassin sempre per Inca. Quant a les formes d'oci més tradicionals s'ha d'indicar que durant aquest període continua la celebració de festes com la de sant Cristòfol del gremi de blanquers —adobadors de pell—, la festa de Sant Domingo, la festa de Santa Magdalena en el Puig d'Inca, les festes patronals, els carnavals... De totes formes, a mesura que passin els anys aquestes festes patiran modificacions modernitzadores i algunes desapareixeran completament o sobreviuran folkloritzades.

En el món musical s'ha d'esmentar la creació per part de Miquel Duran de la coral l'Harpa d'Inca. Va sorgir del moviment catòlic del Cercle d'Obrers amb la intenció d'elevar culturalment la malmesa classe obrera. Aleshores existien dues bandes de música a Inca. El 1931, el govern municipal republicà va decidir crear una banda municipal. Els compositors Bernat Salas (1874-1932) i Antoni Torrandell (1881-1963, fill il·lustre des de 1983) són les figueres musicals més importants del primer terç de segle ja que la seva obra era coneguda més enllà de l'àmbit local però no es pot oblidar la tasca de Josep Balaguer (1869-1951), director de banda i autor d'algunes obres musicals. Mentrestant, les escoles públiques de nins i nines no rebien els suports econòmics adients. Només millorava la situació quan algun professor s'hi lliurava de forma voluntària, quan algun regidor de Cultura com Miquel Duran hi proposava algunes millores o quan inspectors educatius com Joan Capó hi treballaven intensament. El 1929 s'aprovaven els estatuts de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis. El govern municipal republicà va emprendre importants millores educatives i s'aconseguiren més places escolars, millor qualitat a les escoles i un institut. Diferents ordres religiosos s'estabiren a Inca per millorar l'ensenyament.[26]

En el camp de la premsa s'ha de destacar la figura de Miquel Duran, que va fundar quatre importants capçaleres[27]. Altres publicacions d'aquest període són el *Heraldo de Inca* (1900-1902 i 1907-1912), *El Eco de Inca* (1900), *El Nuevo Eco de Inca* (1900), *El Hogar* (1902-1903), *El Radio* (1904), *Nostra Joventut* (1917), *La Comarca* (1921-1922), *Ecos* (1923), *Noticiero de Inca* (1928), *La Ciudad* (1931-1932), *Ciudad* (1935-1936) i *Avance* (1936). En el transcurs d'aquests anys Miquel Duran (1866-1953) arriba a la seva plenitud poètica i publica *Flors de Roella* (1922), emmarcada dins el corrent de l'Escola Mallorquina. Andreu Caimari (1893-1978) participa del moviment regionalista catòlic igual que Duran i publica obres com *In Hoc Signo Vinces* (1914), *Edificant la Ciutat* (1935) o *Perfils de la Ciutat* (1932). Miquel Beltran (1911-1935) publica una novel·la breu, *Violeta* (1934), que relata la vida d'un activista obrer. Alejandro Bérgamo funda el setmanari *Ciudad* i esdevé un dels seus redactors més destacats. Josep Aguiló (1889-1946) destaca com a col·laborador de Miquel Duran en moltes de les seves publicacions i són importants els seus articles a favor dels ideals regionalistes. Llorenç Beltran (1873-1936) col·labora intensament, durant aquests anys, en la revista *Foch i Fum*.

La Dictadura (1936-1975)

El cop d'estat del juliol del 1936 no trobà cap resistència a Inca. El batle republicà, Pere Pau Capó, fou destituït i el seu lloc fou ocupat per Erasmo Fluxà. Als darrers anys de la Segona República s'havia creat un petit grup falangista a Inca que es mostrà força actiu

en accions violentes. Un dels seus màxims dirigents era Canuto Boloqui. Les associacions considerades perilloses per al nou ordre polític i social foren clausurades ràpidament i els responsables republicans i els dirigents de moltes associacions, partits i sindicats foren detinguts. Els caps visibles de la vida política i cultural d'Inca patiren dures represàlies i alguns, com el batle Antoni Mateu o el corresponsal del setmanari *Foch i Fum*, Llorenç Beltran, foren afusellats. Mentrestant, soldats inquers lluitaven al front de Manacor i el Batalló d'Inca era enviat als fronts de guerra de la península. Erasmo Fluxà durà pocs anys en el càrrec. El 1938 era substituït per Llorenç Fluxà. Políticament els anys quaranta i cinquanta són grisos i monòtons i la Batlia experimenta canvis constants. Alfonso Reina ocupà la Batlia des del 1959 al 1969 i accelerà diverses reformes urbanístiques i arquitectòniques a la ciutat. Entre el 1969 i el 1979 ocupà la Batlia Antoni Fluxà. En el transcurs dels darrers anys del seu govern es va viure la transició a la democràcia.

Durant la postguerra es consolida definitivament el predomini social dels grans industrials del calçat. El 1935 s'havia inaugurat el modern Cafè Mercantil que ja intentava ser una demostració de la seva preponderància social, la d'un nou grup diferent de l'antiga classe terratinent inquera. Sovint les seves preocupacions no anaven més enllà de l'enriquiment fàcil i ràpid. Mentrestant, la població treballadora, ara netament industrial, vivia immergida en les penúries de la postguerra. L'arribada en massa dels emigrants peninsulars va originar un nou grup social que no trobava, ni se li oferien, els canals apropiats per integrar-se a la societat i a la cultura mallorquina. Els anys seixanta portaren una mínima obertura de la dictadura, el primer turisme de masses a Mallorca i una millora considerable de les condicions de vida dels inquers. Però la recuperació econòmica no va suposar un recobrament de la identitat de pertànyer a un poble amb uns trets culturals propis. Es va optar per continuar rebutjant les característiques que conferien identitat al poble. S'abandonaven la llengua pròpia i la majoria de tradicions de l'antiga vila artesana i agrícola, tot dins una total indiferència. Els pocs trets culturals propis que sobrevivien, els balls mallorquins, ho feien a partir de formes completament folklòriques i sense cap valor que implicàs d'una forma explícita una lluita a favor d'una cultura mallorquina pròpia.

Entre el 1951 i el 1961 es va publicar el setmanari *Ciudad* sota la direcció de Gaspar Sabater. En el camp de la literatura destaquen unes poques plomes. Cal anomenar la figura d'Andreu Caimari que continua publicant algunes obres, però des d'una òptica totalment oposada al regionalisme catòlic de principis de segle i pròxima, ara, a postures anticatalanistes. Antoni Pons (1919-1998) escriu una obra de teatre seguint les pautes del teatre regional (*Son Poncella*, 1952) i és un important redactor periodístic de diaris regionals. Joan Antoni Torrandell (1924-1989) escriu diverses obres de teatre entre les quals destaca *Aritja Muntanyenca* (1957). El Pare Miquel Colom (1900-1999) desenvolupa una important tasca com a col·laborador en diferents revistes literàries i també com a poeta, encara que no començarà a publicar els seus poemes fins al 1975. Colom desenvolupa les tasques del que llavors serà *Glossari General Lul·lià*. Miquel Duran, abans tan prolífic, guarda un escrupolós silenci poètic i cultural. El seu fill, Llorenç Maria, qui patí dura represàlia pel règim franquista, redacta obres pedagògiques que imprimeix als obradors de la impremta que dirigeix. En el món musical destaquen Jaume Albertí (1889-1977), director de diferents bandes de Mallorca i de la Municipal d'Inca, director de l'Harpa i compositor d'algunes peces breus, i Antoni Llompart (1897-1990), director de banda i autor de nombroses peces musicals.

L'entramat associatiu, cultural i d'oci no va quedar al marge d'aquests processos socials. A partir del 1936 el govern municipal, La Falange i els caps militars esdevingueren controladors de totes les expressions culturals i d'oci. L'església, mitjançant Acció Catòlica, va iniciar un control total dels feligresos quant a costums, oci i activitats culturals. Des del 1943 Inca comptava amb una delegació de l'organització del sindicat vertical Educación y Descanso. S'encarregava de proporcionar activitats d'oci on joves i treballadors ocupaven el temps lliure i a la vegada es formaven en els principis d'adhesió al règim. Educación y Descanso va crear alguns grups de teatre. Cal destacar la labor de Jaume Serra en el món teatral de llavors, com també les nombroses representacions, sarsueles o altres actuacions musicals com *Pastores a Belén* que es feien en el Teatre Principal. Educación y Descanso també va organitzar competicions esportives i controlava alguns equips de futbol. Durant la dècada dels quaranta i cinquanta fou molt activa la Delegación Comarcal del Frente de Juventudes. La seva oferta d'oci es fonamentava en els exercicis físics i l'esport. Va crear alguns equips de futbol, tennis taula, escacs i atletisme. També tingueren certa rellevància els campaments on s'introduïa la instrucció militar entre els infants i joves. A partir del 1955 va posar en funcionament una emissora local de ràdio que tingué un gran ressò. Com ja s'ha dit, l'entramat associatiu del període de la Segona República va quedar trencat a partir del juliol del 1936. Des de llavors només sobrevisqueren aquelles entitats que no havien mostrat cap vinculació explícita amb el govern republicà. De totes formes, aquestes associacions varen reduir força les seves activitats ja que tenien la competència de les noves entitats que patrocinava el règim franquista. Associacions com La Constancia, L'Harpa d'Inca, el Cercle d'Obrers Catòlics o el sindicat obrer La Pau iniciaren un lent declivi que les portà a una acusada monotonia o a la desaparició.

L'esport, convertit ara en un espectacle, serà un dels referents més importants en el món de l'oci inquer. El CE Constància viu durant la postguerra una de les seves millors èpoques. El 1944 està a punt d'ascendir a primera divisió nacional. L'activat ciclista, la colombofília i els escacs tenen grans seguidors a Inca. Els toros, des de principis de segle, també tenen una gran afició que ara s'accentua. Entre el 1950 i el 1959 es funden quatre noves penyes taurines. El 1948 hi havia 5 cinemes funcionant amb més de 3.000 butaques (Teatre Principal, Cine Moderno, Mercantil Cinema, Cine Es Cós i Cine Gran Via). L'associació Círculo de Arte y Cultura va rompre un poc l'atonia cultural a partir del 1949. El seu primer president fou José Erencia. Les activitats de l'associació se centraven bàsicament en conferències, en exposicions de pintors i en l'organització de concursos literaris, de pintura o de fotografia. Però la vida social del Círculo va decaure a finals dels anys seixanta i sembla que des de llavors va perdre tot l'impuls inicial.

La Transició i la Democràcia (1975-1983)

Entre el 1975 i el 1979, en l'àmbit municipal, el règim franquista encara era viu a Inca. Mentre a les institucions estatals la democràcia havia arribat amb certa celeritat, en els ajuntaments es varen perpetuar els càrrecs de l'anterior règim. Durant quatre anys (1975-1979), el batle, Antoni Fluxà, i el seu equip de regidors hagueren d'actuar sense tenir el suport democràtic dels inquers. Entre finals del 1975 i principis del 1976, la situació va ser de relativa tranquil·litat. Però aquesta tranquil·litat es va rompre a finals del 1976. En aquests moments es produeix una vertadera eclosió de partits polítics en l'àmbit

estatal i en el regional. La major part de membres de l'antic consistori anà prenent posicions a l'entorn de determinats corrents i partits polítics. Encara que el govern municipal no va suportar una oposició ciutadana forta, sí que hi hagué alguns grups més o manco opositors. Durant l'estiu del 1976 s'havien presentat unes Normes urbanístiques. Ràpidament es parlà de favoritismes i molts inquers estaven decidits a presentar al·legacions. L'Obra Cultural Balear ho aprofità per organitzar una taula rodona amb arquitectes i advocats i discutir els pros i els contres de les Normes. A finals del 1976 es parlava obertament de possibles candidats socialistes a la Batlia, de la gestió desencertada de Fluxà i de la necessitat d'acostar més la gestió municipal a la població. Es demanava que la bandera mallorquina estigués present al balcó de la Sala juntament amb l'espanyola Es parlava d'organitzar una vaga general si no es cobrien les places de dentista i oculista i es construïa ràpidament un ambulatori. També, en aquells anys, es criticava l'excessiu i descontrolat creixement urbanístic, sobretot en el centre històric. El 1976 s'havia enderrocat l'antic casal de Can Monroig a la plaça d'Espanya i en el seu lloc s'hi estava construint un gran edifici, una vertadera massa de ciment que desequilibrava urbanísticament la petitesa de la plaça. La construcció d'aquest edifici va ser utilitzada per criticar la classe dirigent inquera. Per exemple, en el setmanari *Dijous* (22 d'abril de 1976) es podia llegir, amb referència a aquest edifici, "es un pegatoste a más no poder. Pero esto no se ha prohibido porque estas viviendas van destinadas a personas que 'casi-falta-burguesas' que son las que llevan con un solo dedo de la mano la dirección de Inca... Nadie se ha opuesto a su edificación porque està apoyado por estas familias". El tema polític clau del 1978 va ser la necessitat de construir arcades a la Gran Via Colom. La unitat dels regidors es va rompre: uns hi estaven a favor; altres, en contra. Les decisions importants de l'Ajuntament, que durant anys s'havien pres per unanimitat, ara eren contestades per alguns regidors. Les eleccions al Congrés i al Senat de juny del 1977 demostraren que a Inca la UCD tenia una gran acceptació, ja que més de la meitat de l'electorat havia elegit aquesta opció política. El 1979 se celebraren les primeres eleccions democràtiques en l'àmbit municipal des de la Segona República. El PSOE, el PCIB, Convergència Democràtica, UCD i la Candidatura Progressista Independent (CPI) foren els partits que integraren el primer consistori. La Batlia estigué en mans de Jaume Crespí, de la CPI, gràcies a un pacte que mantenia amb el PSOE i el PCIB.

Entre el 1979 i el 1981, el primer consistori democràtic es va caracteritzar per una gran inestabilitat, per una aferrissada lluita política i per una manca d'enteniment entre els integrants del pacte de govern. L'inicial pacte de forces progressistes, PSOE, CPI i PCIB, es va enfonsar a les primeres setmanes de funcionament. La primera crisi important del nou consistori democràtic començà a principis de juliol del 1979. Els regidors que donaven suport al batle, l'hi retiraren. Crespí, per continuar governant, havia de rebre el suport dels regidors de centre-dreta. A més, dins la CPI hi havia fortes discrepàncies, fins i tot el batle n'havia estat expulsat i es comentava que el PSM, llavors encapçalat per Jaume Armengol, volia controlar la CPI. A finals de juliol del 1981, després de superar successives crisis dins el govern municipal, el batle, Jaume Crespí, presentava els pressupostoss al ple de l'Ajuntament. No foren acceptats per la majoria de regidors. Tot seguit, el batle va dimitir irrevocablement. Unes setmanes després, UCD i PSOE anunciaren que havien arribat a un acord. El PSOE donava suport a UCD per elegir Antoni Pons com a batle. D'aquesta manera es posava fi a dos anys de contínues

crisis, de successius pactes, de llargues etapes d'inestabilitat, però, també, a una època on es va començar a decidir el futur de la ciutat de forma democràtica i a plantejar-se projectes de millora que en anys posteriors altres consistoris posarien en marxa. Antoni Pons fou elegit batle per Unió Mallorquina el 1983 i n'ocupà el càrrec fins el 1991. Els primers anys del seu mandat destacaren per la realització de projectes de certa envergadura. El 1991 ocupà la Batlia Jaume Armengol gràcies a un pacte entre PSOE, PSM i Independents d'Inca. Des del 1995, Pere Rotger, del Partit Popular, és el batle d'Inca.

Durant els anys que seguiren la mort de Franco l'organització d'actes culturals a la ciutat d'Inca es limitava, quasi exclusivament, a algunes representacions teatrals o musicals, poques taules rodones o col·loquis i els clàssics concursos de dibuix, redacció, fotografia i pintura. Per altra banda, sembla que dues de les associacions més representatives d'aquell moment tenien problemes. El Círculo de Arte y Cultura estava pràcticament tancat a les manifestacions culturals i l'Obra Cultural Balear tenia dificultats en els seus intents d'expansió. Una de les possibles causes de l'escassa activitat cultural era la manca d'interès mostrat per part de les autoritats locals. Un altre factor que frenava l'activitat cultural era el de la indiferència generalitzada i la falta d'inquietud per part de la gent del poble. El 1979, amb l'arribada del primer consistori democràtic encapçalat per Jaume Crespí, s'inicien certs canvis en el món cultural. Una de les primeres decisions del nou Ajuntament fou restablir les relacions amb el delegat del Ministeri de Cultura a les Balears. També es creà una comissió assessora de Cultura amb la finalitat d'aconsellar i aportar iniciatives o informes tècnics sobre qualsevol aspecte relacionat amb l'àmbit cultural. Cal esmentar que, a partir del 1980, les despeses econòmiques d'aquesta àrea es varen veure considerablement augmentades.

Les limitacions imposades des de la dictadura, juntament amb els canvis sociològics que tingueren lloc a partir dels anys seixanta, propiciaren un debilitament tant de la cultura com de les festes populars. No és estrany que moltes passassin desapercebudes per a la majoria de ciutadans. El cas més paradigmàtic per la seva tradició és el de les Fires. A finals d'octubre del 1975, la primera de les tres fires abans del Dijous Bo va passar quasi inadvertida i no se celebrà cap mena d'acte. Les fires començaren a revitalitzar-se a principis dels anys vuitanta gràcies a l'empenta de l'Associació de Comerciants, creada el 1979. Les festes populars de Sant Antoni i de Sant Sebastià, tan arrelades a Mallorca, en el cas d'Inca passaven sense pensa ni glòria. El 1976 la festa de Sant Antoni es reduïa a l'encesa d'un fogueró a la plaça del Bestiar i a les Beneïdes després de la missa. En el cas de Sant Sebastià sembla ser que la situació era encara pitjor. A partir del 1981, la festa de Sant Antoni estigué molt més animada que els anys anteriors. Els foguerons que s'encengueren foren nombrosos i l'afluència de participants a les Beneïdes va incrementar-se força. La deixadesa i despreocupació generalitzada, tant per part de les institucions com per part dels inquers, cap a les festes populars no era una excepció durant el Carnaval. Aquesta situació va canviar a partir del 1981. Aquest any, l'Ajuntament, dirigit per Jaume Crespí, va organitzar un programa de festes de Carnaval a on, després de molts d'anys d'absència, es va tornar a fer la Rua pels carrers d'Inca.

La nova situació sorgida a partir del 1975 deixa sentir ben aviat els seus efectes en tots els nivells de la societat. Les antigues associacions, gestades a partir de la política de l'antic règim, continuaran perdent protagonisme i cediran el pas a uns nous tipus

d'agrupacions. Un cas representatiu del que acabam d'esmentar és el de la Organización Juvenil Española (OJE). Aquesta associació, durant alguns anys, va continuar organitzant excursions o participant en alguns actes en els quals es posaven de manifest unes formes d'actuar encara lligades a l'anterior règim. En l'àmbit musical s'ha d'esmentar el cas de l'Orfeó l'Harpa d'Inca que, a partir del 1972, es troba estancat, pròxim a la desaparició. Només es pot destacar el concert celebrat el 1978 amb motiu del 25è. aniversari de la mort del seu fundador Miquel Duran. A principis dels anys vuitanta l'Orfeó es va refundar i inicià un període d'auge. La millora de la banda Unió Musical Inquera arribà cap el 1978 quan el seu director, Vicenç Bestard, amb la col·laboració de Pedro Ballester, director de l'Escola Pública de Llevant, varen contractar Rafel Martínez com a professor de música i director ajudant. A més, es varen comprar nous instruments i l'agrupació es va veure incrementada amb músics més joves. Una de les entitats culturals que tenien cert relleu en aquells anys era el Cine-Club ACIC. Va iniciar les seves activitats el 1974 de mans del professor Luis Sanmartín. L'aparició de l'Associació de Veïns de Crist Rei constituí una novetat a Inca ja que, per primera vegada, es creava una agrupació d'aquest tipus. Amb els anys serviria de referent a les que anaren sorgint a les distintes barriades d'Inca. La de Crist Rei es posà en marxa l'octubre del 1979. Des dels anys vuitanta es va iniciar una vertadera eclosió d'entitats culturals i d'oci en sectors com els balls mallorquins, la tercera edat, l'esport, els grups de rock o l'educació (associacions de pares).

El 1974 es va crear la delegació de l'Obra Cultural Balear d'Inca. A partir d'aquí la tasca cultural, cívica i, sobretot, la lluita per recobrar la llengua catalana s'erigiren en els pilars que sustenten l'associació. Les seves activitats, sempre encaminades a la defensa i conservació del patrimoni, toparen, sovint, amb interessos oposats que dificultaven el seu desenvolupament. Durant els primers anys l'entitat organitzà recitals de la nova cançó en els quals actuaven joves inquers. Impulsà la reactivació dels foguerons de Santa Maria la Major i tot el context que envoltava la festa. Promogué el coneixement de personatges vinculats a Inca i compromesos amb la cultura mallorquina. L'Obra Cultural Balear d'Inca va treballar per la recuperació de la llengua. Lògicament, després de quaranta anys de franquisme, la sensibilitat popular respecte d'aquests temes no es notava gaire i menys en una ciutat industrial com Inca afectada per una forta immigració i per la postura intransigent d'alguns sectors socials molt determinats.

Del tema lingüístic s'han tenir en compte diversos aspectes. En primer lloc, s'ha de dir que, malgrat la pressió exercida pel règim franquista, la major part de la població va continuar utilitzant el mallorquí com a llengua habitual. No obstant això, en l'àmbit oficial i administratiu, només s'emprava el castellà. A mesura que s'anava democratitzant la vida política eren moltes les pressions que s'exercien, tant individualment com per part d'algunes associacions, perquè aquesta situació lingüística es modificàs. Una de les institucions que aportava canvis en aquest sentit era l'església. A principis del 1977 es començaren a celebrar regularment misses en mallorquí a la parròquia de Crist Rei. El 1978, per primera vegada en molts d'anys, Mn. Pere-Joan Llabrés Martorell digué la missa solemne de Sant Abdon i Sant Senén en català. L'arribada del primer Ajuntament democràtic el 1979, presidit per Jaume Crespí, propicià un canvi quantitatiu i qualitatiu pel que fa a l'àmbit cultural i lingüístic. Una de les primeres propostes de la nova Comissió de Cultura fou la posada en funcionament d'un pla de retolació de carrers de la ciutat,

recobrant els noms tradicionals i adequant-los a la nova situació democràtica i autonòmica. Des de finals dels anys setanta, es va reactivar la publicació de llibres per part d'autors locals com Jaume Armengol, Simón Gual, Gabriel Pieras, Lluís Maicas, Pere Rayó i Pere-Joan Llabrés, entre d'altres. També fou destacable la influència que tingué a Inca el moviment de la Nova Plàstica, que originà un intens debat i promogué la reactivació artística de la ciutat. El 1974 aparegué el setmanari *Dijous* que venia a omplir el buit que havia deixat feia uns anys el setmanari *Ciudad* i que momentàniament havia estat omplert per la revista *Nova Joventut.*

El 1975 l'estructura social inquera ja viu immergida en un procés de transformació imparable que deixa sentir els seus efectes en tots els nivells. La nova etapa política que arrenca amb la mort del general Franco no fa més que accentuar els canvis iniciats a partir del denominat *boom turístic* dels anys seixanta. La nova situació política i l'obertura que se'n deriva permet l'aflorament d'un debat sociològic que posa de relleu la convivència i l'enfrontament d'una mentalitat tradicional i conservadora davant d'una manera de pensar que es desmarca de l'etapa socioeconòmica, política i cultural dels anys anteriors. L'estructura de la societat inquera de finals dels anys setanta, a grans trets, es pot definir de la manera següent: un grup empresarial propietari de fàbriques i comerços que en general es desentén per complet del recobrament de la cultura i de les tradicions pròpies que ha propiciat l'arribada de la democràcia; un col·lectiu nombrós d'obrers que treballa a les fàbriques i que intenta imitar els comportaments socials dels seus patrons; finalment, una classe mitjana, part de la qual es troba ocupada en professions lliberals, que s'entremescla amb els grups abans esmentats. Es pot dir que estam davant una societat desconcertada que, quan es veu obligada a prendre decisions, sobretot de caire polític, cosa que no havia fet durant quaranta anys, manifesta cert temor a expressar la seva postura.

Amb el final del franquisme arribà, també, el final de la censura i de les prohibicions, en el tractament d'alguns temes. A partir dels anys setanta sorgeix tot un debat social nou. Temes fins llavors poc tractats (feminisme, avortament, anticoncepció, drogues...) ara són debatuts obertament. A més, aquests temes són entesos des de punts de vista diferents, no com fins llavors que només s'acceptava l'oficial. El sector més conservador de la societat es mostrava sorprès per determinats comportaments adoptats pels més joves i, de tant en tant, manifestaven la seva preocupació recriminant la manca de moralitat. Amb la desaparició de la censura cinematogràfica les sales de cine inqueres, que van perdent espectadors amb el temps, opten per projectar pel·lícules que escandalitzen molta gent pel seu contingut eròtic. La progressiva incorporació de la dona a la feina va dur associat el problema de la manca de guarderies. Malgrat el funcionament de la Casa-Cuna, a càrrec de les Germanes de la Caritat, les places per a infants eren insuficients i, de cada dia, més necessàries i sol·licitades. Al maig del 1977 la guarderia Toninaina obria les seves portes amb el patrocini de la família Fluxà. Però ben aviat aparegueren dificultats de caire econòmic. El 1980 es parlava amb insistència del seu tancament. Aquest no es va arribar a produir ja que l'Ajuntament va decidir intervenir-hi. A partir d'aquells anys, la iniciativa privada propicià noves places escolars que suplien els pares durant la jornada laboral.

La crisi del calçat va anar acompanyada del ressorgiment del moviment obrer. Al març del 1977 ja es produïen les primeres discrepàncies per temes laborals. La pau social

de la dictadura estava a punt de finalitzar. L'aparell oficial que havia regit les relacions entre obrers i patrons estava sent substituït per noves organitzacions. Apareixen associacions patronals, grups de mitjana i petita empresa, comissions obreres i nous sindicats. A l'agost del mateix any, s'estava negociant el conveni laboral del sector de la pell en l'àmbit nacional. Els treballadors inquers demanaven, entre d'altres coses, quaranta hores de feina en cinc dies, el cent per cent del sou en cas d'incapacitat laboral transitòria, igualtat per a la dona i un sou mínim de 7.500 pessetes setmanals. La negociació del conveni del calçat, durant el 1977, a Inca, va anar acompanyada de la formació d'un moviment assembleari a partir del qual s'elegiren representants i delegats dels treballadors i s'accelerà la creació de grups sindicals.

FONTS

— Matrícules industrials (1854-1965). Arxiu Històric Municipal d'Inca (AHMI).
— Padrons municipals de població (1900-1991). AHMI.
— Expedients i projectes urbanístics (1900-1987). AHMI.
— Llibres d'actes de sessions de plens municipals (1900-1939).
— Expedients d'obres. AHMI.
— Publicacions periòdiques: *El Eco de Inca*, *El Heraldo de Inca*, *Ca Nostra*, *La Veu d'Inca*, *Ciudad* i setmanari *Dijous*.
— Dades de les Illes Balears (1979-1991) editades per la Conselleria d'Economia i Hisenda.

1.- Sembla que a principis dels anys vuitanta del segle XIX va venir a viure a Inca, procedent de Sóller. Sabem que el 1884 la seva família vivia en el carrer de na Muntanera i ell treballava com a comerciant a França (Padrón Municipal 1884. AHMI). Ser natural de Sóller l'hauria posat en contacte amb les innovacions que es duien a terme en aquest poble en el sector tèxtil i haver exercit com a comerciant a França li hauria proporcionat cert capital per invertir en la compra de telers mecànics de vapor i crear una de les indústries més importants de la primera meitat del segle XX.

2.- Aquests són els tallers de Fluxà, Gelabert, Payeras, Pujadas, Mas, Xamena, Beltran i Pujol.

3.- Són els tallers de Payeras, Fluxà, Pujol i Pujadas.

4.- El cens de 1991 donava una població activa de 7.796 persones de les quals només 6.543 declaraven estar ocupades en algun lloc de feina. Això feia un total de 1.253 persones aturades. En total, un 16% de la població activa d'Inca estava cercant feina.

5.- Ens referim a l'actual plaça de Santa Maria la Major.

6.- La plaça és coneguda, des del 1979, amb el nom de plaça de Mallorca. En temps de la Segona República fou la plaça de la Llibertat i, entre el 1937 i el 1979, plaça de José Antonio Primo de Rivera. Popularment, també, anomenada plaça des Pins, plaça des Porcs i plaça des Congrés (PIERAS SALOM, G. *Primera rotulació dels carrers d'Inca*. Inca: Ajuntament d'Inca, 1990).

7.- Fou projectat per l'enginyer i mestre d'obres municipal Sebastià Gelabert i Oliver, seguint les pautes i normes estètiques d'un projecte del 1888 de Bartomeu Ferrà a Proyecto de Puente sobre el torrente de ca'n Tabou en su cruce con la calle Cometas en la villa de Inca, AHMI.

8.- El carrer del Pou d'en Morro unia la plaça del Mercat amb el Pou d'en Morro. El 1918 passà a denominar-se carrer del Bisbe Llompart (PIERAS SALOM, G. *Inca 1872*. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995, pàg. 112).

9.- Ara, és el darrer tram del carrer del Bisbe Llompart.

10.- Casa coneguda posteriorment com Cas Metge Cifre. L'antic Hotel Domingo, Can Domingo i Can Amengual foren totes tres construïdes pel mestre d'obres Sebastià Riusec Es Pollencí.

11.- AHMI.

12.- Es tracta de l'actual avinguda de les Germanies, antic camí de Lloseta.

13.- Ara, plaça d'Espanya.

14.- Urbanización nueva plaza del Ganado y enlace con la carretera de Alcúdia (AHMI). És l'actual plaça del Bestiar.

15.- AHMI.

16.- Aquest pont ha estat substituït per un altre de major amplada el 2000, amb motiu de la reobertura del ferrocarril Inca-Sa Pobla.

17.- Actualment, plaça del Blanquer.

18.- Desapareixen una part del camí vell de Sineu, del camí vell de Palma a Alcúdia i del camí de Valella (AHMI).

19.- Ara, carrer del Comerç.

20.- Ara, carrer de Llorenç Villalonga.

21.- Ara, plaça de Mallorca.

22.- El projecte, redactat per l'arquitecte Josep d'Olesa, era del 1956. Preveia una amplada total del nou carrer de 21,5 metres, amb una calçada de 15 metres i dues voravies de 3,25 metres cadascuna.

23.- Es dedicava als socors mutus, a oferir assistència mèdica i a organitzar activitats culturals. El 1900 tenia uns 600 associats i el 1929 superava els 1.200.

24.- Tingué un màxim de 250 socis. Desaparegué abans del 1906.

25.- El Centro, fundada a finals del segle XIX. El 1929 es va fusionar amb La Constancia.

26.- El 1907 s'establiren les escoles dels germans de La Salle; el 1910, els franciscans, i el 1930, les Germanes de la Puresa. Des del segle XIX ja hi tenien escoles les Franciscanes Filles de la Misericòrdia i les Germanes de la Caritat

27.- Va fundar *Es Ca d'Inca* (1901 i 1903-1904), *La Bona Causa* (1904-1905), *Ca Nostra* (1907-1914, 1919-1926 i 1928-1929) i *La Veu d'Inca* (1915-1918).

BIBLIOGRAFIA I FONS D'IMATGES PER A L'ESTUDI D'INCA CONTEMPORÀNIA

Francesc Bonnin
Bartomeu Martínez
Maria Josep Mulet

1. BIBLIOGRAFIA

Aquest llibre tracta de la història de la fotografia a Inca i, a més, vol ser una referència a tenir en compte dins el gran ventall de publicacions que han adreçat la seva mira cap a la història del segle XX de la ciutat. Per aquesta raó, s'ha elaborat una relació bibliogràfica que té per objectiu principal facilitar una eina per aprofundir en la història dels cent anys de la ciutat.

La recerca ha servit per establir unes coordenades inicials per tal d'elaborar el guió de treball de l'exposició *Inca: imatges d'una ciutat, imatges d'un segle,* perquè no es pot entendre la història de la fotografia inquera sense conèixer la pròpia història de la ciutat. S'han seleccionat les obres que tenien per objecte principal Inca des de la fi del segle XIX fins a l'actualitat. Bona part dels estudis citats han estat escrits per autors inquers; per això, ha estat de profitosa ajuda l'obra "Bibliografia d'Autors Inquers (1979-1997)" elaborada per Santiago Cortès i Forteza i Miquel Genestra i Alomar, realitzada el 1997, encara que roman inèdita a les portes d'una futura publicació en properes Jornades d'Estudis Locals. Per tal de facilitar-hi l'accés, les fonts s'han dividit en dues parts: llibres i opuscles (on s'han inclòs àlbums, catàlegs, fulletons i guies) i articles.

Per qüestió de temps no s'ha pogut dur a terme un estudi acurat del llarg nombre d'articles sobre la història d'Inca publicats en les revistes locals, en el setmanari *Dijous* i en els diaris d'àmbit provincial, malgrat que la premsa local és una de les fonts més adients per tal de conèixer la història del segle XX a Inca.

Amb aquestes paraules es vol deixar constància que la premsa, tant diària com periòdica de difusió local, és el testimoni més directe i font de primera mà per dur a terme una aproximació a l'estudi dels cents anys d'història de la ciutat d'Inca; no obstant això, es presenta una relació integrada per publicacions periòdiques, les quals són un reflex de la societat inquera del moment, com també, mitjans de difusió d'imatges i fotografies. La premsa local, que es pot consultar a l'Arxiu Municipal d'Inca, és la següent: *Eco de Inca* (1900), *El Nuevo Eco de Inca* (1900), *Heraldo de Inca* (1900-1902/1907-1912), *Es Ca d'Inca* (1901/1903-1904), *El Hogar* (1902-1903), *La Bona Causa* (1904-1905), *El Radio* (1904), *Ca Nostra* (1907-1914/1919-1926/1928-1929), *La Veu d'Inca* (1915-1918), *Nostra Joventut* (1917), *L'Ignorància* (1918-1919), *La Comarca* (1921-1922), *Ecos* (1923), *Noticiero de Inca* (1928), *La Ciudad* (1931-1932), *Ciudad* (1935-1936), *Avance* (1936), *Nova Joventut* (1970), *Dijous* (1974), *Inca Revista* (1986).

Finalment, hem de mencionar les biblioteques emprades per accedir a les fonts documentals escrites que presentam en aquest catàleg: Biblioteca i Arxiu Municipal d'Inca,

Universitat de les Illes Balears (UIB), Biblioteca Municipal de Palma de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, Biblioteca del Centre Cultural de la Misericòrdia, i Biblioteca Pública de Mallorca.

1.1. LLIBRES I OPUSCLES

AMENGUAL, Bernat; PIERAS SALOM, Gabriel; RAYÓ BENNÀSSAR, Pere. Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994.

AA. VV. Gran Enciclopèdia de Mallorca. Volum VII. Palma de Mallorca: Promomallorca Edicions SA, 1991. Pàg. 83-120.

AA. VV. 10 anys de Setmana Santa a Inca (1986-1995). Inca: Associació de Confraries de Setmana Santa d'Inca, Gráficas García, 1996.

AA. VV. Homenatge a Mossèn Bernat Salas i Seguí. Músic de nostra terra. Inca: Obradors de Ca Nostra – L'Orfeó l'Harpa d'Inca, 1932.

AA. VV. Guia d'Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 2000.

BARCELÓ PONS, Bartomeu. Inca y su término: iniciación a la guia histórica del municipio. Palma de Mallorca: Imprenta Politécnica, 1958.

BENÍTEZ, Josep [et al.]. Inca: Guia dels pobles de Mallorca. Inca: Gráficas García, 1999.

BRUNET ESTARELLES, Pere. La Companyia dels Ferrocarrils de Mallorca. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1994.

COLL, Aurora. George's. Palma de Mallorca: Gráficas Manlleu, 1998.

COLL MORRO, Jordi. George's: 1966-1998. Inca: George's, SA, 1998.

COLOM MATEU, Miquel. Antologia Poètica. Inca: Ajuntament d'Inca, 1991.

CORTÈS FORTEZA, Santiago. Petita història de cent anys de premsa a Inca (1883-1983). Inca: Imprenta Molinos, 1983.

DURAN, D.L. Guia de Inca. Vida oficial, industrial, mercantil y religiosa de esta ciudad. Inca: Imprenta Duran, 1944.

DURAN COLI, Llorenç Maria. Crònica comentada de l'Orfeó l'Harpa d'Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995.

DURAN SAURINA, Miquel. Poesies. Comentari biogràfic, Flors de Roella i altres poemes. Palma de Mallorca: Gráficas Miramar, 1982.

ENCINA CORTIZO, María. Las canciones Op. 27 de Antonio Torrandell: una sonoridad abierta a Europa en la música mallorquina de principios del siglo XX. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1998.

GUAL TRUYOL, Simón. Antiguas Historias de Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996.

— Un siglo de la historia de Inca a través de su guarnición militar: 1879-1986. Menorca: Editor Simón Gual Truyol, 1986.

— El cuartel General Luque. Su historia. Inca: Ajuntament d'Inca, 1999.

LACOMBA, Joan. Mans, mans, mans, peus: reconeixement a les dones i homes. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996.

LLABRÉS MARTORELL, Pere-Joan. Les Germanes de la Caritat a Inca. Inca: Gráficas García, 1993.

— 100 anys de Caritat a Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 2000.

LLADÓ FERRAGUT, Jaume. Catálogo de la Sección Histórica del archivo Municipal de la ciudad de Inca. Palma de Mallorca: Imprenta de los S.S. Corazones, 1951.

MAICAS SOCIAS, Lluís. 1877-1977: 100 anys de calçat a Inca. Recordant a Mestre Antoni Fluxà. Inca: Imprenta Molinos, 1977.
MAICAS SOCIAS, Lluís; FIOL, Gabriel. Aproximació a la bibliografia d'Inca. Inca: Obra Cultural Balear, 1980.
PIERAS SALOM, Gabriel. Breu Història d'Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 1986.
— Inca 1872. Carrers, finques, habitants i oficis. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995.
— Notes d'Inca, coses nostres -Aproximació a un costumari inquer-. Inca: Gráficas García, 1988.
— Notes d'Inca, coses nostres -Aproximació a un costumari inquer- segona part. Inca: Gráficas García, 1988.
— Llegendes i tradicions d'Inca. 2 Vol. Palma de Mallorca: Editor Lleonard Muntaner, 1998.
— Primera rotulació dels carrers d'Inca: apunts històrics. Inca: Consell Insular de Mallorca, 1990.
PIERAS VILLALONGA, Miquel; RAYÓ BENNÀSSAR, Pere. Inca: Guia des Raiguer. Illes Balears: Mancomunitat des Raiguer, 1995.
QUETGLAS MARTORELL, Andreu. Síntesis histórica del C.D. Constància. Inca: Ajuntament d'Inca, 1982.
— Estampas de ayer comentadas hoy. Inca: Ajuntament d'Inca, 1982.
RAYÓ BENNÀSSAR, Pere. Itineraris urbans per la ciutat d'Inca. Inca: Ajuntament d'Inca, 1993.
RAYÓ BENNÀSSAR, Pere; CAMPINS LLABRÈS, Bernat. Inca descoberta. Una finestra a la geografia, la història i l'art. Col.leccionable de cromos. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995.
SCHMIDT, Carlos. Munper. Palma de Mallorca: Printcolor, 1992.
TORRANDELL BELTRAN, Bernardo. Antonio Torrandell. Músico Contemporáneo (1881-1963). Palma de Mallorca, 1999.

Càmera d'estudi de Joan Rosselló i Salas. Arxiu Rosselló.

1.2. ARTICLES

AA. VV. "El centenari de la Caritat a Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1993. Pàg. 34-37.
AA. VV. "Col·lecció Catalunya de Valerià Pinell". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1993. Pàg. 24.
AA. VV. "Inca fue designada ciudad en el año 1900. Actas". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1960. Pàg. 6.
AA. VV. "Urbanizar la plaza José Antonio". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1961. Pàg. 6.
AA. VV. "Construir el Parque Municipal de Deportes". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1961. Pàg.7.

AA. VV. "Banda Municipal d'Inca". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1934. Pàg. 30.
AA. VV. "La visita a la nostra ciutat de l'Honorable president de la Generalitat de Catalunya". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1982. Pàg. 7-10.
AA. VV. "20 años se cumplen de la muerte de Ángel C. Carratalà". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1949. Pàg. 7-8.
AA. VV. "In crescendo. Nuestro nivel industrial". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1950. Pàg. 5-6.
AA. VV. "La ciudad y sus reformas". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1950. Pàg. 12.
AA. VV. "A los toros". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén, Ajuntament d'Inca, 1949. Pàg. 17.
AA. VV. "El General Luque, hijo adoptivo ilustre de Inca". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1961. Pag. 3.
AA. VV. "Inca retrospectiva". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1970. Pàg. 10-14.
AA. VV. "Los toros en nuestras fiestas patronales". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1974. Pàg. 13-16.
AA. VV. "Mallorca: Inca". A: Guía del Patrimonio. Recorridos culturales de las Islas Baleares. Palma de Mallorca: Edició El Día del Mundo, 1995. (Núm. 14).
ARMENGOL COLL, Jaume. "Aproximació a la normalització lingüística i cultural a Inca". A: Pobles de Mallorca: III. Palma de Mallorca, febrer del 1988. Pàg. 70. (Núm. 5).
BENÍTEZ MAIRATA, Josep. "La imatge d'Inca a les guies turístiques de Mallorca. Una aproximació". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 25-45.
BENÍTEZ MAIRATA, Josep; VIVES AMER, Francesca. "El recull toponímic d'Inca per a la nova cartografia de Balears". A I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 275-287.
BUADES CRESPÍ, Francesc. "Una aproximació a l'emigració d'inquers a Amèrica en els segles XIX i XX". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 289-305.
CAMPILLO ILLÁN, Màxim; SANTANA MORRO, Manel. "L'Associacionisme catòlic a Inca (1923-1929)". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 87-103.
CAMPILLO ILLÁN, Màxim; SERRA BUSQUETS, Sebastià. "Emigració i immigració a Inca". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 287-303.
CAMPILLO ILLÁN, Màxim. "L'emigració dels inquers a Xile, 1880-1930". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 143-151.
CARRIÓ TRUJILLANO, Bartomeu. "La veu d'Inca: un setmanari catòlic i nacionalista". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 199-213.
CIFRE, Bernat. "Anar a classe amb Torrandell". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1981. Pàg. 19.
CLIMENT, Federico (coord.). "Francisco Casas. Arquitecte (1905-1977)". A: Revista d'Arquitectura D'A –. Palma de Mallorca:Col·legi Oficial d'Arquitectes (COAB), octubre de 1992. (Núm. 10).
COLI LLOBERA, Joan. "Antiguo gremio de zapateros de Inca". A: Programa del Dijous

Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1980. Pàg. 20.
COLOM CAÑELLAS, Antoni J. "Inca i la renovació educativa". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 9-25.
COLL MORRO, Guillem. "Valerià Pinell Font: una gran pintor, una bona persona". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1983. Pàg. 14-15.
— "L'Orfeó recuperat: L'Harpa d'Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1983. Pàg. 16.
— "Valerià Pinell i la Col·lecció de Catalunya". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1986. Pàg. 22.
— "El pare Miquel Colom: una vida dedicada al sacerdoci i a la cultura". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1989. Pàg. 14.
— "L'obra del pare Colom". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1989. Pàg. 16.
— "Els revetlers del Puig d'Inca actuaren a Ciutadella". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1990. Pàg. 27.
— "La revetla d'Inca al Baix Llobregat". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1990. Pàg. 28.
— "L'Harpa d'Inca a Menorca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1990. Pàg. 30.
— "Els polítics i la música" A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1990. Pàg. 30.
— "Primera trobada de bandes i cornetes i tambors a Inca: agermanament entre Inca i Sant Lluís de Menorca". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1993. Pàg. 14.
— "VII trobada de balls i tonades regionals". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1993. Pàg. 14.
— "Sant Abdon '94: facem festa!". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 15.
COMPANY MATES, Arnau. "La premsa comarcal i local a Mallorca. Aproximació a la premsa d'Inca". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 177-199.
CONET, Joan. "Gabriel Sampol, cuarenta años de fotografía" A: Especial del Dijous Bo, (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1997. Pàg. 35.
CORTÈS FORTEZA, Santiago. "De ayer a Hoy" A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1974. Pàg. 17.
— "Avance: un setmanari obrer a Inca". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1981. Pàg. 22.
— "El Dijous Bo: Un valor del nostre poble". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1981. Pàg. 25.
— "Mossèn Bernat Salas i Seguí: un músic de nostra terra". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1982. Pàg. 12.
— "Cent anys de premsa a Inca". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1983. Pàg. 12.
— "Més que una efemèrides: 100 anys de premsa a Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1983. Pàg. 9.
— "Tots a fer Dijous Bo". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1984. Pàg. 19.

— "Avance, un setmanari obrer a Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1984. Pàg. 22.
— "Mestre Miquel Duran i la seva Inca Obrera". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1987. Pàg. 17.
— "Dijous Bo, festa del poble". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1989. Pàg. 24.
— "La banda municipal de 1905. La banda de Mestre Onofre Martorell, Es Mestre Corpet". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1998. Pàg. 26-28.
— "Una bandera per a Inca". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1987. Pàg. 15.
— "Cronicó de l'església d'Inca dels anys 1861-1910 a partir del Bolletí Oficial del Bisbat de Mallorca". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 145-169.
— "Cronicó de l'església d'Inca dels anys 1911-1961". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 151-175.
— "Aproximació al fet musical d'Inca". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 239-257.
FERRETJANS LLOMPART, Anselm. "Festes per a recordar". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1988. Pàg. 16.
— "Un Dijous Bo de somneig". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1988. Pàg. 21.
— "Demà, Dijous Bo". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1989. Pàg. 20.
FULLANA PUIGSERVER, Pere. "Crisi de subsistència i conflictivitat social a Inca durant el trienni bolxevic (1917-1919)". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 249-261.
— "El cercle d'obrers catòlics d'Inca (1900-1910)". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 159-177.
GARCIES, Tomeu. "La industria del vino resistió la Filoxera". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 28.
— "25 años de Básquet en Inca". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999, Pàg. 39-40.
GUAL TRUYOL, Simón. "El cuartel General Luque". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1985. Pàg. 11.
— "109 años de una guarnición". A: Pobles: Inca I. Palma de Mallorca, 1988. Pàg. 12-14. (Núm. 3).
— "La Diligencia". A: Pobles: Inca II. Palma de Mallorca, 1988. Pàg. 44-45. (Núm. 4).
— "Las procesiones de hace 100 años y los bandejats de la Torre campanario". A: *AA. VV.* 10 anys de Setmana Santa a Inca (1986-1995). Inca: Associació de Confraries de Setmana Santa d'Inca, Gráficas García, 1996. Pàg. 183-189.
JANER TORRENS, Martí. "Miquel Duran i les diades per la Llengua". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 313-324.
LLABRÈS MARTORELL, Pere-Joan. "L'Harpa d'Inca fa ressonar encara l'Harpa de Miquel Costa". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 15-16.
LLABRÈS, Ramon. "En un Dijous Bo nació el hoy Club Deportivo Constancia de Inca".

A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1974. Pàg. 37-39.
LLADÓ ROTGER, Francesc. "Miquel Duran i Miquel Ferrà. Una fecunda relació amistosa". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 73-87.
— "Mallorca catalana o Mallorca Mallorquina (Espanyola). Una polèmica a la Revista Ca Nostra (1908-1909)". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 189-201.
MAICAS SOCIAS, Lluís. "Un semanario en Inca titulado Ciudad Semanario de Información". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1974. Pàg. 7.
— "Primers fotògrafs d'Inca". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1980. Pàg. 10-12.
— "Los Cellers. Gatronomia y tipismo". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1971. Pàg. 13.
MARQUÈS SINTES, Miquel Àngel; PIERAS VILLALONGA, Miquel. "Temps lliure i oci a Inca i Alaior". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 127-155.
MARTÍN, Maria. "La ayuda militar, decisiva para Inca. Entrevista a Simón Gual Truyol". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 15.
— "Cien años de fervor religioso popular en Inca". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 16.
MELIS, Joana. "Los años 20 fueron la época dorada de Inca. Entrevista al cronista oficial de la ciudad Gabriel Pieras Salom". A: (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 14.
— "Auge y declive de una industria. La fabricación del calzado ha marcado la evolución socio económica de Inca durante más de cien años". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 14-15.
MOLLETA, Miquel. "Crònica bàsica del P. Miquel Colom". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1997. Pàg. 3-4.
PARETS SERRA, Joan. "Aportacions musicals impreses des d'Inca: Balls, cançons, tonades i goigs. Catàleg i bibliografia". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 261-267.
— "Mossèn Bernat Salas Seguí. Tres catàlegs d'obres musicals". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 181-189.
PARETS SERRA, Joan; CORTÈS FORTEZA, Santiago. "Aproximació al fet musical

Publicitat de Francesc Fiol i Amengual.

d'Inca". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 240-273.
— "Inca i els seus compositors". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1976. Pàg. 8-10.
— "Els músics compositors a Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1991. Pàg. 14-19.
— "La Banda de Música Unió Musical Inquera". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1993. Pàg. 37-38.
— "Josep Rotger i Vidal: cappare de les bandes de música d'Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 37-39.
PERELLÓ FEMENIA, Damià. "Sa Revetla d'Inca. Una visió des del 1991". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 257-275.
PERELLÓ CARRIÓ, Baltasar. "La Guàrdia Municipal a la II República (1931-1936)". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 201-219.
PIERAS, Mateu. "Inca, cien años de ciudad". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 3.
— "Juan Carlos I y Alfonso XIII, dos monarcas en Inca. Visitas de jefes de estado y personajes ilustres a la ciudad". A: Especial del Dijous Bo(diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 6.
PIERAS, Mateu. "Anécdotas de 89 años de historia de la plaza de toros". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 8.
PIERAS SALOM, Gabriel. "Notes curioses d'Inca de l'any 1900". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1983. Pàg. 19-20.
— "Notes curioses d'Inca de l'any 1901". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1984. Pàg. 17-18.
— "Los Cellers". A: Pobles de Mallorca I. Palma de Mallorca, 1988. Pàg. 17. (Núm. 3).
— "El calzado". A: Pobles de Mallorca II. Palma de Mallorca, 1988. Pàg. 38-39. (Núm. 4).
— "El Casal de Cultura". A: Pobles de Mallorca III. Palma de Mallorca, 1988. Pàg. 22. (Núm. 5).
— "Els macers d'Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1988. Pàg. 15-16.
— "Les fires d'Inca nomenades tradicionals a 1924". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1989. Pàg. 12-14.
— "Es Gegant i Sa Geganta". A: Programa de Festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1988. Pàg. 12.
— "Les festes patronals de l'any 1925". A: Programa de Festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1988. Pàg. 3-4
— "L'Arpa d'Inca: commemorant el 70 Aniversari de l'Harpa d'Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1991. Pàg. 14-16.
— "Escrits i escriptors als programes del Dijous Bo: 1969-1994". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 11-16.
— "Programes de les festes patronals: escrits, autors i any d'edició". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1998. Pàg. 73-79.
— "Les festes patronals ara en fa 50 anys". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1992. Pàg. 11-12.
— "Alguns cellers d'ahir i d'avui". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca:

Ajuntament d'Inca, 1975. Pâg. 5-9.
— "Inca nomenada Ciutat el dia 13 de març de 1900. Apunts històrics". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 2000. Pàg. 12-19.
— "Noms antics d'alguns carrers de la nostra ciutat". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1977. Pàg. 10-14.
— "25 anys de redactors i col·laboradors del Setmanari Dijous d'Inca: 1974-1999". A: Especial del diari Dijous d'Inca. Setembre de 1999. Pàg. 41-45.
PIERAS SALOM , Gabriel; CORTÈS FORTEZA, Santiago. "De juny del 78 a juliol del 79". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1979. Pàg. 22-28.
PIERAS SALOM, Gabriel; COLL MORRO, Guillem. "Miquel Duran. Poeta inquer". A: Programa de festes patronals de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1973. Pàg. 9-10.
PIERAS VILLALONGA, Miquel. "Mestre Vicenç Bestard, protagonista del panorama musical dels darrers 25 anys". A: Especial del diari Dijous d'Inca. Setembre de 1999. Pàg. 34.
— "Conflictes i debats dins l'oci. Les tavernes i els seu entorn. 1883-1936". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 59-73.
— "El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 117-127.
— "Anticlericalisme durant la segona república. Inca 1931-1936". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 219-229.
— "Apunts històrics per a un museu del calçat". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 29-30.
— "Inca: centre d'innovació empresarial". A: Programa del Dijous Bo Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 17-18.
— "El Departament de Serveis Socials al casal de Ca'n Cifre". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 7-8.
— "Duran, Fluxà i Mateu, tres pilars del segle XX". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1999. Pàg. 7-10.
PIERAS VILLALONGA, Miquel; MARQUÈS SINTES, Miquel Àngel. "Dos pobles productors de sabates : Inca i Alaior. Primeres comparacions". A: Revista de Menorca. Maó: Ateneu Científic, Literari i Artístic, 1993. Pàg. 128-158.
PIERAS VILLALONGA, Miquel; VIVES, Francisca. "Neix Dijous, comença la Transició". A: Especial del diari Dijous d'Inca. Setembre de 1999, pàg. 17.
PONS PONS, Damià. "El certamen literari d'Inca de l'any 1905". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 213-223.
PONS SASTRE, Antoni. "Antoni Torrandell, un inquer universal". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1981. Pàg. 9.
PUIG, Maria Mercè; COLL, Guillem. "100 anys de la denominació d'Inca com a Ciutat". A: Inca Revista. Inca: OCB, març de 2000. Pàg. 13. (Núm. 55).
QUETGLAS MARTORELL, Andreu. "Aquel 20 de mayo de 1945, en el campo de Buenos Aires". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1980. Pàg. 21.
— "Mateu Cañellas i Antoni Martorell: el podi dels escollits". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 5-6.

— "El Constància aconsegueix el quint títol de campió de tercera divisió; Antoni Martorell: medalla d'or a Bari (Itàlia)". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1997. Pàg. 6.
— "El Constància, figura preclara del futbol balear". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1999. Pàg. 11.
— "El Constància d'Inca, amb un peu a la primera divisió". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 2000. Pàg. 11.
RAIÓ, Miquel Àngel; ROSSELLÓ, Pere. "Cronologia i balanç de la nova plàstica a Inca (1974-1978)". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 103-115.
RAYÓ BENNÀSSAR, Pere. "L'arquitectura a Inca durant el segle XX (1900-1940)". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 223-237.
— "Influències modernistes a l'arquitectura d'Inca". A: Programa de festes del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, novembre de 1987. Pàg. 15.
— "L'arquitectura a Inca: una part essencial de la nostra història". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1986.
— "Aspectes arquitectònics de tres cases d'Inca: Can Siquier, Can Riera i Can Mora". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1989.
— "Obres modernistes a Inca de l'arquitecte Guillem Reynés". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1990.
— "El urbanismo en Inca en el siglo XX". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 12-13.
— "Itineraris urbans per la ciutat d'Inca". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1993. Pàg. 9.
— "Obres a Inca de l'arquitecte Jaume Alenyar". A: Especial del Dijous Bo (diari Balears). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1992.
— "El projecte d'eixampla de la plaça del Mercat de l'any 1910. Evolució urbanística de la zona". A: Especial del Dijous Bo (diari Balears). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1994.
— "Can Lau, un celler tradicional". A: Especial del Dijous Bo (diari Balears). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1995.
— "Els vells i nous espais urbans d'Inca". A: Especial del Dijous Bo (diari Balears). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1996.
— "L'Urbanisme a Inca en el segle XX". A: Especial del Dijous Bo (diari Balears). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999.
ROIG, Pep. "Los secretos del Teatro Principal". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 21.
ROSSELLÓ BORDOY, Guillem. "Un museu per a Inca: realitat o quimera ?". A: II Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 9-21.
ROSSELLÓ MORALES, Joana. "Escola Municipal de Música Antoni Torrandell". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 21.
— "La cultura d'Inca de cara al segle XXI" A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 22.
— "Escola Municipal de Música Antoni Torrandell". A: Programa de festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 2000. Pàg. 24-25.

SANTANA MORRO, Manel; MATES PASTOR, Joan. "El plantejament de l'oci a Inca en el primer franquisme (1936-1960)". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 229-243.
SBERT GARAU, Miquel. "L'ensenyement en català a la comarca d'Inca". A: I Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 303-310.
SEGUÍ PONS, Joana Maria. "L'estament demogràfic d'Inca al cens de 1991". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1991. Pàg. 5-8.
SOLER CAPÓ, Jaume. "Obra Cultural Balear: una història de vint anys". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 25-26.
— "La plaça de toros de 1910 a 1994". A: Programa de Festes de Sant Abdon i Sant Senén. Inca: Ajuntament d'Inca, 1994. Pàg. 5-6.
— "Premsa i part forana". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1993. Pàg. 30.
TORRES GÓMEZ, Rafel. "Els joves i l'esport a Inca". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1998. Pàg. 14.
—"L'Ajuntament i l'Esport, camí del segle XXI". A: Programa del Dijous Bo. Inca: Ajuntament d'Inca, 1995. Pàg. 27-28.
VIDAL, Miquel. "El Constancia del siglo XX". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999. Pàg. 36.
VIDAL REINÉS, Jordi. "Un aplec contra la blasfèmia a Inca (1914)". A: III Jornades d'Estudis Locals. Inca: Ajuntament d'Inca, 1996. Pàg. 175-181.
VIVES, Aina. "De la Dictadura a la Democracia en Inca". A: Especial del Dijous Bo (diari Última Hora). Palma de Mallorca: Grupo Serra, novembre de 1999, Pàg. 24.

2. FONS D'IMATGES. ARXIUS I COL·LECCIONS FOTOGRÀFIQUES

En aquest segon apartat s'ofereix una llista dels arxius dels fotògrafs professionals i aficionats, com també de les col·leccions fotogràfiques públiques i privades més representatives que s'han utilitzat per tal de dur a terme aquesta exposició. L'objectiu principal és informar de la relació dels bancs d'imatges més importants que existeixen en l'actualitat.

Cal afegir que una part de les fotografies de l'exposició corresponen a petites col·leccions familiars, no citades per respectar la seva intimitat, malgrat que siguin fonamentals per completar una visió de l'ambient fotogràfic inquer del segle XX. També s'inclouen els arxius d'Andreu Muntaner Darder, de Palma, i de Guillem Bestard i Cànaves, de Pollença, perquè han conservat en el seu fons un conjunt de fotografies realitzades a Inca.

Finalment, s'ha d'agrair a tots els responsables dels arxius i col·leccions la seva inestimable col·laboració que ha facilitat la recerca a l'equip d'investigació.

RELACIÓ D'ARXIUS I COL·LECCIONS FOTOGRÀFIQUES

- Arxiu Administratiu de l'Ajuntament d'Inca. Conserva un petit fons de fotografies aèries d'Inca.
- Arxiu Guillem Bestard i Cànaves. Fotògraf professional. Pollença. Obra datada entre el 1898 i el 1935.

- Arxiu Nadal Crespí i Bestard. Fotògraf aficionat. Inca. Obra datada entre el 1994 i el 2000.
- Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Barcelona. Obra datada entre el 1890 i el 1970.
- Arxiu Francesc Fiol i Amengual. Fotògraf professional. Inca. Obra datada entre el 1910 i el 1935.
- Arxiu Fotogràfic Gimcana de l'Ajuntament d'Inca. Àrea de Cultura i Educació. Obra datada entre el 1989 i el 2000.
- Arxiu Fotogràfic dels Serveis Ferroviaris de Mallorca (SFM). Conserva algunes vistes de l'estació d'Inca.
- Col·lecció Simón Gual Truyol. Col·lecció privada. Militar i especialista en història militar. Palma.
- Arxiu Manel Homs Muntó. Fotògraf professional. Inca. Obra datada entre el 1983 i el 2000.
- Arxiu Jordi Llompart i Mulet. Fotògraf aficionat. Inca. Obra datada entre el 1974 i el 2000.
- Col·lecció Antoni Mateu i Garau. Col·lecció privada. Inca.
- Arxiu Municipal d'Inca. Conserva diferents àlbums fotogràfics sobre esdeveniments institucionals.
- Arxiu Andreu Muntaner Darder. Col·lecció privada. Palma. Obra datada entre el 1859 i el 1960. Temàtica sobre les Balears.
- Arxiu Xavier Oliver i Martín. Fotògraf aficionat. Inca. Obra datada entre el 1989 i el 2000.
- Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major d'Inca. Petit fons fotogràfic sobre celebracions religioses d'Inca.
- Arxiu Rafel Payeras i Genovart. Fotògraf professional. Inca. Obra datada entre el 1970 i el 2000. Conserva un petit fons fotogràfic del seu pare i del seu padrí.
- Col·lecció Andreu Quetglas i Martorell. Col·leccionista i fotògraf aficionat. Inca. Obra datada entre el 1900 i el 2000.
- Arxiu Gabriel Augusto Picó i Pons (Alexandro). Fotògraf professional. Inca. Obra datada entre el 1972 i el 2000.
- Col·lecció Gabriel Pieras i Salom. Col·lecció privada. Inca. Obra datada entre el 1926 i el 1991. Conserva l'arxiu fotogràfic de Miquel Pieras i Beltran.
- Arxiu Pere Rayó i Bennàssar. Fotògraf aficionat. Inca. Obra datada entre el 1980 i el 2000.
- Arxiu Fills de Llorenç Rovira i Morro. Fotògraf aficionat. Inca. Obra datada entre el 1915 i el 1972.
- Arxiu Miquel Rosselló i Bauzà (Guelmy). Fotògraf professional. Inca. Obra datada entre el 1990 i el 2000.
- Arxiu Joan Rosselló i Bauzà. Fotògraf professional. Inca. Obra datada entre el 1960 i el 2000. Conserva el fons fotogràfic del seu pare Joan Rosselló i Salas.
- Arxiu Zerkowitz. Fotògraf professional. Barcelona. Obra datada entre el 1915 i el 2000.

INCA

100

CIUTAT